

Jenni Muhonen

Taikauskoinen kansanperinne paheksunnan ja ihannoinnin kohteena
Suomalaiset taikuustutkimukset 1700-luvulta 1920-luvulle

Suomen historian pro gradu -tutkielma
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto
10.12.2012

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Muhonen Jenni Emilia	
Työn nimi – Title Taikauskoinen kansanperinne paheksunnan ja ihannoinnin kohteena: Suomalaiset taikuustutkimukset 1700-luvulta 1920-luvulle	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu –tutkielma
Aika – Month and year Joulukuu 2012	Sivumäärä – Number of pages 78
Tiivistelmä – Abstract	
<p>Tässä pro gradu –tutkielmassa tarkastellaan suomalaisia taikuutta käsitteleviä tutkimuksia 1700-luvulta 1920-luvulle. Painopiste on väitöskirjoissa, mutta myös muita tutkimuksia on otettu tarkasteltavaksi mikäli ne ovat olleet kokonaisuuden kannalta olennaisia. Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, kuinka taikuutta on Suomessa tutkittu ja kuinka tutkijat ovat taikuuteen suhtautuneet. Aihetta käsitellään diskurssien avulla ja tutkitaan, minkälaisia diskursseja eri vuosisatojen taikuustutkimuksista löytyy.</p> <p>Nyky näkökulmasta 1700-luvun väitöskirjat eivät ole erityisen tieteellisiä tai objektiivisia ja valistuksellinen diskurssi nousee monissa tutkimuksissa vahvasti esiin. 1700-luvulle on myös leimallista se, että väittelijöiden sijaan heidän ohjaajinaan toimineet professorit ovat usein kirjoittaneet väitöskirjat. Keskeinen vaikuttaja 1700-luvulla onkin Henrik Gabriel Porthan, joka ohjaavan professorin ominaisuudessa on joko kokonaan tai osittain kirjoittanut suuren osan 1700-luvun taikuutta käsittelevistä väitöskirjoista.</p> <p>Porthanin kuoltua taikuuden tutkiminen Suomessa hiipui ja 1800-luvun ainoa taikuustutkija oli Elias Lönnrot, mikäli aivan vuosisadan loppua ei oteta lukuun. Lönnrot tarkastelee lääketieteen väitöskirjassaan suomalaista kansanparannusta. Toisin kuin 1700-luvun opiskelijat, Lönnrot on joutunut kirjoittamaan väitöskirjansa itse. Väitöskirjan ohella Lönnrot kirjoitti myös useita muita taikuutta käsitteleviä kirjoituksia. Kirjoituksissaan Lönnrot suhtautuu taikuuteen huomattavasti suvaitsevaisemmin kuin Porthan 1700-luvulla.</p> <p>1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa taikuuden tutkimus lisääntyi selkeästi. Kyseiselle ajanjaksolle leimallista on maantieteellis-historiallinen tutkimusmenetelmä ja kansallinen suuntautuminen. Tutkimukset ovat nykynäkökulmasta selkeästi tieteellisempiä, eikä tämän ajanjakson tutkimusten kohdalla ole enää hedelmällistä pohtia sitä, ovatko tutkijat suhtautuneet taikuuteen tuomitsevasti tai suvaitsevaisesti.</p>	
Asiasanat – Keywords Väitöskirjat, Tutkimukset, Magia, Tutkimushistoria, Suomi	
Säilytyspaikka – Depository Historian ja etnologian laitos	
Muita tietoja – Additional information	

Sisällysluettelo

1. Taikuuden tutkiminen Suomessa.....	2
1.1 Tutkimuskohteena taikuustutkimukset.....	2
1.2 Kontekstit ja diskurssit.....	4
1.3 Tutkimuskohteen hahmottelu.....	7
1.4 Tutkimuskirjallisuus taikuudesta ja tieteestä.....	10
2. Valistukselliset taikuustutkimukset.....	11
2.1 Väitöskirjat taikuudesta 1700-luvulla.....	11
2.2 Taikuutta latinaksi, ruotsiksi ja suomeksi.....	21
2.3 Taikuus - todellisesta luonnonilmiöstä typerien ihmisten taikaukoksi.....	24
3. Taikuustutkimus lääketieteen väitöskirjana.....	31
3.1 Elias Lönnrotin kirjoitukset taikuudesta.....	31
3.2 Taikuus kansan parannuskeinona.....	35
4. Taikuudentutkimus osana kulttuurintutkimusta.....	39
4.1 Taikuustutkimukset Krohnien aikana.....	39
4.2 Tieteellisempää taikuustutkimusta.....	55
4.2.1 Taikuuden käsite.....	55
4.2.2 Taikuuden todelliset vaikutukset.....	58
4.2.3 Taikuus maantieteellis-historiallisina runoina.....	60
4.2.4 Kansallinen näkökulma.....	63
5. Oman aikansa tutkimuksia.....	67
LÄHTEET.....	72

1. Taikuuden tutkiminen Suomessa

1.1 Tutkimuskohteena taikuustutkimukset

On helppo ajatella, että tutkijat olisivat aina ymmärtäneet taikuuden samoin ja että taikuus tarkoittaisi heille samaa kuin se minulle tarkoittaa. Kuitenkin, kun asiaa pysähtyy pohtimaan hieman tarkemmin oivaltaa, etteivät ihmiset suhtaudu aiheeseen samoin edes tänä päivänä saati sitten historian eri ajankohtina. Minulle taikuus on jotain etäistä ja kiehtovaa, mikäli nyt edes ajattelen taikuutta uskomuksellisesta näkökulmasta. Etupäässä taikuus lienee minulle fiktiössä esiintyvä fantastinen elementti tai näyttämötaikureiden temppuja. Sata vuotta, saati sitten kaksi- tai kolmesataa vuotta sitten elänyt tutkija tuskin kokisi taikuutta samoin. Tästä herääkin kysymys, kuinka varhaisempien aikojen tutkijat ovat ymmärtäneet taikuuden ja mitä se on heille tarkoittanut?

Tämän tutkimuksen tavoitteena on ymmärtää varhaisempia suomalaisia taikuustutkijoita ja sitä, mitä he ovat taikuudesta kirjoittaneet. Keskeisiksi tutkimuskysymyksiksi nousevat seuraavat kaksi kysymystä:

1. Kuinka taikuutta on Suomessa tutkittu?
2. Kuinka tutkijat ovat suhtautuneet taikuuteen?

Ensimmäiseen kysymykseen etsin vastausta tarkastelemalla sitä, minkälaisia tutkimuksia aiheesta on tehty, mitkä ovat olleet näiden tutkimusten aiheet ja minkälaisia seikkoihin näissä tutkimuksissa on keskitytty. Tarkastelen myös yleisesti väitöskirjojen kirjoittamista eri aikoina, ymmärtääkseni paremmin sitä, kuinka tutkimusta on tehty eri aikakausina. Toiseen kysymykseen, eli tutkijoiden suhtautumiseen, etsin vastauksia tarkastelemalla sitä, minkälaisia erilaisia diskursseja tutkimuksista löytyy ja voisiko eri aikakausilta havaita mahdollisesti eroja tai yhtäläisyyksiä, jotka voisivat heijastella tutkijoiden suhtautumista taikuuteen eri aikoina. Molempiin tutkimuskysymyksiin liittyvät myös kysymykset ketkä taikuutta tutkivat ja miksi he päätyivät tutkimaan juuri taikuutta?

Tavoitteenani on tutkia taikuustutkimuksia, mutta mitä tarkkaan ottaen ovat taikuustutkimukset? Olisivatko tutkimani tutkijat itse määritelleet omat tutkimuksensa taikuustutkimuksiksi ja mitä he ovat itse ajatelleet tutkivansa? Tutkimuksen kohteena olevissa tutkimuksissa tarkastellaan muun

muassa loitsurunoja, maagista lääketiedettä, suomalaisten mainetta noitina sekä ihmisruumiin eritteisiin liitettyjä uskomuksia ja taikoja. Aiheet ovat moninaisia, eivätkä kaikki välttämättä kuulu itsestään selvästi taikuuden alle. Taikuus kuitenkin kattaa kaikki edellä mainitut aiheet, joten mielestäni taikuus on sopivin termi tähän tutkimukseen.

Yksi vaihtoehtoinen käsite taikuudelle olisi ollut kansanusko, joka tutkimuksen kenttänä vakiintui 1900-luvun alussa, jolloin se määriteltiin osittain etnologian, osittain folkloristiikan alle.¹ Sanakirja määrittelee kansanuskon seuraavasti: "kansanperinteessä ilmenevät käsitykset yliluonnollisesta: taitat, enteet, tarinat, legendat yms"². Kansanusko sisältää siis taikojen ohella enteitä, tarinoita ja legendoja. Taikuuden samainen sanakirja määrittää seuraavasti: "taikojen käyttö luonnon ja kohtalon voimien hallitsemiseksi, magia, noituus"³. Tämä taikuuden määritelmä rajaa aineiston selvästi suppeammaksi kuin kansanusko ja on lähempänä tutkimuskohdettani. Toinen vaihtoehtoinen termi olisi noituus, mutta koska termi noituus liittyy tutkimuksen aiheen mustaan magiaan, on tämä sana helposti harhaanjohtava, sillä harvassa tutkimassani tutkimuksessa tarkastellaan mustaa magiaa. Magia olisi luultavasti ollut yhtä hyvä sana kuin taikuus, mutta koska tutkimuskohteenani ovat suomalaiset tutkimukset, tuntuu taikuus sopivammalta.

Jari Eilola on pohtinut magian, noituuden ja taikuuden määrittelyä. Hänen mukaansa nämä ovat käsitteinä vaikeita, sillä niillä on erilaisia merkityksiä eri kielissä ja lisäksi ne ovat myös muuttuneet ajan kuluessa. Eilolan mukaan kyseisten ilmiöiden tutkimus on ajattelumallien ja niissä tapahtuneiden muutosten tutkimista. Hän myös toteaa, että taikuus on tutkijoiden luoma yläkäsite, eivätkä aikalaiset olisi välttämättä ymmärtäneet sitä.⁴ Taikuuden käsite on siis mahdollisesti tulkittu eri tavoin eri aikoina ja eri kielissä, taikuuden tutkimus liittyy ajattelumallien ja niissä tapahtuneiden muutosten tutkimiseen ja taikuus on tutkijoiden luoma käsite. Koska tässä tutkimuksessa tarkastellaan juuri tutkijoiden näkemyksiä, taikuus tuntuu varsin sopivalta käsitteeltä.

Eilolan edellä esitetyn toteamuksen mukaan taikuuden käsite on saanut erilaisia merkityksiä eri aikoina. Varhaisemmat tutkijat eivät olisi välttämättä itse edes kutsuneet omia tutkimuksiaan taikuustutkimuksiksi. He ovat ymmärtäneet käsitteen oman aikansa näkökulmasta ja saattaisivat pitää taikuustutkimus-termiä sopimattomana kuvaamaan heidän tutkimuksiaan. Onko siis ylipäättään sopivaa puhua taikuustutkimuksista?

1 Räsänen (1992), s. 108.

2 MOT Kielitoimiston sanakirja 2.0.

3 MOT Kielitoimiston sanakirja 2.0.

4 Eilola (2003), s. 50.

Käyttämällä tietoisesti ja harkitusti oman aikamme käsitteitä ja rinnastamalla ne menneiden aikojen käsitteisiin, voidaan ymmärtää, kuinka tutkittavan ajan ihmisten ajattelu poikkesi omastamme ja näin välttää anakronismeja⁵. Tahattomia anakronismeja voidaan välttää ajattelemalla, että tutkimuskohde sijaitsee tutkijalle vieraassa kulttuurissa, josta myös seuraa se, että tutkittavien ihmisten kieli ja käsitys todellisuudesta ovat tutkijalle vieraita⁶. Tutkija kuitenkin tarkastelee maailmaa ja kirjoittaa omalla kielellään, joten on luonnollista, että hän myös puhuu tutkimuskohteestaan omalla kielellään ja tekee tutkimuskohdettaan ymmärrettäväksi oman aikansa ihmisille, oman aikansa kielen kautta. Termiä taikuustutkimus käytetään siis nykyajan näkökulmasta. En väitä, että tutkimukset olisivat olleet taikuustutkimuksia omana aikanaan, mutta nykyajan näkökulmasta ne voi sellaisiksi käsittää. Mielestäni taikuustutkimus-termin käyttäminen selkeyttää aihettani ja tekee tutkimukseni paremmin ymmärrettäväksi sekä minulle, että lukijalle.

1.2 Kontekstit ja diskurssit

Tarkasteluni tavoitteena on ymmärtää "vieraaseen kulttuuriin" kuuluvien tutkijoiden näkemyksiä. Vieraan kulttuurin ja vieraassa kulttuurissa elävien tutkijoiden ymmärtäminen on kuitenkin haasteellista ja niinpä tarvitsen jonkinlaisia työkaluja avukseni. Näiksi apuvälineiksi olen tässä tutkimuksessa valinnut kontekstit ja diskurssit.

Tieteellisille teksteille on tyypillistä, että kirjoittaja yrittää häivyttää itsensä ja kirjoituksen syntytilanteen tekstistään⁷. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei kirjoitus liittyisi tiettyihin konteksteihin. Teksteillä on aina kontekstinsa. Tekstin kirjoittaja kirjoittaa tekstiä tietyssä kontekstissa, mutta myös tekstin lukija asettaa tekstin tiettyyn kontekstiin, joka vaikuttaa siihen, kuinka hän tekstiä tulkitsee. Michel Pecheuxin 1980-luvulla tekemä koe toimii hyvänä esimerkkinä siitä, kuinka kontekstit vaikuttavat lukijoihin. Pecheux antoi kahdelle opiskelijaryhmälle saman taloustieteellisen tekstin luettavaksi. Toiselle ryhmälle hän kertoi, että kyseessä oli vasemmistolaisen kirjoittama teksti ja toiselle, että teksti oli konservatiivin kirjoittama. Ryhmät tulkitsivat tekstiä hyvin eri tavoin, riippuen erilaisista konteksteista, joihin he tekstin sijoittivat.⁸

5 Hyrkkänen (2002), s. 245–246.

6 Kalela (2002), s. 104–105.

7 Lehtonen (1996), s. 160–161.

8 Mills (1995), s. 66; Lehtonen (1996), s. 158–160.

Samoin kuin Pecheuxin opiskelijat tulkitsivat tekstejä heille kerrottujen kontekstien pohjalta, myös minä tulkitsen aineistoani tietyissä konteksteissa. Asetan teksteille tiettyjä ennako-oletuksia, rinnastan niitä muihin lukemiini teksteihin ja ymmärrän niitä omien näkemysteni kautta. Mikäli luen aineistoa tiedostamatta konteksteja, joissa niitä tarkastelen, tulkintani kirjoittajien ajatuksista voivat olla hyvinkin vääristyneitä. Niinpä valitsemalla tietoisesti kontekstit, joita vasten peilaan tekstejä, yritän paremmin ymmärtää kirjoittajien ajatuksia.

Lehtosen mukaan konteksti voi tarkoittaa hyvin monia asioita. Konteksteista on erilaisia tulkintoja, mutta Lehtosen toteamus, että konteksteihin kuuluvat kaikki ne tekijät, jotka kirjoittajat ja lukijat tuovat merkityksenmuodostamisprosessiin, toimii mielestäni hyvänä kontekstin kuvauksena tämän tutkimuksen tarpeisiin.⁹ Konteksti voi siis olla mitä vain, joka vaikuttaa siihen, kuinka niin kirjoittaja kuin lukijakin antaa tekstille merkityksiä. Konteksti voi olla esimerkiksi toinen teksti, ideologia, ajankohta tai tekstille ymmärretty lajityyppi.

Ymmärtääkseen tutkimuskohdetta, tulisi ymmärtää niitä konteksteja, joihin tutkimuskohde sijoittuu. Erilaisia konteksteja on kuitenkin loputtomiin, joten tutkijan tulee Hyrkkäsen mukaan itse, omaan päättelyynsä tukeutuen etsiä ne kontekstit, jotka tuntuvat relevanteilta oman tutkimuksen kannalta. Hänen mielestään kontekstointi on aina rajallista, eikä ensisijaista kontekstia kannata odottaa löytävänsä. Hyrkkäsen mukaan kannattaisi tämän takia puhua relevanteista konteksteista, jotka eivät kuulosta yhtä ehdottomilta kuin ensisijaiset kontekstit.¹⁰

Lehtonen puolestaan toteaa, että merkitykset ovat aina tilapäisiä. Ne on sidottu tiettyyn aikaan, paikkaan ja kontekstiin.¹¹ Merkitseekö tämä sitä, että kirjoittajien alkuperäisiä merkityksiä on mahdotonta tavoittaa? Tutkimukseni näkökulmasta tulkitsisin tämän siten, että on turha odottaa ymmärtävänsä tekstiä täysin samoin kuin kirjoittaja on sen ymmärtänyt. Tavoitteeksi kannattaakin ennemmin ottaa se, että yrittää ymmärtää kirjoittajaa, olettamatta kuitenkaan, että tämän ajatuksia kykenee täydellisesti saavuttamaan. Valitsemieni kontekstien kautta yritän päästä hieman lähemmäs kirjoittajan ajatuksia.

Mitkä kontekstit sitten ovat relevantteja tutkimukseni kannalta? Mielenkiintoisia konteksteja olisi lukuisia, mutta olen päätenyt tutkimuksessani tarkastelemaan vain tieteellistä kontekstia, sillä ennen

9 Lehtonen (1996), s. 164.

10 Hyrkkänen (2002), s. 214–215.

11 Lehtonen (1996), s. 169.

kaikkea tarkastelemani tutkimukset ovat tieteellisiä väitöskirjoja. Pyrin tutkimuskirjallisuuden avulla ymmärtämään, mitä väitöskirjalla tarkoitettiin sinä aikana, kuin tarkastelemani aineisto on kirjoitettu. Sivuan myös tarpeen mukaan yliopistomaailmaa ja tiedemaailmaa tarkastelussani, mutta etupäässä painopiste on väitöskirjoissa. Aineistoni ymmärtämiseen kuuluu osaltaan myös se, että tiedän jotain tarkastelemieni tutkimusten kirjoittajista. Koska kirjoittajia on kuitenkin niin monia, ei yksittäisiä tutkijoita ole voitu tarkastella kuin pintapuolisesti.

Toinen valitsemani apuväline tekstien tulkittamiseen ja ymmärtämiseen on diskurssi. Stuart Hall määrittelee diskurssin ryhmäksi lausumia, joiden avulla voidaan puhua jotakin aihetta koskevasta tiedosta. Kun tiettyä aihetta koskevia lausumia esitetään tietyn diskurssin sisällä, mahdollistaa diskurssi aiheen näkemisen tietyllä tavalla. Tämän lisäksi diskurssi myös rajoittaa tapoja, joilla aihe voidaan esittää.¹²

Hallin määritelmä tuntuu toimivalta tämän tutkimuksen tarpeisiin. Diskurssit mahdollistavat aiheen näkemisen jollain tietyllä tavalla, tässä tapauksessa taikuuden. Hyödynnän diskurssin käsitettä etsimällä aineistostani eli eri vuosisatojen väitöskirjoista erilaisia diskursseja. Nämä diskurssit eivät välttämättä suoraan liity taikuuteen, vaan ennemmin siihen, kuinka aihetta on ylipäätään käsitelty. Näiden erilaisten näkökulmien hahmottelun kautta pyrin ymmärtämään sitä, kuinka tutkijat ovat kokeneet taikuuden ja suhtautuneet siihen.

Rantasen mukaan valmis metodipaketti voi palvella korkeintaan tyydyttävästi silloin, kun tutkitaan diskursseja, sillä kulloisenkin aineiston erityisyys painottuu analyysissä¹³. Yritin etsiä tutkimukseni tarpeisiin kirjallisuudesta mallia siihen, kuinka tutkia diskursseja ja lähimmäksi tarvitsemaani päästiin Päivi Rantasen tutkimuksessa *Suolatut säkeet* (1996). En kuitenkaan voi täysin kopioida hänen menetelmiään omaan tutkimukseeni. Kuten hän toteaa, aineistojen eroista johtuen kaikki ratkaisut, jotka ovat toimineet hänen kohdallaan, eivät kuitenkaan olisi toimineet suoraan minun tutkimuksessani.

En etsi hallitsevia diskursseja kuten Päivi Rantanen¹⁴, vaan pyrin hahmottelemaan ylipäätään sitä, minkälaisia diskursseja tarkastelemistani teksteistä nousee esiin. Tekstejä rinnakkain luettuani tietyt diskurssit tuntuvat nousevan esiin kultakin aikakaudelta. Olen tarttunut näihin diskursseihin ja hahmottelen niitä tarkemmin, etsien diskursseja kuvaavia esimerkkejä. Jotkin diskurssit esiintyvät

12 Lehtonen (1996), s. 67.

13 Rantanen (1996), s. 21.

14 Ks. Rantanen (1997), s. 29.

vain jossain yksittäisessä tekstissä, mutta etupäässä olen pyrkinyt etsimään diskursseja, jotka olisivat yhteisiä useammille teksteille. Koska en määrittänyt erilaisia diskursseja etukäteen, vaan olen etsinyt niitä sen mukaan, kuin tutkimustehtäväni kannalta keskeisiä diskursseja olen aineistosta löytänyt, en vielä tässä vaiheessa kuvaa löytämiäni diskursseja.

1.3 Tutkimuskohteen hahmottelu

Taikuutta on tutkittu Suomessa eniten kansanrunoutentutkimuksen piirissä. Kansanperinteestä Suomessa kiinnostuttiin enenevässä määrin 1700-luvulla valistuksen ja romantiikan myötä jolloin sitä alettiin aktiivisesti kerätä. Itsenäisenä tieteenalana kansanrunoutentutkimus esiintyi vasta 1800-luvun lopulla. Kuitenkin jo ennen 1700-lukua suomalainen kansanperinne ja -usko esiintyivät kirjoituksissa. Nämä kirjoitukset eivät ole varsinaisia tieteellisiä tutkimuksia, mutta ne kuvastavat kuitenkin aikansa näkemyksiä ja niillä oli vaikutusta myöhempiin kirjoituksiin esimerkiksi lähteinä.¹⁵

Mikael Agricolan *Psalttarin* suomennoksen esipuheessa julkaisema *Muinaisten suomalaisten jumalien luettelo* (1551) oli pitkään tärkein ja myös ainoa lähde, joka kertoi suomalaisten muinaisuskosta. Niin ollen kaikki esitykset Porthanin aikaan saakka ja myöhemminkin, jotka käsittelivät suomalaista mytologiaa, pohjautuivat siihen. Agricola esittelee luettelossaan hämäläisten jumalia, kuten Äinemöisen, Ilmarisen ja Turisaksen sekä karjalaisten jumalia. Luettelon tarkoituksena ei ole olla tieteellinen työ, vaan sen sijaan vastustaa epäjumalanpalvelusta ja pakanuutta. Varsinaisesta tarkoituksestaan huolimatta se toimi myös tietolähteenä, joka kuvasi kansanperinnettä ja -uskoa.¹⁶

Ensimmäinen teos, jossa suomalaisten taikuuden harjoitusta varsinaisesti tarkastellaan, on ruotsin viimeisen katolisen arkkipiispan Olaus Magnuksen teos *Historia de gentibus septentrionalibus* (1555).¹⁷ Teoksen kolmannessa kirjassa Olaus Magnus tarkastelee Pohjolan kansojen taikauskoa ja epäjumalien palvontaa ja tämän kirjan kuudennessatoista luvussa hän käsittelee suomalaisia tietäjiä ja noitita. Olaus Magnus kirjoittaa, että jo muinoin pakanuuden aikana Suomessa ja Lapissa oltiin erittäin perehtyneitä noitakonsteihin. Suomalaiset säätelivät luonnonvoimia loitsuillaan ja myivät

15 Hautala (1954), s. 25–26; Herlin (2000), s. 142.

16 Hautala (1954), s. 26–30.

17 Hautala (1954), s. 30.

tuulta vastatuulen rannalla pidättelemille kauppiaille. Kuitenkin sen jälkeen kun suomalaiset omaksuivat kristinuskon, he eivät enää esittäneet tai käyttäneet taikataitojaan avoimesti eivätkä myöskään opettaneet näitä taitoja toisille.¹⁸

Myös muutamat muut reformaation ajan suomalaiset käsittelivät suomalaisten muinaisuskkoa kirjoituksissaan. Jacobus Finno mainitsi suomalaisen muinaisrunouden noin vuonna 1580 julkaistun virsikirjan esipuheessa ja Ericus Eri Sorolainen käsitteli suomalaisten pakanallista uskoa vuonna 1621 ilmestyneen postillansa ensimmäisen osan esipuheessa. Kirjoituksia suomalaisten muinaisuskosta ja runoudesta ei kuitenkaan ole kovin paljoa. Tieteenharjoittajien mielenkiinto oli kohdistunut tuolloin muille alueille, eikä muuallakaan maailmassa oltu kiinnostuneita kansanperinteestä tutkimuskohteena. Aihetta olisi tuskin käsitelty Suomessa tämänkään vertaa, ellei olisi ollut tarvetta kirjoittaa kansankielistä uskonnollista kirjallisuutta uskonpuhdistuksen periaatteiden mukaisesti.¹⁹

1600-luvun lopulla julkaistiin joitakin kirjoituksia suomalaisesta kansanuskosta. Esimerkiksi Loimaan kappalainen Laurentius Petri Aboicus luettelee painetussa saarnassaan suomalaisten palvomia pahoja henkiä, joista monet esiintyivät jo Agricolan luettelossa. Johannes Schefferus tarkastelee teoksessaan *Lapponia* (1673) Lappia ja lappalaisia ja siinä ohessa myös näiden uskontoa.²⁰ Myös Daniel Juslenius kuvasi väitöskirjassaan *Aboa vetus et nova* (1700) suomalaista muinaisuskkoa. Jusleniuksen mukaan Nooan pojanpoika Maagog oli Suomen kansan kantaisä, joka jätti suomalaisille perinnöksi "oikean uskonnon". Ihmiset kuitenkin kyllästyivät Jumalaan, jota eivät voineet nähdä ja niinpä "he loivat itselleen käsin kosketeltavan epäjumalan." Vähitellen Jumala unohtui ja ihmiset alkoivat palvoa itse luomaansa jumalaa. Juslenius kirjoittaa, että tämä suomalaisten jumala oli sama, kuin ruotsalaisten Tor-nimisenä palvoma jumala. Juslenius kuvailee myös lyhyesti menoja, joilla jumalia palvottiin.²¹

Gabriel Maxeniuksen väitöskirja *De effectibus fascino-naturalibus* (1733) eli *Runoloitsujen vaikutuksia* on ensimmäinen varsinainen suomalainen taikuustutkimus²² ja näin hänen tutkimuksensa määrittää tämän tutkimuksen aikarajauksen alun. Tutkimuksen päätepiste on puolestaan noin vuosi 1930. Kaarle Krohn, joka oli suuresti vaikuttanut 1900-luvun vaihteen tutkimukseen, kuoli vuonna 1933 ja hänen poismenonsa jälkeen tutkimukselle alettiin etsiä uutta

18 Magnus (2002), s. 77–78.

19 Hautala (1954), s. 31, 33–34.

20 Hautala (1954), s. 42.

21 Juslenius (1987), s. 82–83; katso myös Hautala (1954).

22 Sarajas (1956), s. 148, katso myös Hautala (1954), s. 58.

suuntaa. Ajan henki oli myös muuttunut 1900-luvun alun kansallisromanttisesta innostuksesta modernistisemmäksi. 1930-luvulla kansanrunoudentutkimuksessa oli suvantovaihe, kun taas toisen maailmansodan jälkeen tutkimus jälleen vilkastui. Tällöin myös näköalat laajenivat ja syvenivät aiemmista. 1930-luvun tutkimus loi kuitenkin pohjaa sotien jälkeiselle uudelle kukoistukselle.²³ Jouko Hautala on myös itse eräs toisen maailmansodan jälkeisen ajan tutkijoista. Hän on keskeinen auktoriteetti tämän tutkimuksen kannalta, joten tuntuu sopivalta rajata hänet ja hänen aikalaisensa tarkastelun ulkopuolelle. Koska 1930-luku luo pohjaa tälle uudelle aikakaudelle, on selkeintä vetää raja Krohnin aikakauden loppuun.

Tämän tutkimuksen pääaineistoa ovat väitöskirjat, mutta esimerkiksi 1700-luvulla tarkastelun kohteeksi on otettu myös Christfried Gananderin *Mythologia Fennica* (1789) ja 1800-luvulla tarkastelua on laajennettu myös muutamiin muihin Elias Lönnrotin taikuutta käsitteleviin kirjoituksiin, jotta aineisto ei olisi liian yksipuolista ja vertailu olisi mahdollista. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa aineistoa sen sijaan on tarjolla jo hyvin runsaasti. Kuitenkaan myöskään tällöin tarkastelua ei ole voitu rajata yksinomaan väitöskirjoihin, sillä tällöin useampikin hyvin keskeinen henkilö olisi jäänyt tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Esimerkiksi Kaarle Krohn on tutkinut taikuutta, mutta väitöskirjassaan hän ei ole käsitellyt aihetta. Väitöskirjat saavat kuitenkin tarkastelussa etusijan ja muuta tutkimusta on otettu mukaan tarpeen mukaan.

Tarkasteltu aineisto on siis pääasiassa tieteellisiä tutkimuksia, jotka tutkijat ovat kirjoittaneet tieteellisiin tarkoituksiin. Vaikka tieteellinen konteksti yhdistääkin aineistoa, ovat eri vuosisatojen väitöskirjat kuitenkin lähtökohdiltaan varsin erilaisia. Näitä eroja ei kuitenkaan tarkastella tässä, vaan vasta käsittelyluvuissa. Aineisto on myös kieleltään moninaista. 1700-luvun väitöskirjat on kirjoitettu alun perin latinaksi, mutta koska en hallitse latinankieltä, olen joutunut tukeutumaan etupäässä käännöksiin näitä lähteitä tarkastellessani. Etenkin Gabriel Maxeniuksen väitöskirjan kohdalla tämä on ollut ongelmallista, sillä kyseisestä väitöskirjasta tehty suomennos on puutteellinen ja osittain tiivistäen tehty. Väitöskirjan yleinen tunnelma ja teemat ovat kuitenkin tulkittavissa myös tästä suomennoksesta ja paikoitellen olen myös hyödyntänyt latinankielistä väitöskirjaa.

23 Hautala (1954), s. 213, 350.

1.4 Tutkimuskirjallisuus taikuudesta ja tieteestä

Tärkein yksittäinen lähdeos tutkimukseni kannalta on Jouko Hautalan *Suomalainen kansanrunoudentutkimus* (1954). Hautala esittelee teoksessaan suomalaista kansanrunoudentutkimusta uskonpuhdistuksen ajalta aina omaan aikaansa asti. Hänen tavoitteenaan on kuvata pääpiirteittäin tutkimuksen vaiheita, kehitystä ja saavutuksia.²⁴ Muiden kansanrunouden alaan kuuluvien tutkimusten ohella Hautala tarkastelee kattavasti myös taikuutta käsitteleviä tutkimuksia. Toinen yleisen tason tutkimus on Ulla Pielan Suomen antropologissa 2/1987 julkaistu artikkeli *Suomen loitsututkimuksen vaiheita*. Artikkelissaan Piela tarkastelee suomalaista loitsututkimusta Mikael Agricolan ajoista 1900-luvun loppuun saakka. Koska kyseessä on artikkeli, on Pielan katsaus kuitenkin rajallinen ja jokseenkin yleisluontoinen.

Taikuutta on tutkittu runsaasti niin Suomessa kuin muuallakin maailmalla, mutta tutkimus on keskittynyt varhaisempaan aikaan, kun taas tämän tutkimuksen kannalta keskeistä 1700-luvun ja 1900-luvun välistä aikaa on käsitelty vähemmän. Monipuolisesti eri näkökulmista uudemman ajan taikuuskäsityksiä on tarkasteltu teoksissa *Beyond the Witch Trials: Witchcraft and Magic in Enlightenment Europe* (2004) ja *Witchcraft and Magic in Europe: The Eighteenth Centuries* (1999). Suomalaisista tutkijoista uudempia aikoja tarkastelee esimerkiksi Laura Stark, mutta koska tutkimuksien näkökulma on järjestään kansan näkemyksissä ja kokemuksissa eliitin sijaan, on tässä tutkimuksessa hyödynnetty etupäässä muuta kuin suomalaista tutkimuskirjallisuutta taikuudesta.

Taikuutta käsittelevän tutkimuksen ohella keskeistä tutkimuskirjallisuutta tämän tutkimuksen kannalta ovat olleet Suomen tieteen historiaa käsitelleet teokset. Tutkimusta tästä aiheesta löytyy runsaasti. Oleellisimpia teoksia tämän tutkimuksen kannalta ovat olleet Päiviö Tommilan toimittamat *Suomen tieteen historia* -teossarjan osat 1 (2001), 2 (2000) ja 4 (2002), Päiviö Tommilan ja Aura Korppi-Tommolan toimittama *Suomen tieteen vaiheet* (2003), sekä Matti Klingen yms. teokset *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640–1808* (1987) ja *Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917* (1989). Nämä teokset ovat auttaneet hahmottelemaan kuvaa siitä, kuinka tieteellinen elämä ja väitöskirjat ovat muuttuneet siirryttäessä 1700-luvulta 1900-luvulle.

Selvitellessäni eri taikuustutkimusten kirjoittajia, olen myös hyödyntänyt teoksia, joissa tarkastellaan joitain yksittäisiä tutkijoita. Etenkin Henrik Gabriel Porthanista, Elias Lönnrotista ja Kaarle Krohnista on kirjoitettu paljon. Kuitenkin, koska yksittäiset henkilöt eivät ole tämän

²⁴ Hautala (1954), s. 5.

tutkimuksen keskiössä, vain osaa näitä henkilöitä käsittelevistä teoksista on hyödynnetty. Hyödyllisimpiä tutkimuksia olivat tämän työn kannalta ne, joissa tarkasteltiin ja arvioitiin näiden henkilöiden tekemiä, taikuutta käsitteleviä tutkimuksia. Tämän takia esimerkiksi Porthanin teosten suomennosten esipuheet osoittautuivat antoisiksi. Tutkimuksessa on myös monessa kohtaa hyödynnetty *Suomen kansallisbiografian* (2003–2008) artikkeleita.

2. Valistukselliset taikuustutkimukset

2.1 Väitöskirjat taikuudesta 1700-luvulla

Tässä luvussa tarkastellaan seuraavia 1700-luvulla kirjoitettuja taikuutta käsitteleviä väitöskirjoja: Gabriel Maxeniuksen *De effectibus fascino-naturalibus* (1733), Henrik Gabriel Porthanin *Dissertatio de Poësi Fennica* (1766–1778), Christian Lencqvistin *De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica* (1782) ja Fredrik Johannes Rosenbomin *De fama magiae Fennis attributae* (1789). Väitöskirjojen ohella tarkastellaan myös Christfrid Gananderin *Mythologia Fennicaa* (1789). Gananderin teos ei ole varsinainen tutkimus vaan mytologian sanakirja, joka Gananderin omana aikomuksena oli yhdistää sanakirjaan, joka hänellä oli myös työn alla²⁵. Vaikka *Mythologia Fennica* ei olekaan väitöskirja, ei sitä voida kuitenkaan täysin ohittaa tässä tutkimuksessa.

Väitöskirjojen varsinaisista kirjoittajista on erilaisia näkemyksiä, joihin palataan myöhemmin. Edellä mainitut henkilöt ovat Porthania lukuun ottamatta kyseisten väitöskirjojen respondentteja²⁶, jotka ovat väitelleet mainittujen väitöskirjojen pohjalta. Selvyyden vuoksi väitöskirjoihin viitataan tekstissä edellä mainittujen henkilöiden nimillä, jotta tutkimukset selkeämmin erottuisivat toisistaan. Kaikki mainitut väitöskirjat on kirjoitettu latinaksi, kuten suuri osa väitöskirjoista 1700-luvulla. Vuodesta 1752 lähtien tiettyjen alojen väitöskirjat oli mahdollista kirjoittaa myös ruotsiksi, kun taas tätä ennen kaikki oli kirjoitettu latinaksi.²⁷ Tarkastellut väitöskirjat tekovuosineen,

25 Ganander (2003), s. 18.

26 Respondentti, eli ylioppilas, joka painatti ja mahdollisesti kirjoitti väitöskirjan, sekä puolusti sitä väitöstilaisuudessa. Klinge (1987a), s. 393.

27 Heikel (1940), s. 127.

respondenteineen ja preeseksineen²⁸ vielä Taulukkoon 1 listattuna:

TAULUKKO 1

1700-luvun taikuutta käsittelevät teokset

Teos	Vuosi	Respondentti	Preeses
De effectibus fascino-naturalibus	1733	Maxenius	Thorw öste
De fama magiae Fennis attributae	1789	Rosenbom	Porthan
De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica	1782	Lencqvist	Porthan
Dissertatio de Poësi Fennica	1766–1778	(useita)	Porthan
Mythologia Fennica	1789

Helsinkiläisen ylioppilaan Gabriel Maxeniuksen (n. 1710–?)²⁹ väitöskirja *De effectibus fascino-naturalibus* (1733) oli ensimmäinen varsinainen suomalainen tutkimus suomalaisesta taikuudesta ja loitsuista. Sarajas arvelee, että Maxenius on päätenyt aiheeseensa Turun tuomiokapitulin hiippakunnan papistolle vuonna 1729 osoittaman kiertokirjeen innoittamana. Kirjeessä papistoa kehoitettiin keräämään kansanrunoutta talteen ja lähettämään näistä kopiot tuomiokapitulille. Keräyskehotuksia oli annettu aiemminkin, mutta merkittävää kyseisessä kehotuksessa oli, että myös taikauskaiset runot sisällytettiin keräyskehoitteeseen muiden runojen ohessa. Aiemmin tämääntapaiset runot oli haluttu hävittää kansan keskuudesta, eikä suinkaan tallentaa niitä.³⁰

Maxeniuksen tutkimus koostuu kansilehden lisäksi useille eri henkilöille osoitetuista omistuskirjoituksista, kreikankielisestä tervehdyksestä, johdannosta ja kahdeksasta lyhyestä käsittelyluvusta, joiden niminä toimivat juoksevat roomalaiset numerot. Väitöskirjasta puuttuu ajan tavan mukaisesti lähdeluettelo, joten Maxeniuksen käyttämä lähdekirjallisuus ei käy ilmi hänen tutkimuksestaan. Maxenius tosin mainitsee tutkimuksessaan ruotsalaisen historioitsijan Johannes Schefferuksen teoksen *Lapponia* (1673). Maxeniuksen tutkimuksesta onkin Hublinin mukaan havaittavissa paljon vaikutteita *Lapponiasta*, sillä esimerkiksi Maxenius kuvaa loitsumenoja, joissa käytettiin noitarumpuja, jonkalaisia menoja tuskin harjoitettiin 1700-luvun Savossa.³¹

Hublin on suomentanut Maxeniuksen tutkimuksen nimellä *Runoloitsujen vaikutuksia*.

28 Preeses on väitöskirjan ohjannut ja oletettavasti kirjoittanut professori. Klinge (1987a), s. 392.

29 Kotivuori (2005), <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=5700>>.

30 Sarajas (1956), s. 148–149.

31 Hublin (1985), s. 4–5.

Tutkimuksessaan Maxenius tarkastelee loitsuja ja niiden vaikutuksia. Maxenius kokee aiheensa kannalta merkittäviksi kaksi näkökulmaa: ovatko loitsut hyviä vai pahoja ja toisaalta mihin luonnollisiin syihin niiden vaikutukset perustuvat. Maxeniuksen mielestä loitsujen taustalla on paholainen, sillä vaikka joidenkin loitsujen vaikutukset ovatkin positiivisia, on niiden tavoitteena kuitenkin oman edun tavoittelu tai pahan tekeminen.³² Maxenius tarkastelee säeasuisia loitsuja, joilla ihmiset vahingoittivat tai paransivat toisiaan.³³ Maxenius jakaa nämä loitsut kolmeen ryhmään, joista ensimmäiseen kuuluvat ovat "kaikista suurinta vahinkoa aikaansaavia". Näille loitsuille ei löydy selitystä luonnosta, joten Maxenius arvelee, että niiden takana olisi paha henki. Toisen ryhmän alkuperä taas löytyy luonnosta ja tähän ryhmään kuuluvat loitsut ovat myös kaikkein vaarattomimpia, mutta toisaalta myös "vähäpätöisimpiä" näistä kolmesta eri loitsujen lajista. Kolmannen ryhmän loitsujen teho taas löytyy sekä luonnosta että muualta.³⁴ Ajatus magian jaottelusta demoniseen ja luonnosta peräisin olevaan ei esiinny vain Maxeniuksen väitöskirjassa, vaan liittyy yleisemmin varhaismoderniin käsitykseen taikuudesta. Nämä magian kaksi haaraa saivat hallitsevan aseman 1500- ja 1600-lukujen luonnonfilosofisissa väittelyissä ja syrjäytyivät siinä vaiheessa, kun ne alettiin nähdä epäuskottavina.³⁵

Edellä Maxeniuksesta on puhuttu väitöskirjan kirjoittajana. Tämä väite ei kuitenkaan välttämättä pidä paikkaansa, sillä väitöskirjat eivät olleet 1700-luvulla läheskään aina opiskelijoiden kirjoittamia. Väitöskirjoja oli kahta lajia, joista pro exercitio tarkoituksena oli pääasiallisesti osoittaa latinan hallinta ja jonka professori kirjoitti. Pro gradu oli vaativampi ja se oli edellytyksenä oppiarvon saamiseen. Sen oppilas saattoi kirjoittaa itsekin ja professori sitten vain tarkisti ja korjasi sen. Opiskelijan kannalta keskeisintä oli kuitenkin osoittaa väittelykyky ja latinankielen hallinta, jonka takia opiskelijan tehtäväksi saattoi jäädä vain väitöskirjaan tutustuminen ja sen puolustaminen väitöstilaisuudessa.³⁶

Monet 1700-luvun väitöskirjat ovat siis professorien kirjoittamia. Professorien velvollisuuksiin kuului vuosittain kirjoittaa ja pitää yksi väitös, vaikka läheskään kaikki professorit eivät pitäneet tästä velvollisuudesta kiinni. Joissain tiedekunnissa väittelemine oli myös vaikeampaa kuin toisissa, sillä esimerkiksi lääketieteen opiskelijoita oli vähän ja he väittelivät yleensä ulkomailla. Sen sijaan koska filosofisessa tiedekunnassa tuli väitellä kahdesti (pro exercitio ja pro gradu), oli professorien kirjoittamille väitöskirjoille tarvetta ja respondentin löytäminen oli helpompaa kuin

32 Maxenius (1985), s. 12, 16, 21.

33 Sarajas (1956), s. 150.

34 Maxenius (1985), s. 16–17, 23; Sarajas (1956), s. 151.

35 Clark (1997), s. 214–215, 233.

36 Hautala (1954), s. 70; Kajanto (1982), s. 15.

joissain toisissa tiedekunnissa.³⁷

Väitöskirja toimi myös professorien ja dosenttien julkaisumuotona 1700-luvun puoliväliin saakka, kunnes tutkimuksia alettiin julkaista Tiedeakatemian sarjoissa ja muissa aikakausjulkaisuissa. Varhaisempina aikoina tieteelliset sarjat ja aikakauskirjat kuitenkin puuttuivat eikä omalla kustannuksella kannattanut julkaista. Niinpä oppilaiden väitöskirjat olivat keino saada oma tutkimus julki. Oppilaat puolestaan saattoivat saada avustusta painamiskustannuksiin yksityisiltä avustajilta, joille väitöskirja sitten omistettiin. Klingen mukaan akateemista väitöskirjatuotantoa voisikin "luonnehtia jonkinlaiseksi yliopistolliseksi aikakauslehdiksi", jossa julkaistiin säännöllisesti erilaisia kiinnostavia asioita käsitteleviä kirjoituksia ja jatkokirjoituksia.³⁸

Maxeniuksen työn ohjaaja ja väitöskirjan mahdollinen kirjoittaja on fysiikan professori Johan Thorwöste (n. 1680–1750)³⁹. Klingen mukaan Thorwöste oli kuitenkin jatkuvasti poissa yliopistosta ja laiminlöi tehtäviään. Thorwösten pätevyydestä virkansa hoitamisessa sanonee jotain se, että hänen kommentoitiin "kenenkään kaipaamatta" jättäneen akatemian ja lähteneen kirkkoherraksi vuonna 1735.⁴⁰ Thorwöste ei siis paneutunut virkansa hoitamiseen kovin innokkaasti tai hyvin. Tämän pohjalta voisi arvella, että ehkä hän ei ole ollut myöskään kovin innokas kirjoittamaan ja julkaisemaan tutkimuksia, jolloin kirjoittaminen olisi voinut mahdollisesti jäädä myös oppilaan harteille. Toisaalta Thorwösten virkaväitös, jonka hän piti vuonna 1726, hylättiin sen taikauskoisten näkemysten vuoksi⁴¹. Maxeniuksen väitöskirjassa on taikauskaisia näkemyksiä, joten voisi arvella, että Thorwöste olisi mahdollisesti kuitenkin jossain määrin osallistunut väitöskirjan tekemiseen.

Muiden tässä luvussa tarkasteltavien väitöskirjojen ohjaajana on toiminut Henrik Gabriel Porthan (1739–1804). Hän oli tiedemies ja yliopiston opettaja, joka oli kiinnostunut kansanrunoudesta ja suomalaisten menneisyydestä. Vuonna 1762 Porthan nimitettiin kaunopuheisuuden dosentiksi, mutta toimeentulonsa hän ansaitsi yksityisopetuksella, ulottaen opetustoimintansa lähes kaikkiin humanistisiin aineisiin. Porthan toimi myös muun muassa yliopiston kirjastossa ensin amanuenssina ja sittemmin sen hoitajana. Vuonna 1777 hänet nimitettiin kaunopuheisuuden professoriksi.⁴² Porthan oli aikakaudelleen tyypillinen monioppinut, joka luennoi ja kirjoitti laajasti eri aiheista, kuten historiasta, maantieteestä, runousopista ja moraalista. Yhteen alaan tai teemaan keskittynyt

37 Klinge (1987a), s. 392–393.

38 Hautala (1954), s. 70–71; Kajanto (1982), s. 14–15; Klinge (1987a), s. 402.

39 Kotivuori (2005), <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=3662>>.

40 Klinge (1987b), s. 184, 187, 232.

41 Klinge (1987b), s. 184.

42 Tarkiainen (1948), s. 11–17.

akateeminen asiantuntijuus ei ollut 1700-luvulla arvostettua.⁴³

Tarkasteltavista väitöskirjoista *Dissertatio de Poësi Fennica* (1766–1778) on selkeimmin yksin Porthanin kirjoittama. *De Poësi Fennica* ilmestyi vuosien 1766–1778 välisenä aikana viitenä Porthanin oppilaiden nimissä olevana ja kustantamana pro exercitio -väitöskirjana.⁴⁴ *De Poësi Fennica* ei ole kokonaisuudessaan taikuuden tutkimus, vaan käsittelee kansanrunoutta. Teoksen viimeisessä eli kahdeksannessa luvussa tarkastellaan loitsurunoja. Kyseinen luku ei ole kovin pitkä, suomennetussa muodossa noin kymmenen sivua, jos viitteet – joita luvussa on useamman sivun verran – lasketaan mukaan. Porthan aloittaa luvun toteamalla, että "ainoakaan kansanrunomme laji ei ole kuuluisampi, tai huonomaineisempi, kuin n.s. loitsurunot tai taikauskaiset runot, joissa typerät ja vanhojen akkojen lorujen sokaisemat ihmiset uskoivat itse, ja uskottelivat toisille, piilevän ihmeellistä voimaa⁴⁵." Porthan uskoo, että loitsurunot ovat peräisin pakanalliselta ajalta ja että ne ovat vanhimpia runojamme. Luvussa Porthan kuvailee sitä, kuinka loitsurunoja on esitetty, mihin niitä on käytetty ja ketkä niitä ovat erityisesti hyödyntäneet. Porthanin mukaan taikausko on vähenemään päin, mutta sitä kuitenkin edelleen esiintyy. Hän kirjoittaa runojen keräämisen haasteista, sekä runoista esiintyvistä erilaista toisoinnoista.⁴⁶

Luku päättyy runoon Raudan synnystä. Porthanilla on selkeästi aikomuksena käsitellä aihetta vielä pidemmältikin, sillä hän toteaa: "Esitän ensiksi joitakin sen lajin runoja, joilla on nimenä synnyt⁴⁷." Tämä lause selkeästi ilmaisee, että hän aikoo esittää useita runoja tämän toteamuksen jälkeen. Kuitenkin tämän jälkeen seuraa vain yksi runo, johon teos päättyy. Porthanilla oli selkeästi aikomuksena jatkaa teosta, mutta jostain syystä hän ei kuitenkaan tehnyt niin. Kajannon mukaan luultavin syy teoksen kesken jäämiseen on se, että Porthan luovutti aineistonsa oppilaansa Christian Lencqvistin käyttöön. *Dissertatio de Poësi Fennica* ei myöskään ole ainoa Porthanin keskeneräinen tutkimus, joten ilmeisesti Porthan ei kokenut ehdottoman välttämättömäksi kirjoittaa aloittamiaan tutkimuksia loppuun.⁴⁸

Christian Lencqvistin (1761–1808)⁴⁹ nimissä on kaksiosainen väitöskirja *De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica* (1782), joka on suomennettu nimellä *Vanhojen suomalaisten*

43 Sarjala (2003), s. 13.

44 Hautala (1954), s. 66; Kajanto (1983), s. 9–10.

45 Porthan (1983), s. 88.

46 Porthan (1983), s. 88–92.

47 Porthan (1983), s. 92.

48 Kajanto (1983), s. 13.

49 Kotivuori (2005), <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=9380>>.

teoreettisesta ja käytännöllisestä taikauskosta. Tutkimus jakautuu kahteen osaan: *De Superstitione Veterum Fennorum Theoretica* (Vanhojen suomalaisten teoreettisesta taikauskosta) ja *De Superstitione Veterum Fennorum Practica* (Vanhojen suomalaisten käytännöllisestä taikauskosta).⁵⁰ Ensimmäisessä osassa Lencqvist käsittelee pakanallista jumalauskoa. Hän käsittelee aihetta etupäässä kuvaillen mitä suomalaiset ovat palvoneet ja pitäneet jumalinaan. Vanhojen suomalaisten jumalien joukkoon hän lukee esimerkiksi Väinämöisen⁵¹.

Teoksen toisessa osassa Lencqvist käsittelee taikauskon käytännöllistä puolta, johon hän sisällyttää palvomisen ja uhraamisen jumalille sekä demoneille ja sen hyödyn, jota näistä toimista toivottiin saatavan⁵². Käytännössä hän tarkastelee muun muassa jumalille osoitettuja ylistyksiä, uhritapoja, jumalien kunniaksi vietettyjä juhlia, tietäjiä, sekä taikauskon hyödyllisiä ja haitallisia keinoja. Hyödyllistä noituutta Lencqvistin mukaan on ennustaminen, lumoaminen ja onnen tuominen, kun taas haitallisiin keinoihin kuuluvat silmänkääntäminen, noituminen sekä puskat ja kiroukset⁵³. Lopuksi Lencqvist vielä tarkastelee taikauskon väistymistä kristinuskon vaikutuksesta sekä erilaisia keinoja, joiden avulla taikauskaiset pyrkivät saamaan aikaan haluamansa.

Vaikka edellä väitöskirjaan on viitattu Christian Lencqvistin teoksena, hän ei luultavasti kuitenkaan ole teoksen pääasiallinen tekijä. Teoksen ensimmäinen osa on pro exercitio -väitöskirja ja jälkimmäinen pro gradu -väitöskirja, mutta tästä huolimatta näissä kahdessa ei ole laadullisia eroja. Luultavat teoksen päätekijät ovat Porthan ja Christian Lencqvistin isä Erik Lencqvist (1919–1808), joka oli teologian tohtori ja kirkkoherra. Erik Lencqvist on kirjoittanut kaksi aiempaa tutkimusta suomalaisten taikauskosta *Finlands hedendom och afgudadyrkan* ja *Några reflexioner över Finlands forna vidskepelse och trollkonst*. J. Fr. Wallenius on todennut 1823 *Mnemosyne*-lehdessä, että *De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica* perustuu pääasiassa kahteen edellä mainittuun tutkimukseen. Asian varmistaminen ei ole nykyään kuitenkaan enää mahdollista, sillä Erik Lencqvistin käsikirjoitukset tuhoutuivat Turun palossa vuonna 1827. Walleniuksen kommentista huolimatta monet tutkijat ovat pitäneet teosta enemmän Porthanin tekemänä. Kajanto on kuitenkin sitä mieltä, että teoksen pääasiallinen tekijä voisi olla Erik Lencqvist, sillä teoksen latina poikkeaa Porthanin tavanomaisesta kirjoitustavasta ollen muun muassa kömpelämpää. Matinollin näkemyksen mukaan tutkimuksen kieliasu olisi Christian Lencqvistin käsialaa, johon hänen osuutensa sitten rajoittuisikin. Tutkimuksen sisällöstä Matinolli löytää niin Porthanin kuin

50 Suomennetut nimet teoksista Lencqvist (1982) ja Rosenbom (1982).

51 Lencqvist (1982), s. 61.

52 Lencqvist (1982), s. 78.

53 Lencqvist (1982), s. 85–95.

Erik Lencqvistinkin näkemyksiä, mutta jäsentely on hänen mielestään yksin jälkimmäisen tekemä.⁵⁴

Vuonna 1789 julkaistun väitöskirjan *De fama magiae Fennis attributae* respondenttina toimi Porthanin oppilas Fredrik Johannes Rosenbom, mutta oletettavasti Porthan on kirjoittanut kyseisen väitöskirjan kuitenkin kokonaan itse.⁵⁵ Väitöskirja on kahdeksantoista sivua⁵⁶ pitkä tutkimus, jonka tekstistä yli puolet on viitteitä. Tutkimus koostuu kolmesta luvusta, joista ensimmäisessä Porthan kuvailee yleisesti sitä perustaa, jolle usko noituuteen on rakentunut. Luvun lopuksi hän toteaa, että väitöskirjan tarkoituksena on selvittää syy sille, mistä johtuu suomalaisten maine erityisen harjaantuneina noituuden harjoittajina. Toisessa luvussa Porthan kuvailee sitä, kuinka suomalaisten maine taikuuden käyttäjinä perustuu vääriin todisteisiin. Kolmannessa luvussa Porthan tarkastelee sitä, missä määrin suomalaiset oikeasti käyttivät taikuutta ja mistä he ovat saaneet vaikutteita sekä pohtii maantieteellisten seikkojen vaikutusta noituuden harjoittamiseen.⁵⁷

Väitöskirjojen lisäksi on mainittava vielä Christfried Ganander (1741–1790) ja hänen teoksensa *Mythologia Fennica* (1789). Ganander toimi Pohjois-Pohjanmalla sijaitsevan Rantsilan pitäjän kappalaisena vuosina 1775–1790. Pappina toimimisen ohella, hän keräsi innokkaasti kansanperinnettä, tutki mytologiaa ja valisti kansaa. Valistuksen ajan henki näkyy Gananderin teoksista, sillä hän muun muassa kirjoitti lääkeoppaita kansalle, jotta näillä olisi aiheesta muutakin tietoa kuin kansanuskomukset. Ganander tutustui Henrik Gabriel Porthaniin yliopistossa ja tästä tuttavuudesta muotoutui elinikäinen läheinen suhde näiden kahden välille. Ganander on kuitenkin jäänyt Porthanin varjoon ja hänet on nähtiin pitkään vain tämän apulaisena ja työtoverina. Ganander teki kuitenkin itsenäisesti monipuolista tutkimustyötä. Merkittävin hänen töistään oli ruotsinkielinen *Mythologia Fennica*, joka oli alunperin tarkoitettu sanakirjan liiteosaksi. Aikaansa nähden teos oli laaja suomalaisen mytologian esitys ja jäi pitkäksi aikaa alansa ainoaksi hakuteokseksi ja käsikirjaksi. Porthan kuitenkin piti teosta tieteellisesti epäkriittisenä, sillä Ganander noudatti rudbeckiläistä tutkimusotetta⁵⁸, joka uusimpien kriittisten näkemysten myötä oli todettu vanhentuneeksi.⁵⁹

Christfrid Gananderin *Mythologia Fennica* ilmestyi vuonna 1789, teoksen jouduttua ensin

54 Kajanto (1982), s. 16, 39–42; Matinolli (1993), s. XVI–XVIII; katso myös esimerkiksi Hautala (1954) s. 70–71.

55 Hautala (1954), s. 73; Kajanto (1982) s. 42–43.

56 Vallinkoski (1962-1969), s. 419.

57 Rosenbom (1982), s. 116–121.

58 Rudbeckiläinen tutkimusote perustuu Olof Rudbeckin luomaan tutkimustraditioon, johon liittyy ajatus siitä, että eteläisten maiden kulttuuri perustuu Pohjoismaiseen kulttuuriin. Gustafsson (2003), s. 209.

59 Gustafsson (2003), s. 203, 206, 213; Hautala (1954), s. 76–77, 79–80; Pentikäinen (2003), s. 133.

odottamaan neljä vuotta painoon pääsemistä. Mytologiassaan Ganander esittelee suomalaisten runojen taustalla olevaa mytologiaan liittyviä nimiä ja asioita sanakirjan tapaan aakkosjärjestyksessä. Gananderin mytologia on kirjoitettu ruotsiksi, mutta kukin hakusana on suomeksi. Esipuheessa Ganander toteaa, ettei suomalaisia runoja voi ymmärtää tuntematta mytologiaa: "Mytologian tuntemus on ehdottomasti tarpeen, jotta voisi käyttää vanhempaa suomalaista runoutta hyväksi ja hyödyksi, tyydytyksellä ja maulla lukea halukkaasti suomalaisia runojamme aistien niiden ylevyyden, kauneuden ja viehättävyyden." Ganander esittelee myös lappalaisten mytologiaa suomalaisen mytologian ohella ja vertailee näitä kahta myös keskenään. Ganander myös mainitsee, että vanhemmassa ruotsalaisessa mytologiassa esiintyy samantapaisia nimiä kuin suomalaisessa ja lappalaisessa mytologiassa, minkä Ganander arvelee osin johtuvan valloituksien, kaupankäynnin ja muuttoliikkeen aiheuttamasta keskinäisestä vuorovaikutuksesta. Teoksessa on vertailun ohella tulkintaa ja analysointia, joiden vuoksi Juha Pentikäinen toteaa, että Gananderin mytologia ei ole vain sanakirja vaan mytologian tutkimus.⁶⁰

Ganander on nimennyt teoksensa mytologiaksi, mutta hänen näkemyksensä mytologiasta ja historiasta poikkeaa selvästi siitä, mitä niistä ajatellaan nykyaikana. Mytologiassaan Ganander nimittäin käsittelee haltijoiden ja jumalten ohella myös joitain historiallisia tapahtumia, henkilöitä ja paikkoja, kuten Nuijasotaa ja linnoja. Pentikäisen mukaan kansanrunous ja mytologia olivatkin Gananderille, samoin kuin myöhemmin Lönnrotillekin, kansakunnan esihistoriaa.⁶¹ Gananderin teos ei suoraan käsittele tai määrittele taikuutta, mutta sitä esiintyy väistämättä suomalaisen mytologian ohessa. Lähimmäksi taikuuden määritelmää päästäneen lukujen (lugut) ja syntyjen määrittelyssä. Ganander kuvailee mytologiassaan myös Lencqvistin väitöskirjassa mainitut lumouksen ja puskut, kun taas esimerkiksi silmänkääntöä tai ennustamista hän ei mainitse – kenties ne eivät Gananderin mielestä selittelyä kaivanneet.

Edellä esitellyissä väitöskirjoissa taikuutta on tarkasteltu useista eri näkökulmista. Maxeniuksen tavoitteena on ymmärtää, kuinka taikuus todella toimii. Porthan tarkastelee loitsurunoja osana kansanrunoutta. Lencqvistin näkökulmana on puolestaan taikausko, jossa suomalaisen pakanauskon tarkastelu on keskeisessä roolissa. Taikuutta hän tarkastelee osana taikauskon käytännöllistä puolta. Rosenbomin väitöskirjassa keskeinen tavoite on puolestaan ottaa kantaan suomalaisten maineeseen noitamaana ja osoittaa, etteivät suomalaiset ole sen enempää noitakansa kuin muutkaan. Jokainen näistä näkökulmista on varsin erilainen, mutta Maxeniuksen ja muiden välillä on nähtävissä

60 Ganander (2003), s. 16–18; Pentikäinen (2003), s. 138–139.

61 Pentikäinen (2003), s. 152.

siirtymä taikuuden tarkastelusta luonnonilmiönä taikuuden tarkasteluun kansanuskomuksena. Näin pienen aineiston perusteella on kuitenkin mahdoton tehdä varsinaisia johtopäätöksiä, etenkin kun Maxeniuksen tutkimusta on syytetty taikauskaisuudesta jo omana aikanaan.

Teoksessa *Tutki ja kirjoita* (2004) kuvaillaan tutkimuksen nykyistä perusrakennetta, joka sisältää seuraavat osat: nimiösivu, tiivistelmä, esipuhe, sisällysluettelo, johdanto, tutkittava ilmiö ja sen teoreettiset lähtökohdat, tutkimuksen pääkysymys sekä ongelmat ja hypoteesit, menetelmä, tulokset, tarkastelu eli diskussio, lähdeluettelo ja liitteet.⁶² Tämän listan perusteella määrittelen nykyaikaisen tutkimuksen ja tähän listaan vertaan tutkimusaineistoani hahmotellakseni sitä, kuinka aiempien vuosisatojen tutkimukset poikkeavat nykyisistä tutkimuksista. Lisään listaan kuitenkin vielä kohdan lähdeviitteet, sillä useista tarkastelemistani tutkimuksista puuttuu lähdeluettelo, mutta tekstissä on kuitenkin lähdeviitteet.

Tässä luvussa tarkasteltuja tutkimuksia en valitettavasti ole voinut tarkastella alkuperäiskappaleina tai niiden kopioina, poikkeuksena Maxeniuksen väitöskirja, joten tiettyihin tutkimusten ulkoasuseikkoihin on haastavaa ottaa kantaa pelkän suomennoksen perusteella. Väitöskirjoilla on nimiösivut, mutta suomennokseen näitä ei ole sisällytetty. Kuitenkin esimerkiksi Hautalan tutkimuksessa nämä nimiösivut on nähtävissä⁶³, jonka perusteella voi todeta nimiösivujen löytyvän. Sisällysluettelon tai lähdeluettelon olemassaolosta tai puutteesta ei kuitenkaan voi mennä täyteen takuuseen.

62 Hirsjärvi, Remes & Sajavaara (2004), s. 234.

63 Hautala (1954), s. 67, 71, 73.

TAULUKKO 2

Tieteellisille tutkimuksille tyypillisten rakenteiden esiintyminen 1700-luvun taikuutta käsittelevissä väitöskirjoissa.

	De effectibus	De fama magiae	De superstitione	Poësi Fennica
Nimiösivu	X	X	X	X
Tiivistelmä	-
Esipuhe	-
Sisällysluettelo	-
Johdanto	X	X	/	X
Tutkittavan ilmiön kuvailu	/	X	/	X
Pääkysymys	/	X	/	X
Menetelmä	-	-	-	-
Tulokset	..	/	-	-
Diskussio	-	-	-	-
Lähdeluettelo	-
Liitteet	-
Lähdeviitteet	-	X	X	X

Huom. x tarkoittaa, että piirre esiintyy väitöskirjassa; - piirteen puuttumista; \ piirteen esiintymistä tietyin rajoituksin ja .. ilmaisee sitä, että kyseistä seikkaa ei ole voitu arvioida.

Taulukkoon 2 on kuvattu, mitä edellä mainittuja tutkimuksille tyypillisiä perusrakenteita tarkastelluista 1700-luvun taikuustutkimuksista löytyy. Gananderin teos on jätetty tämän tarkastelun ulkopuolelle, sillä se ei ole väitöskirja. Alkuperäisessä muodossa olevan aineiston tai puutteellisen käännöksen vuoksi muutamat kohdat on täytynyt jättää tyhjiksi. Jonkinlaisen kuvan tarkastelluista väitöskirjoista kuitenkin saa taulukkoon kerättyjen tietojen perusteella. Yhteistä kaikille väitöskirjoille on se, että niissä on nimiösivu. Myös jonkinlainen johdanto löytyy kaikista tutkimuksista, joskin Maxeniuksen väitöskirja on ainoa, jossa johdanto on nimetty johdannoksi. Porthanin kirjoittamissa tutkimuksissa ensimmäinen luku on myös kaikissa tutkimuksissa luonteeltaan aiheeseen johdatteleva ja siinä on kuvattu tutkimuksen kohdetta. Missään tutkimuksessa ei ole määritelty varsinaista tutkimuskysymystä, mutta tutkimuksen aihe on kuitenkin ilmaistu suuremmin tai epäsuoremmin – suuremmin tutkimuksissa *De fama magiae Fennis attributae* ja *Dissertatio de Poësi Fennica* ja epäsuoremmin kahdessa muussa tutkimuksessa.

Kaikissa väitöskirjoissa johdatellaan aiheeseen tavalla tai toisella, mutta sen sijaan tuloksien esittely ja diskussio ovat kaikissa puutteellisia. *De fama magiae Fennis attributae* viimeisessä luvussa kyllä kuvataan selkeästi vastaus tutkimuskysymykseen, mutta koska koko tutkimus on niin lyhyt, ei voi sanoa, että kyseessä olisi yhteenvedo vaan kyseessä on aiheen varsinainen käsittely. Menetelmiä

tutkimuksissa ei myöskään pohdita. Väitöskirjoissa siis alkuun kyllä kuvataan sitä, mitä on tarkoituksena tutkia, mutta ei sitä, kuinka tätä aihetta tutkitaan, eikä tutkimuksen lopussa palata enää tarkastelemaan tutkimustuloksia tai pohtimaan niitä. Porthanin tutkimuksista löytyy lähdeviitteitä ja viitteiden määrä on varsin mittava. Kuitenkin suuri osa viitteiden sisällöstä on Porthanin omia kommentteja aiheeseen liittyen ja vain murto-osa lähdeviitteitä. Lähdeviitteet vaikuttavat myös hieman satunnaisilta, sillä ainakaan kaikessa tarkastellussa runoaineistossa ei ole lähdeviitteitä, vain joissakin. Maxeniuksen tutkimuksessa puolestaan ei ole minkäänlaisia viitteitä, eikä hän myöskään kerro itse tekstissä tarkemmin tutkimastaan aineistosta tai käyttämästään kirjallisuudesta.

2.2 Taikuutta latinaksi, ruotsiksi ja suomeksi

Koska tässä luvussa käsitellyt teokset on alun perin kirjoitettu latinaksi, lienee järkevää tarkastella hieman tarkemmin niissä esiintyviä ja tutkimuksen kannalta keskeisiä latinankielisiä sanoja. Apuna termien kääntämisessä käytetään Daniel Jusleniuksen sanakirjaa *Suomalaisen sana-lugun coetus* (1745). Sanakirjan sanat on aakkostettu suomenkielisten sanojen mukaan ja käännetty latinaksi ja ruotsiksi. Lisäksi teoksen lopussa on ruotsinkielinen hakemisto. Latinaksi hakemistoa ei ole, joten ilman oikeita suomennoksia tiettyjen latinankielisten sanojen löytäminen on vaikeaa. Jusleniuksen sanakirjasta löytyvät sanat loitsia, noitua ja taikoa sekä joitakin muita muotoja näistä sanoista. Seuraavassa lainauksessa esitetään nämä sanaryhmät samalla tavoin ryhmiteltynä kuin Jusleniuksenkin sanakirjassa:

loitsin (-ia) / incanto, magia utor / trällar

loitsia (-an) / veneficus, magus / trällkarl⁶⁴

noita (-idan) / magus / trällkarl

noidun (-itua) / utor arte magica; incanto / trällar, förträllar

noidutan (-uttaa) / magia noceor / förtrålles

noidutan (-uttaa) / per alios noceo / låter trälla

noidutetan (-ettaa) / per magos conductos noceor / blijr genom andra förträllad

noituus (-uden) / magia / trälldom

noituminen (-isen) / exertitum magiae / trällande

noidannuoli (-en) / ictus magicus / trällskot

64 Juslenius (1968), s. 191.

noitumatoin (-attoman) / magia illaefus / otrållad⁶⁵

taicon (-oa) / superstionibus utor / brukar widskepelse

taicaus (-uxen) / superstitio / widskepelse

taicuri (-in) / superstitiosus / widskepelig⁶⁶

Latinan ja ruotsin käännösten perusteella voisi päätellä, että Juslenius on käsittänyt termit "loitsia" ja "noitua" melko läheisesti toisiaan vastaavina, sillä kumpikin voidaan kääntää latinaksi termillä "incanto" ja ruotsiksi "trållar" (loihtia, noitua, taikoa⁶⁷). Tämän lisäksi "noitua" termi on määritelty myös sanoilla "utor arte magica" ja "förtrållar" (hullaannuttaa, lumota, noitua, taikoa). Sen sijaan termi "taikoa" käännetään latinaksi "superstionibus utor" ja ruotsiksi "brukar widskepelse" (harjoittaa taikauskoa) eli sillä on Jusleniuksen näkemyksen mukaan kahdesta muusta termistä eroava merkitys. Sanaa taikuus ei Jusleniuksen sanakirjasta sen sijaan löydy, vaan ainoastaan termi "taicaus", jonka ruotsinkielinen käännös "widskepelse" voitaisiin nykykielessä kääntää taikauskoksi⁶⁸. Taikuuden harjoittajille löytyy kaikista tarkastelluista sanaryhmistä termi: "loitsia" (veneficus, magus / trållkarl), "noita" (magus / trållkarl) ja "taicuri" (superstitiosus / widskepelig). Kuten verbienkin kohdalla, substantiivit loitsija ja noita ovat käännössanojensa perusteella varsin lähellä toisiaan, kun taas taicuri on käännetty latinaksi ja ruotsiksi edellisistä eroavilla sanoilla. "Trållkarl" voidaan kääntää noidaksi, poppamieheksi, taikuriksi tai velhoksi⁶⁹, kun taas sanan "widskepelig" voinee kääntää taikauskon harjoittajaksi.

Näiden Jusleniuksen käännösten perusteella voimme tarkemmin tarkastella niitä keskeisiä termejä, joita kussakin tutkimuksessa käytettiin ja määrittellä niiden suomennokset Jusleniuksen sanakirjan pohjalta. Porthanin ja Lencqvistin tutkimuksen *Superstitione Veterum Fennorum theoretica et practica* nimessä esiintyy sana "superstitione", joka voidaan kääntää taikauskoksi, kun taas tutkimuksen *De fama Magiae Fennis Attributae* nimessä esiintyy sana "magiae", joka voidaan kääntää Jusleniuksen sanakirjan mukaan noituudeksi. Muiden tutkimuksien nimissä ei mainita taikuutta ja toisaalta esimerkiksi Maxeniuksen tutkimuksen nimessä esiintyvää termiä "fascino-naturalibus" ei sanakirjasta löydy.

Taikausko ei minusta ole muuta kuin ihmishengen harhautuma sen uskoessa, että jonkinlainen jumaluus on

65 Juslenius (1968), s. 235.

66 Juslenius (1968), s. 367.

67 Suluissa olevat käännökset ruotsista suomeksi ovat sanakirja MOT:sta (viitattu 13.7.2009).

68 MOT (viitattu 13.7.2009).

69 MOT (viitattu 13.7.2009).

läsnä niissä seikoissa, joissa kuitenkin ei mitään jumaluutta ole. Tästä väärästä käsityksestä saavat alkunsa erilaiset typerät toimet ja nurinkuriset hankkeet, jotka joidenkin yhtä tyhjänpäiväisten, näennäisesti yliluonnollisten keinojen avulla pyrkivät edistämään omaa etua ja vahingoittamaan toisia.⁷⁰

Tutkimuksessa *Superstitione Veterum Fennorum theoretica et practica* määritellään sana taikausko (superstitio) yllä olevalla tavalla. Kirjoittajan määrittely perustuu hänen omaan mielipiteeseensä taikauskosta sen sijaan, että määritelmää lähdetäisiin pohtimaan taikuutta käyttävien ihmisten näkökulmasta. Toisaalta ainakin nykynäkökulmasta termi taikausko on latautunut jo valmiiksi skeptisellä suhtautumisella taikuuteen. Tutkimuksessa tarkastellaan myös varsin tarkasti sitä sisältöä, jota taikauskoon kuuluu. Tutkimuksen kirjoittajan mukaan taikausko jakautuu teoreettiseen ja käytännölliseen osaan, joista ensimmäinen käsittelee sitä, mihin erilaisiin olentoihin muinaiset suomalaiset uskoivat ja jälkimmäinen osa, eli suomalaisten käytännöllinen taikausko käsittelee muun muassa niitä muotoja, joilla näihin jumaliin ja demoneihin koetettiin vaikuttaa eli taikuutta ja noituutta. Kirjoittaja ei kuitenkaan tarkastele taikuutta vain yleisluontoisesti, vaan jakaa niin hyödyllisen kuin haitallisenkin taikauskon useampaan eri lajiin ja kuvailee näiden piirteitä ja erilaisia muotoja.

Kuten valheellisessa asiassa on pakostikin laita, ihmisillä on kovin erilaisia mielipiteitä magian käsitteen määrittelystä. Selvää on, että tästä on kokonaan erotettava ns. luonnollinen magia, joka on saanut alkunsa tavallisen kansan huonosti tuntemista luonnonilmiöiden ominaisuuksista. Silmänkääntöön perustuvaa taikuutta, jonka arveltiin riippuvan joidenkin korkeampien henkien avusta, pidettiin osaksi hyvänä ja edullisena (sen ilmetessä tulevaisuuden ennustamisessa, sairauksien torjumisessa, jne) ja siten kunnioitusta ja suosiota ansaitsevana, osaksi jumalattomana ja turmiollisena (noituutena), ihmisten vahingoittamista ja surmaamista ja erilaisten vahinkojen tuottamista harrastavana. Mutta kumpaakin lajia harjoittivat samat ihmiset, joita muut pitivät milloin kunniaa, milloin rangaistusta ansaitsevina.⁷¹

Yllä oleva lainaus on sen sijaan peräisin Porthanin tutkimuksesta *De fama Magiae Fennis Attributae*. Lainauksen ensimmäinen lause kuuluu latinaksi seuraavasti: "Magna, ut in re commentitia necefle fuit, de ipia notione Magiae conflituenda, homines opinionum diverfitate fluctuarunt."⁷² Eli ihmisillä on monia mielipiteitä käsitteestä "Magiae", joka Jusleniuksen sanakirjan avulla kääntyy noituudeksi. Tämän perusteella voitaneen sanoa, että Porthan pohtii yllä olevassa lainauksessa noituutta. Porthan erottaa toisistaan silmänkääntöön ja luonnonilmiöihin perustuvan noituuden, joista jälkimmäinen perustuu kansan väärin tulkintoihin luonnonilmiöistä. Kansan näkemykset noituudesta ovat vaihdelleet hyväksynnästä tuomitsemiseen, riippumatta kumpaa

70 Porthan (1983), s. 47.

71 Rosenbom (1982), s. 122.

72 Porthan (1993), s. 269.

noituuden lajia on harjoitettu. Myös Maxeniuksen väitöskirjassa esiintyy sana "veneficia" eli noitus:

Näiden aktioiden tarkoitus on näet edellälueteltuja lempeämpi, ja tietyissä suhteissa jälkeentulevia vähäarvoisempi, koskapa näiden toimien aikaansaamia vaikutuksia useimmat tuntemattomasta alkusyystä kutsuvat usein noituudeksi⁷³ (veneficia⁷⁴).

Maxeniuksen termistöä ei kuitenkaan käsitellä tässä tarkemmin, johtuen hänen väitöskirjansa suomennoksen epämääräisyydestä. Koska kääntäjä on lyhennellyt ja tiivistänyt Maxeniuksen sanomaa, on latinaa taitamattoman mahdotonta lähteä arvioimaan tarkasti käytettyä termistöä ja termien määrittelyä.

Gananderin *Mythologia Fennicassa* esitellään suomenkielisiä käsitteitä ja selitetään ne ruotsiksi. Taikuus ei esiinny käsitteenä hänen teoksessaan, mutta sen sijaan termit "tietäjä" ja "noita" teoksesta löytyvät. "Indomiehet" eli "tietäjät" ovat Gananderin mukaan vastaavia kuin grönlantilaisten "angedkokit" ja persialaisten "magit".⁷⁵ Myös "myrrysmiehet" ovat vastaavia kuin indomiehet ja myrrysmiehiä määritellessään Ganander käyttää myös ruotsinkielisiä termejä "trollkarlar" ja "vidskeppelige"⁷⁶. "Noider" Ganander puolestaan määrittelee sanoilla "troll" ja "vife män". Edellä esitetystä voi todeta, että Gananderin käyttää osittain samoja termejä kuin Juslenius sanakirjassaan, mutta ei kuitenkaan aivan samalla tavoin. Juslenius kääntää esimerkiksi noidan sanalla "trällkarl", jota Ganander käyttää tietäjästä. Gananderin tietäjän ja Jusleniuksen taikuria vastaavat ruotsinkieliset termit "vidskeppelige" ja "widskepelig" ovat puolestaan samat pieniä kirjoitusasun eroja lukuun ottamatta. Näiden erojen ja yhteneväisyyksien perustella voisi arvella, että taikuuden harjoittajista käytetty termistö ei luultavasti ole ollut aivan vakiintunutta 1700-luvulla ja käytetyissä termeissä on esiintynyt vaihtelua.

2.3 Taikuus - todellisesta luonnonilmiöstä typerien ihmisten taikauskoksi

Henrik Gabriel Porthanilla oli merkittävä vaikutus 1700-luvun lopun henkiseen elämään. Tämä aika kuului Suomessa edelleen valistuksen aikaan, vaikka Euroopassa alkoi tällöin nousta myös

73 Maxenius (1985) s. 23.

74 Maxenius (1985), s. 14.

75 Ganander (1960), s. 20–21.

76 Ganander (1960), s. 61.

valistukselle vastaisia suuntauksia. Valistuksen maailmankatsomus nojautui järkeen enemmän kuin aiemmin ja tällöin pyrittiin vapautumaan muun muassa taikauskosta ja mystiikasta. Mystisiä tapahtumia haluttiin selittää järjellä, taikauskoihin ajatuksiin perustuvia säännöksiä poistettiin ja noitavainot lakkasivat.⁷⁷ Tässä ilmapiirissä oli myös luonnollista alkaa tarkastella taikuutta ja noituutta järkiperaisemmista lähtökohdista ja käsitellä sitä tieteellisesti.

Tarkasteltujen tutkijoiden välillä on kuitenkin huomattavia eroja siinä, kuinka he suhtautuvat taikuuteen. Maxenius tuntuu aidosti uskovan taikuuteen ja yrittää ymmärtää kuinka se toimii. Tästä näkökulmasta lienee myös ymmärrettävää, miksi hänen työnsä ohjaajana on fysiikan professori. Taikuus ei ole hänelle taikauskoa tai kansantarinoita, vaan todellinen asia, jonka toimintaa voi tutkia:

Näistä nousee kysymys: onko loitsuihin sisältyvillä sanoilla sellainen voima ja vaikutusvalta itsessään tai luonteeseensa sisältyen, että niitä välittömästi seuraa sanoilla ilmaistuja vaikutuksia. On kuitenkin päivänselvää, että lausutuilla loitsuilla on vaikutuksia, siitähän me jo vakuutuimme, mutta jos vaikutus on seuraamuksena, on välttämätöntä, että sitä on edeltänyt syy.⁷⁸

Yllä olevassa lainauksessa Maxenius toteaa, että loitsuilla on vaikutuksia eli hän todella vaikuttaa uskovan taikuuteen. Maxenius myös uskoo, että joidenkin loitsujen taustalla on paholainen: "... eikä niiden alkuperää voida lukea kenestäkään muusta olevan lähtöisin kuin itsestään Cacodaeminista (Pääpaholaisesta)⁷⁹". Maxeniuksen tutkimuksesta heijastuu ajalle tyypillinen usko paholaiseen ja tämän voimiin. 1700-luvun alussa niin rahvas kuin oppineetkin uskoivat paholaisen olevan voimakas ja vaarallinen. Vuosisadan puoliväliin tultaessa eliitin paholaiskäsitelmä oli kuitenkin jo muuttunut ja näkemykset paholaisen ja pahan vaikutusvallasta olivat huomattavasti heikentyneet.⁸⁰ Kuitenkin jo Maxeniuksen omana aikana väitöskirjaa moitittiin taikauskoiseksi⁸¹ eli Maxeniuksen näkemyksiä ei voine pitää ajalleen välttämättä tyypillisinä.

Muut tarkastelun kohteena olevat tutkijat eivät jaa Maxeniuksen näkemyksiä taikuudesta, vaan he suhtautuvat taikuuteen taikauskaisuutena. Heidän suhtautumisensa aiheeseen ei ole erityisen objektiivista, vaan tutkijat esitettävä varsin subjektiivisia näkemyksiä taikauskaisuudesta. He tarkastelevat taikuutta osana kansanrunoutta, kansan taikauskoa ja suomalaisten mainetta. Nämä

77 Hautala (1954), s. 52, 62–63.

78 Maxenius (1985), s. 28.

79 Maxenius (1985), s. 17.

80 Olli (2004), s. 130; Sarajas (1956), s. 152.

81 Klinge (1987a), s. 432.

tutkimukset on kirjoitettu useampi kymmenen vuotta Maxeniuksen tutkimusta myöhemmin ja kaikkien taustalla on ollut enemmän tai vähemmän Henrik Gabriel Porthan. Näin pienen aineiston pohjalta on kuitenkin mahdotonta vetää varsinaisia johtopäätöksiä sen suhteen, ovatko käsitykset yleisemmin muuttuneet näiden vuosikymmenten aikana vai perustuvatko näkemuserot ennen kaikkea tutkijoiden henkilökohtaisiin näkemuseroihin.

Ainoakaan kansanrunojemme laji ei ole ollut kuuluisampi, tai huonomaineisempi, kuin n.s. loitsurunot tai taikauskaiset runot, joissa typerät ja vanhojen akkojen lorujen sokaisemat ihmiset uskoivat itse, ja uskottelivat toisille, piilevän ihmeellistä voimaa.⁸²

Porthan aloittaa *Dissertatio de Poësi Fennicassa* olevan *Loitsurunot*-luvun yllä olevin sanoin määrittäen heti oman suhtautumisensa aiheeseen. Hänen mielestään loitsurunot ovat taikauskoa ja typeryyttä, joihin vain ymmärtämättömät ihmiset uskovat. Porthan kritisoi kirjoituksessaan myös "kirjallisesti sivistyneitä säätyläisiä", joiden joukosta Porthanin mukaan löytyy monia taikauskaisia ihmisiä. Porthan huomauttaa, että jotkut ovat jopa tutkineet sitä, kuinka taikuus toimii. Viitteestä käy ilmi, että tällä Porthan viittaa ainakin Gabriel Maxeniukseen. Kyseisessä viitteessä Porthan esittelee Maxeniuksen väitöskirjan lyhyesti, arvostellen sitä samalla sulkuihin lisätyin huomautuksin.⁸³ Samassa yhteydessä Porthan lisäksi toteaa, että myös monet papit myöntävät taikuuden tehon yrittäessään hävittää taikauskoa ja näin vain usein vahvistavat kansan käsityksiä:

Koska monet pappimme, pyrkien kiitettävästi kokonaan hävittämään taikauskon, samalla tavoin liian auliisti myöntävät näiden petkutusten tehon ja uskovat niiden johtuvan Paholaisen vallasta, eivät he mielestäni menettele täysin harkitusti. Sillä juuri tämä usko niiden tehoon on pahan alku ja juuri, kietoen typerät ihmiset näihin mielettömyyksiin. Siten yrityksissään hävittää taikausko he varomattomina usein vahvistavat sitä. Taikauskoa ei mikään kukista tehokkaammin kuin se, että vakuuttavasti selvitetään koko taidon tyhjyys ja turhuus, että selkeästi todistellaan sen sisältävän pelkästään typeriä joutavuuksia ja jumalattomia mielihoureita, että tarkoin paljastetaan heittiöiden herkkäuskoisiin tehoavat temput, että heidän ammattinsa saatetaan naurunalaiseksi ja että neuvoja vahvistetaan rohkean, näitä joutavuuksia halveksivan ja inhoavan henkilön esimerkillä. Näin ihmiset oppivat luottamaan siihen, ettei taikausko voi heitä auttaa eikä vahingoittaa.⁸⁴

Porthanin mielestä taikausko pitäisi osoittaa vain tempuiksi ja joutavuudeksi. Porthanin mielestä tehokkain keino taikauskon kitkemiseen on osoittaa, ettei sillä ole mitään todellista tehoa sen sijaan, että vahvistaisi ihmisten taikauskoa saarnaamalla sen saavan voimansa Paholaiselta ja samalla

82 Porthan (1983), s. 88.

83 Porthan (1983), s. 88, 91, 112–113.

84 Porthan (1983), s. 113.

myöntämällä, että taikuus on todellista eikä vain tyhjää puhetta. Porthanin valistukselliset tavoitteet näkyvät selvästi yllä olevassa lainauksessa ja selittänevät Porthanin negatiivissävytteisen tavan kirjoittaa taikauskosta. Porthan nähnee itsensä kuvailemakseen taikauskaisia joutavuuksia halveksivaksi henkilöksi, joka omalla esimerkillään koettaa kitkeä taikauskaisia typeryyksiä ihmisistä. Yllä olevasta lainauksesta voi nähdä myös motiivin, jonka voisi olettaa olevan ainakin yhtenä Porthanin innoittajana hänen kirjoittaessaan taikauskosta. Kirjoittamalla taikauskosta vain tehottomana typeryytenä, on Porthan voinut omalta osaltaan edistää haluamansa näkemyksen leviämistä.

Lencqvistin *De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica* on nähtävissä samanlainen halveksuva suhtautuminen taikauskoon ja pakanallisiin uskomuksiin kuin Porthanin *de Poësi Fennicassakin*:

Miten mielettömiä ovatkaan olleet ne mielipiteet, miten naurettavia käsitykset, miten ihmeellisiä kuvitelmat, miten typeriä keksinnöt, joilla pakanakansat ovat pettäneet itseään jumalallisissa ja pyhissä asioissa? Miten järjetön olikaan pakanoiden jumaluusoppi ja miten hupsu heidän tapansa palvoa Jumalaa!⁸⁵

Kristinusko on valoisaa, pakanaus pimeää ja sen uskomukset mielettömiä ja naurettavia. Lencqvistin mielestä missään pakanauskossa ei ole tavoiteltu parannusta vaan pakanausko on yllyttänyt ihmisiä paheisiin. Pakanoiden pyhät menot ovat joutavuuksia ja niiden kuvaileminen ei ole vaivan arvoista. Kuitenkin kirjoittaja on ryhtynyt työhön, koska hän uskoo, että historia kiinnostaa oppineita ihmisiä ja "nykyaikaa" halutaan mielellään vertailla pakana-aikaan.⁸⁶ Porthan ja Lencqvist yhdistävät kirjoituksissaan taikauskon muun muassa pakanakansoihin, oppimattomiin ja vanhoihin akkoihin. Nämä taikauskaiset väestönosat ovat tuskin kuitenkaan Porthanin ja Lencqvistin latinankielisten kirjoitusten yleisönä, vaan kirjoituksia luki eliitti. Voinee olettaa, että valistavat ajatukset kirjoituksissa on suunnattu eliitille eikä taikauskaiselle kansalle. Porthan on siis mahdollisesti halunnut valistaa eliittiä sen suhteen, kuinka heidän tulisi suhtautua taikauskoon ja kuinka heidän oikeanlaisen suhtautumisensa kautta valistus myös menisi paremmin perille alemmille luokille.

Noituuden typeryyden ja jumalattomuuden osoittamiseksi ei käsitykseni mukaan mikään ole niin tehokasta, kuin niiden mielettömyyksien paljastaminen, jotka verhonaan olevan mystisyyden turvin herättävät

85 Lencqvist (1982), s. 44.

86 Lencqvist (1982), s. 44–45.

oppimattomissa ihmisissä onnetonta uteliaisuutta, pelkoa tai liiallista luottamusta.⁸⁷

Lencqvistin väitöskirjassa näkemykset taikauskoon suhtautumisen suhteen ovat myös hyvin samanlaiset kuin Porthanin *Dissertatio de Poësi Fennicassa*. Näiden jyrkkien näkemysten ei tarvitse olettaa olevan yksin peräisin Porthanilta, sillä yhtä lailla voinee olettaa kirkkoherran inhoavan taikauskoisuutta ja haluavan saada sen kitketyksi seurakuntalaisistaan. Kuitenkin suhtautuminen myös siihen, kuinka taikauskoisuutta tulisi lähestyä, jottei se tukahduttamisen sijaan vain leviäisi entistä voimakkaammin, on erittäin samanlainen näissä kahdessa kirjoituksessa.

Kuten edellä olevista lainauksistakin voi havaita, taikauskoisuus nähtiin mielellään jonain, joka liittyi alempiin yhteiskuntaluokkiin, vaikka todellisuudessa myös koulutetulla väestönosalla oli edelleen monenlaisia uskomuksia. Aristokraatit olivat kiinnostuneita esimerkiksi animaalisesta magnetismista (animal magnetism), spiritualismista ja ennustamisesta, vaikkakin koulutetun eliitin usko taikuuteen ja noituuteen oli vähentynyt 1700-luvulla.⁸⁸

Ajatus siitä, että taikuutta käsittelevien väitöskirjojen tavoitteena voisi olla eliitin valistaminen ja heidän etäännyttäminen taikauskosta, saa tukea Linda Ojan näkemyksistä. Ojan mukaan monet yliopistokoulutuksen saaneet miehet 1700-luvun Ruotsissa tarkastelivat noituutta ja taikuutta skeptisesti ja määrittelivät ne taikauskoksi. Hän myös toteaa, että taikuutta arvostelevat kirjoitukset oli suunnattu ylemmille luokille. Kirjoittajat luovat kirjoituksissaan kuvaa taikauskoisesta "toisesta", johon eliitti ei halua samaistua. Kirjoittajien tavoitteena ei siis ollut vaikuttaa maalaisten taikauskoisiin näkemyksiin, vaan saada eliitti eli kirjoittajien oma sosiaalinen luokka kokemaan taikuus taikauskoisuutena, jota "toiset" – kuten alempiin luokkiin kuuluvat ihmiset – harjoittavat. Negatiivissävytteisten taikuuden kuvausten tavoitteena oli saada eliitti etäännyttämään taikauskoisista näkemyksistä ja kokemaan nämä näkemykset heitä alempiarvoisten tyyperyytenä.⁸⁹

Myös tutkimuksessa *De fama magiae Fennis attributaen* Porthanin tavoitteena tuntuu olevan tiettyjen mielikuvien luominen ja negatiivinen suhtautuminen taikuuteen on löydettävissä jo tutkimuksen tavoitteista. Tässä kirjoituksessa tavoitteet vaikuttavat kuitenkin olevan hieman erilaiset, kuin kahdessa edellä kuvatussa kirjoituksessa. Porthan haluaa kitkeä mielikuvan siitä, että suomalaiset olisivat erityisen taikauskoista kansaa ja sen sijaan hän haluaa luoda kuvan valistuneemmasta Suomesta. Porthan haluaa osoittaa, että suomalaisia ei tulisi pitää erityisen

87 Lencqvist (1982), s. 98.

88 Oja (2004), s. 75; Porter (1999), s. 237–238, 240.

89 Oja (2004), s. 69, 76.

suurina noitina ja toisaalta, että taikauskaiset uskomukset ovat syntyneet muualla ja vain kulkeutuneet Suomeen:

Meidän esi-isiamme voidaan tuskin pitää tämänkaltaisten typeryyksien pääasiallisina alkuunpanijoina, kuten monet perusteettomasti väittävät, tai meidän maamme niiden todellisena kotimaana.⁹⁰

Suomalaisten ja lappalaisten maine noitina oli yleisesti tunnustettu Euroopan oppineiden keskuudessa⁹¹. Porthan ei ole ylpeä tästä maineesta vaan todistelee tätä näkemystä vastaan. Porthan ei näe kansan taikauskaisia näkemyksiä ja tapoja kulttuuria rikastuttavana, vaan oletettavasti häpeällisinä ja Suomen mainetta pilaavina. Häpeä kotimaan saamaa mainetta kohtaan ei ollut ainoastaan Porthanin ongelmana, sillä esimerkiksi Katariina Suuri koki venäläisiin yhdistetyn shamanismin jonkinasteisena "kansallisena skandaalina". Hän ei halunnut, että Venäjän ajateltaisiin olevan takaperoinen shamaanien kotimaa vaan sivistynyt eurooppalainen valtio.⁹² Edellä kuvattujen näkemysten ohella myös *De fama magiae Fennis attributaesta* on löydettävissä se ajatus, että taikauskaisuus on ennen kaikkea sivistymättömämpien ihmisten ongelma:

Kuta sivistymättömämpi jokin kansa oli, kuta kehittymättömämpi ja sokaistuneempi, kuta heikompi sen arvostelukyky, kuta kiihkeämpi ja samalla sekavampi sen mielikuvitus, sitä avoimempi oli ovi näille mielettömyyksille, sitä runsaampi oli niiden sato.⁹³

Mitä vahvemmin lukijat uskovat edellä kuvattujen lausahdusten todenperäisyyteen, sitä vähemmän he varmasti haluavat tulla itse yhdistetyksi taikauskaisuuteen. Myöhemmissä luvuissa tarkasteltavat kirjoitukset ovat huomattavasti neutraalimpia ja kiihkottomampia kuin 1700-luvun taikuustutkimukset. Eräänä syynä tähän voisi uskoa olevan sen, että myöhemmin ei enää ollut yhtä voimakasta tarvetta valistaa lukijoita taikauskaisuuden typeryydestä. Koska kuitenkin Porthan oletettavasti kokee myös eliitin näkemykset ongelmallisiksi, on valistuksellinen diskurssi ollut tarpeellinen. Valistukselliset näkemykset eivät ole itsestään vallanneet ihmisten ajatuksia, vaan jonkun on täytynyt ajaa niitä ja saada ihmiset muuttamaan ajatuksiaan ja hylkäämään taikauskaisemmat näkemykset. Vaikka eliitti ei olisi tietoisesti enää uskonutkaan taikuuteen, heidän suhtautumisensa siihen on kuitenkin tiedostamatta voinut vahvistaa kansan taikauskaisia näkemyksiä. Porthan pyrkii kirjoituksissaan luomaan oikeaksi kokemaansa näkemystä ja suhtautumista taikuuteen vähättelemällä taikauskaisuutta ja leimaamalla sen sivistymättömien

90 Rosenbom (1982), s. 120–121.

91 Nenonen & Kervinen (1994), s. 125; katso myös Oja (2004), s. 70–71.

92 Porter (1999), s. 218.

93 Rosenbom (1982), s. 117.

ihmisten typeryydeksi.

Ehkäpä negatiiviseen suhtautumiseen on liittynyt myös hieman itsensä suojelua. Porthanin aikaan suhtautuminen taikuuteen ei ole ollut yhtä neutraalia kuin nykyään, vaikkei enää yhtä jyrkkääkään kuin varhaisempina aikoina; eliitin suhtautuminen oli muuttunut 1700-luvulle tultaessa ja taikauskaisuutta pidettiin paholaisen juonien sijaan enää vain kansan harmittomana takapajuisuutena⁹⁴. Kuitenkin aiheeseen liian perehtynyt ja suvaitsevainen teksti olisi luultavasti voitu tulkita jonkinlaiseksi taikuuden puolustuspuheeksi ja liian suureksi kiinnostukseksi aiheesta, joka olisi kenties voinut olla vahingollista kirjoittajan omalle maineelle ja statukselle tiedeyhteisössä. Lencqvist esimerkiksi itse sivuaa aihetta väitöskirjassaan seuraavasti:

Noitataidon syvimpien salaisuuksien tutkiminen on vaikeata, kuten mainitsin, koska harvoin tai tuskin milloinkaan noitia ja velhonaisia voidaan taivuttaa vilpittömästi tekojaan tunnustamaan. Lisäksi hyvin harvat ovat tätä yrittäneet, osaksi inhosta tätä taitoa kohtaan, osaksi pelosta, että itse kietoutuvat näihin ansoihin tai että toiset alkavat heitä epäillä tämän kauhistuttavan taidon harrastuksesta tai siihen perehtymisestä. Tällainen epäluulo heräsi erityisesti menneinä aikoina helposti ja oli todella erittäin vaarallinen.⁹⁵

Tieteellisen kiinnostuksen osoittaminen taikuutta kohtaan on tuskin enää Porthanin aikana ollut vaarallista – Maxenius ainakin vaikuttaisi saaneen suhteellisen rauhassa aiheesta kirjoittaa. Varsinainen ongelma lienee kirjoittajan uskottavuus. Maxenius sai osakseen huomautuksia taikauskaisesta suhtautumisesta, joka on tuskin eduksi vakuuttavalle tieteelliselle uralle. Voisi siis olettaa, että vaikka joillakin muilla olisi ollut kiinnostusta myös tutkia taikuutta Maxeniuksen kaltaisista lähtökohdista, olisi tällaisen tutkimuksen kirjoittaminen ollut kuitenkin ongelmallisempaa. Porthanin valistukselliset näkemykset lienevät olleen huomattavasti sopivampia ja tieteellisesti uskottavampia.

Christfrid Ganander suhtautuu taikuuteen teoksessaan *Mythologia Fennica* huomattavasti Porthania hillitymmin eikä hän arvostele taikauskaisia näkemyksiä yhtä paljoa. Kuvaillessaan indomiehiä, Ganander kuitenkin toteaa, että heillä on "narrimaisia parannuskeinoja" ja "typeriä temppuja"⁹⁶. Paraa kuvaillessaan Ganander taas toteaa: "Sata vuotta sitten, jolloin ihmiset luultavasti olivat liian vähänäköisiä ja herkkäuskaisia ja usein näkivät haamujen ja keijujen tanssivan..."⁹⁷ Suuri osa Gananderin kuvauksista on kuitenkin varsin neutraalia ja objektiivista verrattuna Porthanin

94 Katajala-Peltomaa & Toivo (2004), s. 23.

95 Lencqvist (1982), s. 98–99.

96 Ganander (2003), s. 41.

97 Ganander (2003), s. 84.

kirjoituksiin. Vaikuttaisikin, että kuvaus indomiehistä on enemmänkin poikkeus, johon on voinut mahdollisesti vaikuttaa Porthanin jyrkkä suhtautuminen taikuuden harjoittajiin.

Joidenkin termien kohdalla Ganander kuvailee, mihin ihmisten uskomukset voisivat oikeasti perustua. Tästä esimerkkinä toimii Gananderin kuvaus painajaisesta:

Painajainen,

raskasmieliset ihmiset näkevät öisin nukkuessaan valkeana nymfinä, joka loisteellaan valaisee koko huoneen ja painaa rintaa, jolloin painajaisen näkijät kiljuvat ja pitävät pahaa ääntä. Samoin *Painajainen*, joka murskaa lapset ja tekee niistä kierosilmäisiä; taikauskaiset ajavat painajaisista tiehensä panemalla jonkin teräaseen ja puntarin päänsä alle. On itse asiassa lasten hermo- ja kouristustauti.⁹⁸

Ganander selittää ihmisten kokemusta painajaisesta sillä, että se olisikin lastentauti, jonka oireet ihmiset ovat tulkinneet ulkopuolisen olennon aiheuttamiksi. Toisaalta taas edellä mainittujen parojen kohdalla Ganander selittää uskomusten perustuvan aiemmin eläneiden ihmisten kokemuksiin aikana, jolloin he olivat herkkäuskoisempia. Kuitenkin Ganander myös mainitsee, että kaikki taikauskaisuus ei ole vain menneisyyttä, vaan esimerkiksi joillain Lapin paikkakunnilla tehdään edelleen taikoja metsästettäessä karhuja ja Kipumäestä hän on myös kuullut kerrottavan omakohtaisia tarinoita.⁹⁹ Yleisesti ottaen Ganander käsittelee aihetta selkeästi ymmärtävämmiin kuin Porthan ja pyrkii tulkitsemaan sitä, mihin uskomukset pohjautuvat.

3. Taikuustutkimus lääketieteen väitöskirjana

3.1 Elias Lönnrotin kirjoitukset taikuudesta

Taikuutta tutkittiin Suomessa vähän 1800-luvulla. Ennen vuosisadan loppua Elias Lönnrotin (1802–1884) väitöskirja ja sen laajennettu versio olivat ainoat aihetta käsitelleet tutkimukset. Lönnrot aloitti opiskelunsa vuonna 1822 Turussa ja vuonna 1828 hän aloitti lääketieteen opinnot Helsingissä. Yliopistokaupungin vaihto johtui siitä, että vanha yliopisto oli palanut Turun palossa ja

⁹⁸ Ganander (2003), s. 83.

⁹⁹ Ganander (2003), s. 58, 61.

määrätty siirrettäväksi Helsinkiin vuonna 1827.¹⁰⁰ Vuonna 1832 Lönnrot väitteli lääketieteen tohtoriksi 16-sivuisella ruotsinkielisellä väitöskirjalla *Om finnarnas magiska medicin*, joka käsitteli suomalaisten maagisia parannuskeinoja. Väitöskirjansa johdannossa Lönnrot kertoo, että kyseinen tutkimus on osa pidempää käsikirjoitusta, jonka julkaisemisesta kokonaisuudessaan hän joutui luopumaan ajan puutteen vuoksi. Pidemmän, 44-sivuisen version tutkimuksestaan Lönnrot julkaisi vuonna 1842 *Finska Läkaresällskapet's Handlingar* -sarjan ensimmäisessä osassa.¹⁰¹

Toisin kuin edellisen vuosisadan opiskelijat, Lönnrot joutui kirjoittamaan väitöskirjansa itse, sillä yliopiston perussääntöjä oli uudistettu vuonna 1828. Uusien statuuttien myötä maisterintutkinto ei ollut enää korkein tutkinto, vaan tohtorin arvo erotettiin maisterin arvosta omaksi korkeimmaksi tutkinnokseen. Tohtorin arvon saadakseen tuli suorittaa liseniaatin tutkinto ja kirjoittaa väitöskirja. Väitöskirjan tuli olla väittelijän itsensä laatima ja latinankielinen, tosin esimerkiksi lääketieteessä väitöskirjan kielenä sai käyttää myös ruotsia. Väitöskirjasta tuli siis osa liseniaatintutkintoa ja tohtorin arvo jaettiin väitöskirjan kirjoittaneille promotiossa. Tämä käytäntö säilyi noin sata vuotta, kunnes tohtorintutkinnosta tuli oma tutkintonsa.¹⁰² Professorin kirjoittaman väitöskirjan puolustaminen ei siis enää riittänyt, vaan tutkinnon suorittajan täytyi myös kirjoittaa tutkimus itse.

Vuoden 1828 statuuteissa myös määrättiin, että kaikkien lääkäriksi aikovien täytyi julkaista väitöskirja. Väitöskirja jäi tosin usein varsin lyhyeksi – etupäässä kirjallisuuskatsaukseksi. Vuoden 1871 tutkinonuudistuksen jälkeen lääkärin ei kuitenkaan enää tarvinnut kirjoittaa väitöskirjaa liseniaatintutkintoon. Tällöin heitä ei kuitenkaan voitu myöskään promovoida tohtoreiksi. Näin lääketieteessä muodostui ensimmäisenä ero liseniaatin ja tohtorin välille, jota muissa tiedekunnissa ei vielä ollut.¹⁰³ Ensimmäinen suomenkielinen väitöskirja kirjoitettiin erivapaudella vuonna 1858 ja samana vuonna statuutteja muutettiin niin, että suomenkielen käyttö väitöskirjoissa tuli yleisesti sallituksi. Vuodesta 1871 lähtien väitöskirjan sai kirjoittaa myös muilla kielillä. Statuuttien muutoksista huolimatta suomenkieli yleistyi tieteellisenä julkaisukielenä vasta 1800-luvun loppupuolella.¹⁰⁴

Lönnrotin väitöskirja ja väitöskirjan pidennetty versio käsittelevät suomalaisten maagisia parannuskeinoja. Väitöskirjansa *Om finnarnas magiska medicin* (1832) alussa Lönnrot kertoo minkälaisia nimiä käytettiin maagisten parannuskeinojen harjoittajista, kuten esimerkiksi tietäjä,

100Karkama (2001), s. 34, 78; Tommila (2001), s. 283–285.

101Hautala (1954), s. 112–113; Lönnrot (1832), s. 1.

102Heikel (1940), s. 393, 406–408; Klinge (1989), s. 375; Tommila (2001), s. 291, 296; Tommila (2003), s. 40.

103Klinge (1989), s. 374–375; Tommila (2001), s. 292, 410.

104Klinge (1989), s. 531; Tommila (2001), s. 296, 320; Tommila (2003), s. 49.

loihtija, puolijumala ja haltiokas. Lönnrotin mukaan loitsijan tuli tuntea maagisia lauluja sekä muun muassa erilaisia mysteerejä ja seremonioita. Nämä muodostavat taikuuden teknisen puolen, jota voidaan Lönnrotin mukaan kutsua myös magian teknismiksi¹⁰⁵ (magiens technicism) ja jonka tarkoituksena oli vaikuttaa psyykkisesti sekä loitsijaan että muihin paikallaolijoihin. Lönnrotin mukaan kaikki loitsijan tuntemat maagiset laulut ovat lukuja ja lukujen alta löytyy kaksi muuta termiä, synnyt ja sanat.¹⁰⁶

Lönnrotin mukaan parannustaikuudella oli kaksi päämäärää: torjua ennakkoon tauteja ja toisaalta parantaa niitä. Alkuperäisimpiä torjuntakeinoja olivat rukoukset ja uhrin jumalille sekä lumous, jonka avulla vahinkoa aiheuttavat eläimet ja asiat tehtiin vaarattomiksi. Mikäli ihminen oli saanut taudin, yritettiin se poistaa erilaisin keinoin. Taudin parantamisen kannalta oli keskeistä, mistä se oli peräisin. Jumalan tauti eli oma tauti oli kuolettava ja sen poistamisyrietykset eivät onnistuneet. Mikäli taudin oli aiheuttanut pahantahtoinen ihminen, eli se oli panentatauti, oli parantaminen mahdollista sopivin menetelmin, pääasiassa asianmukaisten lukujen ja tiettyjen seremonioiden avulla sekä ajoittain lääkkeitä käyttämällä. Lisäksi, jotta tauti voitiin parantaa, täytyi tietää mistä se oli peräisin, tämän vuoksi merkittävä osa jokaisesta maagisesta laulusta käsittelee taudin alkuperää.¹⁰⁷

Väitöskirjansa johdannossa Lönnrot kertoo, että hän on hyödyntänyt lähdeaineita Porthanin *De poësi Fennicaa* ja *De Fama Magiaea*, Lencqvistin *De superstitione Veterum Fennorumia*, Gananderin *Mythologia Fennicaa* ja lehtori von Beckerin muistiinpanoja.¹⁰⁸ Lönnrotin käyttämä kirjallisuus ei ole kovin tuoretta, mutta toisaalta, Porthanin ja hänen aikalaistensa tutkimukset ovat viimeisimmät Suomessa tehdyt taikuustutkimukset, joten tästä näkökulmasta valittu lähdeaineisto tuntuu varsin luontevalta.

Väitöskirjan pidennetty versio *Suomalaisten maagisesta lääketieteestä*¹⁰⁹ (1842) käsittelee samoja aiheita kuin Lönnrotin väitöskirjakin, mutta laajemmin, perusteellisemmin ja syvällisemmin. Lönnrot esittää paljon esimerkkejä ja kuvailee tarkemmin kertomiaan seikkoja. Lönnrotin väitöskirjassa on vain yksi suoranainen runo, kun taas pidennetyssä versiossa niitä on useampia. Tutkimuksen alussa Lönnrot mainitsee samat kirjalliset lähteet kuin väitöskirjassaan ja näiden

105Suomennos teoksesta Lönnrot (1984), s. 190.

106Lönnrot (1832), s. 3–5.

107Lönnrot (1832), s. 6–9.

108Lönnrot (1832), s. 2.

109Väitöskirjan pidennetystä versiosta käytetään tässä tutkimuksessa suomennettua nimeä, jotta eri versiot erottuisivat helpommin tekstistä.

lisäksi hän kertoo saaneensa aiheesta tietoa kansan parista kulkiessaan ympäri Suomea sekä tunnetuista muinaissuomalaisista runoista. Lönnrot perustelee aiheensa valintaa sillä, että koska suuri osa suomalaisesta magiasta keskittyy sairauksien ehkäisyyn ja parantamiseen, on hän keskittynyt siihen. Lisäksi koska ylipäätään suomalaisten taikuutta on tutkittu vähän, on Lönnrot kokenut tärkeäksi kertoa, mitä on matkoillaan ympäri Suomea oppinut.¹¹⁰

Artikkelin alussa Lönnrot kuvailee tietoa, joka on hänen mukaansa jakautunut tiedon päivä- ja yöpuoleen. Päiväpuolen tietoon kuuluvat aistit ja järki, kun taas yöpuoleen kuuluvat aavistukset, näyt, unet ja ilmestykset. Lönnrotin mukaan vain toiselta puolelta peräisin oleva tieto on yksipuolista ja niin ollen yöpuolta ei tulisi aliarvioida. Ennen yöpuoli oli vallitsevana ja on edelleenkin sivistymättömien ihmisten keskuudessa, mutta nykyään päiväpuoli on yleensä saanut voiton ja järki on nostettu hallitsijaksi. Lönnrotin mukaan "vielä tänä päivänä esiintyy alkuperäinen tieto noina hetkinä kun se, kuljettuaan yöllistä rataansa, taas siirtyy päiväpuolelle ja päinvastoin." Tästä päivän ja yön kohtaamispaikasta löytyy Lönnrotin mielestä magian ja myös lääketieteellisen magian juuret.¹¹¹ Lönnrot jatkaa aiheesta vielä seuraavasti:

Magia ei siis todellisuudessa ole muuta kuin ihmisen alkuperäinen tieto. Tämä alkuperäinen tieto piti ensimmäiset ihmiset tietoisina heidän suhteestaan muihin elämän ilmiöihin ja itse alkuelämään, jonka ilmenemismuotoja nämä ovat.¹¹²

Kokemusperäinen lääketiede kuitenkin syrjäytti alkuperäisen maagisen lääketieteen sitä mukaa, kuin asioita alettiin pohtia järjellä. Uusi lääketiede omaksui paljon vanhasta maagisesta lääketieteestä, vaikka näiden seikkojen väitettiin kuuluvan yksinomaan uudelle lääketieteelle. Uuden ja vanhan lääketieteen eron myötä myös fyysinen ja psyykinen lääketiede erotettiin toisistaan eikä niitä enää osattu yhdistää. Lönnrot kuitenkin toteaa, että maaginen lääketiede on yhtä merkittävää kuin uudempi, kokemusperäinen lääketiede. Ihmisen pelko ja kauhu heikentävät häntä ja näin hän on alttiimpi sairauksille. Maaginen lääketiede tarjoaa ihmiselle parannusta hänen psyykkisiin ongelmiinsa ja näin hän vahvistuu ja on vastustuskykyisempi myös fyysisiä sairauksia vastaan. Maaginen lääketiede ei kuitenkaan pelkästään perustunut psyykkiseen puoleen, vaan sillä parannettiin myös fyysisiä vaivoja. Psyykinen puoli oli kuitenkin etusijalla.¹¹³

110Lönnrot (1985), s. 5.

111Lönnrot (1985), s. 2–3.

112Lönnrot (1985), s. 3.

113Lönnrot (1985), s. 4–5, 16–17, 30.

Artikkelissa Lönnrot kuvailee myös somnambulismiksi (unissakävely) nimettyä tilaa, josta maaginen lääketiede juontaa juurensa ja joka on magian primitiivisin osa. Somnambulismilla Lönnrot tarkoittaa tilaa, johon liitetään termit "olla haltioissaan" ja "langeta loveen". Tämän tilan saavuttamiseen käytettiin monia keinoja, joita Lönnrot kutsui jo väitöskirjassaan magian teknismiksi.¹¹⁴

Lönnrotin kirjoitukset eivät muistuta nykyaikaisia väitöskirjoja. Kuten edellä on todettu, Lönnrotin varsinainen väitöskirja on pituudeltaan vain 16-sivuinen. Lisäksi väitöskirjasta ei löydy tyypilliselle tieteelliselle väitöskirjaan tänä päivänä liitettäviä ominaisuuksia kuten sisällysluetteloa, johdantoa, tutkimuskysymysten ja käytetyn menetelmän esittelyä, lähdeluetteloa tai lähdeviitteitä. Lönnrot aloittaa suoraan aiheensa kuvailun, esittelemättä sen kummemmin aiheitaan tai johdattelematta lukijaa siihen. Varsinaisessa väitöskirjassaan hän ei myöskään tutkimuksensa lopussa tee mitään yhteenvetoa tai johtopäätöksiä. Väitöskirjan pidennetystä versiosta sen sijaan löytyy pikainen, yhden lauseen mittainen yhteenveto, kun taas väitöskirjansa Lönnrot päättää seuraaviin sanoihin: "Kaiken muun, mitä vielä voisi suomalaisten parannustaidoista mainita, sivuutan tämän tutkielman aiheeseen varsinaisesti kuulumattomana¹¹⁵." Väitöskirja on kaikkiaan hyvin tiivis ja aiheesta olisi voinut sanoa enemmänkin. Niinpä tästä loppulauseesta tulee tunne, että Lönnrot on yrittänyt saada kirjoituksensa valmiiksi ja perustellut käsittelyn pikaista lopettamista sillä, että muut mahdolliset seikat eivät enää liity aiheeseen. Kenties hän ei ole täysin vakuuttunut omista sanoistaan, sillä hän on palannut myöhemmin uudelleen ja syvällisemmin aiheen pariin.

3.2 Taikuus kansan parannuskeinona

Lönnrotin suhtautuminen taikuuteen on hyvin erilainen kuin esimerkiksi Porthanilla. Lönnrot suhtautuu taikuuteen hyvin ymmärtävästi ja uskoo, että sillä on oikeasti ollut parantavaa vaikutusta. Etupäässä Lönnrot uskoo, että taikuuden vaikutukset perustuvat siihen, kuinka se vaikuttaa ihmisten psyykkiseen puoleen. Taikuus on hälventänyt heidän pelkojaan ja huoliaan ja näiden psyykkisten vaikutusten avulla taikuudella on ollut myös todellista parantavaa vaikutusta:

Kun tiedetään miten ainainen pelko heikentää ihmistä ja siten tekee hänet alttiiksi sairaudelle on myös helppoa ymmärtää että punainen kukko voi suojata rutolta pitämällä ihmisen mielen rohkeana...¹¹⁶

114Lönnrot (1985), s. 5–6, 8.

115Lönnrot (1984), s. 194.

116Lönnrot (1985), s. 17.

Kirjoituksessaan *Suomalaisten maagisesta lääketieteestä* Lönnrotin tavoitteena on tulkita ja ymmärtää taikuutta lääketieteellisesti. Kuten edellä olevasta lainauksesta voi havaita, yrittää hän ymmärtämään sitä, minkälaisia aitoja vaikutuksia kansan uskomuksilla voisi olla sen sijaan, että hän leimaisi kaiken vain taikaukoksi. Monessa kohtaa kyseistä kirjoitusta Lönnrot vakavasti tarkastelee erilaisia taikuuteen liittyviä uskomuksia ja tarinoita ja pohtii taikuuden psyykkisiä vaikutuksia lääkinnällisessä mielessä. Mahdollisesti Lönnrot menee arveluissaan vielä hieman pitemmällekin, sillä kirjoituksensa loppupuolella hän ensin toteaa, että loitsijat ovat usein vetäneet ihmisiä nenästä, jatkaen sitten seuraavasti: "Mutta en usko että näin oli aina laita. Loihtijoissa oli usein jotakin erikoista, joka täytyy selittää muilla tavoin."¹¹⁷ Edellinen lainaus olisi mahdollista tulkita siten, että Lönnrot uskoo, että joillain loitsijoilla oli todella yliluonnollisia kykyjä. Tässä kirjoituksessa Lönnrot ei kuitenkaan avaa asiaa tämän enempää, joten varmaa tulkintaa on vaikea tehdä.

Lönnrot suhtautuu kirjoituksissaan hyvin positiivisesti kansanlääkintään. Hän toteaa kirjoituksessaan *Suomalaisten maagisesta lääketieteestä*, että "loihtijalla oli muuten aika lailla lääketieteellisiä tietoja. Jos yhdistetään kielen sanarikkaus jonkun asian parempaan tuntemiseen kansan keskuudessa, luulen että harvalla kansalla on niin suuria lääketieteellisiä tietoja kuin Suomen kansalla."¹¹⁸ *Suomen kansan muinaisten loitsurunojen* esipuheessa hän suoraan toteaa, että loitsijat ja tietäjät olivat esivanhempiemme ainoita lääkäreitä¹¹⁹. Lönnrot vaikuttaa siis suhtautuvan varsin kunnioittavasti ja arvostavasti loitsijoiden ja tietäjien lääketieteellisiin taitoihin.

Alkajaisluennossaan 18.9.1856 Elias Lönnrot käsittelee suomalaista muinaisuskoa ja mytologiaa ja sivuaa myös loitsurunoja ja sitä, miltä ajalta ja mistä päin Suomea nämä ovat peräisin. Lönnrot uskoo, että loitsurunot ovat pakanuuden ajalta ja että niiden pakanallisten jumalten nimiä on kristillisellä ajalla korvattu kristillisillä henkilöillä, jotta kirkko suhtautuisi näihin runoihin sallivammin. Loitsiessa käytettiin kuitenkin vielä vanhoja nimiä, mutta vähitellen uudet nimet jäivät pysyvämminkin käyttöön.¹²⁰ Luennossaan Lönnrot myös pohtii loitsijoiden mahtin perustaa. Hän toteaa:

Ei kuitenkaan pidä toiselta puolen kaikkea ihan tyhjäksi päättää, sillä maailmassa havaitaan paljo, jonka olemisesta ei kukaan taida epäillä, ehkä ihmisjärki sitä muuten ei käsitä, ja paljo on kyllä semmoistaki, jota ei

117Lönnrot (1985), s. 27.

118Lönnrot (1985), s. 28.

119Lönnrot (1880), s. XI.

120Lönnrot (1991), s. 87–88.

Tässä luennossaan Lönnrot puolustaa sitä, ettei tule suorilta käsin ehdottomasti kieltää taikuutta valheena ja mahdottomuutena. Tämä lainaus puoltaisi sitä ajatusta, että Lönnrot vihjailisi myös *Suomalaisten maagisesta lääketieteestä* siihen suuntaan, että joillain loitsijoilla voisi olla myös todellisia maagisia kykyjä. Eli taikuuden vaikutukset eivät rajoittuisi vain niihin vaikutuksiin, joita sillä voisi olla ihmisten psyykkiseen puoleen. Lönnrot jatkaa vielä toteamalla, etteivät enkelit tulleet vasta kristinuskon myötä, vaan että niihin uskottiin jo ennen sitä ja että ne muistuttavat hänen mielestään suuresti pakanuuden ajan haltioita.¹²² Lönnrot näkee siis pakanallisen uskon ja kristinuskon välillä jonkinlaisen yhteyden.

Lönnrotin suhtautuminen taikuuteen vaikuttaisi olevan varsin suvaitsevaa ja hän uskoo sen vaikuttaneen myös kristinuskon uskomuksiin. Kuitenkin teoksen *Suomen kansan muinaisia loitsurunoja* (1880) esipuheessa Lönnrotin suhtautuminen taikuuteen on varsin päinvastainen. Suuri osa tästä esipuheesta on erilaisten tautien parantamisen kuvailua, jonka lisäksi Lönnrot kertoo esimerkiksi tietäjien vaihtoehtoisista nimistä ja erilaisista toimintatavoista. Kyseessä oleva kirjoitus ei ole varsinaisesti tieteellinen tutkimus, vaan sen tarkoituksena on antaa teoksen lukijoille taustatietoa loitsurunoista. Tässä kirjoituksessa Lönnrot kirjoittaa taikuudesta, tai oikeastaan tässä tapauksessa taikauskosta, enemmänkin Porthanin kaltaiseen tuomitsevaan tyyliin kuin siihen suvaitsevaan ja ymmärtävään tyyliin, joka tuntuu olevan ominainen hänen muille tässä tarkastelluille kirjoituksilleen. Voimakkaimmin tämä tuomitseva asenne näkyy kirjoituksen alussa.

Elköön sinun joukossas löytykö yhtäkään ennustajaa, päivän valitsijaa tahi tietäjää tahi velhoa tahi lumojaa tahi noitaa tahi merkkein tulkitsijaa tahi joka jotaki kuolleilta kysyy, sillä jokainen, joka senkailtaisia tekee, on Herralle kauhistus. 5 Moseksen kirjan 18: 10–12.¹²³

Lönnrot aloittaa *Suomen kansan muinaisten loitsurunojen* esipuheen yllä olevalla lainauksella Mooseksen viidennestä kirjasta, jossa todetaan tietäjien ja noitien olevan Jumalalle kauhistus. Lönnrotin lähtökohta taikauskon tuomitsemiseen on tässä selvästi uskonnollinen, kun taas hänen lääketieteellisissä kirjoituksissaan ei ollut mainintoja kristinuskoon ja alkajaisluennossa hän rinnasti ja vertaili pakanuuden ja kristinuskon uskomuksia. Ero näiden kirjoitusten sävyjen ja ajatusmaailman välillä on siis varsin ilmeinen. *Suomen kansan muinaisten runojen* esipuheessa

121Lönnrot (1991), s. 90.

122Lönnrot (1991), s. 90.

123Lönnrot (1880), s. I.

Lönnrot myös perustelee koko teoksen kirjoittamista taikuuden kannalta varsin negatiiviseen sävyyn:

Näistä jälkijäännöksistä on tämä taikarunosto syntynyt, joka siinäki tarkoituksessa on koottu ja nyt ilmaantuu, että neki, jos niitä vielä maassa löytyy, jotka muistamatta, mitä Moseksen 5 kirjan 18 luvussa, vv. 10–22 sanotaan, taika-uskollen jotain arvoa antavat, tulisivat tuntemaan, mihin hairauksiin ihminen joutuu, kun sillä ei ole Jumalan sanaa johtajana, ja sentähden vanhain taikausten turhuuksista luopuneina vakautumaan Jumalan meille ilmottamassa ainoassa oikeassa uskossa. Toivottavaa vaan olisi, että yhtä hartaasti ja uskollisesti, kuin esivanhempamme tietämättömydessänsä rukoilivat ja palvelivat luultuja epäjumaliansa ja haltioitansa, heidän jälkeisensä muistaisivat rukoilla ja palvella yhtä ainoata oikeata Jumalaa, ja sen sijasta, kuin esivanhempamme kääntyivät luulojumalainsa ja haltiansa puoleen, turvautuisivat yhteen ainoaan totiseen Jumalaan.¹²⁴

Lönnrotin uskonnollinen näkökulma tässä kirjoituksessa poikkeaa voimakkaasti muista tarkastelluista kirjoituksista. Kokonaisuudessaan tämäkään kirjoitus ei kuitenkaan ole sävyiltään pelkästään tuomitseva, vaan ainoastaan esipuheen alkupuolella on edellä kuvatun kaltaista uskonnollista paatosta, kun taas kirjoituksen loppupuoli on hyvin neutraali ja puolueettoman kuvaileva. Ehkäpä sävyero johtuu kirjoitusten erilaisista kohdeyleisöistä. Kolmen muun kirjoituksen tai puheen kohteena on tieteellinen yleisö, kun taas *Suomen kansan muinaisten runojen* esipuhe on suunnattu koko kansalle. Lönnrot ei oletettavasti ole kokenut, että hänen tarvitsee valistaa korkeammin koulutettua yleisöä taikauskosta, vaan hän on voinut esittää näille hyvinkin myönteisiä näkemyksiä ja pohdintoja taikuudesta. Laajemmalle yleisölle kirjoittaessaan Lönnrot on sen sijaan kirjoittanut selkeästi eri lailla. Toisaalta kolme muuta kirjoitusta tai puhetta Lönnrot on esittänyt yksin itsenään, kun taas *Suomen kansan muinaisten runojen* esipuheessa Lönnrot ei ole vastuussa enää yksin, vaikka hänen nimensä puheen alla onkin. Kyseessä on kuitenkin teossarjaan kuuluvan teoksen esipuhe, jota Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on ollut julkaisemassa. Ehkä Lönnrotilla ei ole ollut aivan vapaat kädet kirjoittaa ja sanoa mitä haluaa, vaan teoksen on toivottu lähettävän tietynlaisen viestin, joka ei vastaa Lönnrotin aiemmissa kirjoituksissa ilmaisemia näkemyksiä.

124Lönnrot (1880), s. I–II.

4. Taikuudentutkimus osana kulttuurintutkimusta

4.1 Taikuustutkimukset Krohnién aikana

Tässä luvussa tarkastellaan ajanjaksoa, joka rajautuu 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun vaiheille. Tänä aikana tehtiin huomattavasti enemmän taikuutta, loitsuja ja kansanuskkoa käsitteleviä tutkimuksia kuin varhaisempina aikoina. Myös yleisesti ottaen tutkimusten määrä lisääntyi huomattavasti ja etenkin Helsingin yliopiston filosofisessa tiedekunnassa väiteltiin enemmän kuin aiemmin. Vuosien 1828–1908 välisenä aikana kyseisessä tiedekunnassa hyväksyttiin 395 väitöstä, joista 11 oli kansanrunouden väitöskirjaa.¹²⁵ 1800-luvun loppuvuosikymmenet on sisällytetty tähän lukuun, sillä nämä tutkijat ja tutkimukset liittyvät selvästi samaan maantieteellis-historialliseen menetelmää soveltavaan koulukuntaan, kuin 1900-luvun alun tutkijat.

Koska tutkimuksia on aiempaa runsaammin, keskitytään tässä luvussa tarkastelemaan ajanjakson keskeisiä taikuustutkijoita ja heidän taikuutta käsitteleviä tutkimuksiaan. Keskeisiksi määritellyt tutkimukset on listattu taulukkoon 3. Kuten taulukosta voi todeta, tässä luvussa tarkastellaan viittätoista eri tutkijaa ja kahtakymmentä tutkimusta. Suuri osa tutkimuksista painottuu loitsuihin, mutta myös muita näkökulmia esiintyy tutkimuksissa. Loitsujen ohella taikuustutkijoiden keskeisenä tutkimuskohteena on ollut taiat ja eri kansojen uskonnot. Uskontoa käsittelevien tutkimusten kohdalla aineiston rajaaminen on ollut haastavinta, sillä ei ole aivan selkeää, missä uskonnon ja taikuuden välinen raja menee. Koska suorilta käsin kaikkien uskontoa käsittelevien tutkimusten pois rajaaminen ei ole tuntunut mielekkäältä, on tutkimusaineistoon sisällytetty joitain tällaisia tutkimuksia, jotta kysymystä taikuuden ja uskonnon rajasta voisi tarkastella tutkimusaineiston kautta sen sijaan, että ennalta asetettaisiin selkeitä rajoja.

¹²⁵Tommila (2002), s. 58–59.

TAULUKKO 3

Taikuustutkimukset 1894–1922

Tekijä	Vuosi	Teos
Brummer	1908	Über die Bannungsorte der finnischen Zauberslieder
Franssila	1900	Iso Tammi
Harva	1914	Permalaiusten uskonto
Harva	1914	Tsheremissien uskonto
Harva	1915	Lappalaisten uskonto
Harva	1916	Jumalaukon alkuperä
Heporauta	1910	Länsisuomalaiset tautien loitsut
Heporauta	1918	Länsisuomalainen loitsurunous
Hertzberg	1889	Vidskepelsen i Finland på 1600 talet. Bidrag till Finlands kulturhistoria
Hämäläinen	1920	Ihmisruumiin substanssi Suomalais-ugrialaisten kansojen taikuudessa. Taikapsykologinen tutkimus
Juvelius	1906	Länsi-Suomen käärmeen loitsut
Karjalainen	1918	Jugralaisten uskonto
Krohn, J.	1894	Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus
Krohn, K.	1915	Suomalaisten runojen uskonto
Krohn, K.	1917	Suomalaiset syntyloitsut
Levón	1904	Tutkimuksia loitsurunojen alalla : verensulkusanat ja raudan sanat
Manninen	1922	Die dämonistischen Krankheiten im finnischen Volksaberglauben
Mansikka	1909	Über russische Zaubersprüche mit Berücksichtigung der Blut- und Verrenkungsregeln
Rantasalo	1919	Der Ackerbau im Volksaberglauben der Finnen und Esten mit entsprechenden Gebräuchen der Germanen verglichen II
Waronen	1895	Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla

Rajausta on tehty myös sen mukaan, onko kyseessä oleva tutkimus väitöskirja vai ei. Väitöskirjat ovat tämän tutkimuksen varsinainen tutkimuskohde, joten nämä ovat luonnollisesti etusijalla. Kuitenkin sellaiset tutkimusaiheen kannalta merkittävät tutkijat kuten Kaarle Krohn ja Uno Harva eivät ole kirjoittaneet väitöskirjojaan taikuudesta, mutta ovat tarkastelleet aihetta muissa tutkimuksissaan. Se, että kyseiset tutkijat eivät ole kirjoittaneet aiheesta juuri väitöskirjaa ei ole tuntunut sopivalta syytä ohittaa heitä tässä tutkimuksessa. Niinpä tarkasteluun on otettu mukaan myös muita tutkimuksia kuin väitöskirjoja.

Frans Akseli Heporauta, Johan Wilhelm Juvelius, Kaarlo Levón ja V. J. Mansikka kirjoittivat väitöskirjansa loitsuista. Lisäksi K. A. Franssilan väitöskirjan loppupuoli käsittelee tätä aihetta. Heporauta on kirjoittanut väitöskirjansa lisäksi myös loitsuja käsittelevän tutkimuksen *Länsisuomalainen loitsurunous* (1918) ja J. W. Juvelius lyhyen tutkimuksen *Karhun synty* (1912). Kaarle Krohn on kirjoittanut loitsuista tutkimuksen *Suomalaiset syntyloitsut* (1917) ja Onni Johannes Brummer on kirjoittanut loitsuista lyhyen tutkimuksen *Koinsanat Länsi-Suomessa* (1909). Näiden lisäksi niin edellä mainitut kuin muutkin henkilöt ovat kirjoittaneet loitsuista useita

lehtiartikkeleita. Lehtiartikkelit ja edellä mainitut kaksi lyhyempää tutkimusta on kuitenkin jätetty tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

Johan Wilhelm Juvelius (1863–1927) väitteli tohtoriksi vuonna 1906. Hän työskenteli Raahen alkeiskoulun apulaiskollegana vuosina 1888–1893, Turun suomalaisen tyttökoulun kollegana 1893–1911 ja Turun suomalaisen lyseon lehtori vuodesta 1911 lähtien.¹²⁶ Juvelius tutkii väitöskirjassaan *Länsi-Suomen käärmeen loitsut* (1906) suomalaisia käärmeen ja läävämadon loitsuja sekä joitain virolaisia ja germaanisista loitsuja. Alun perin Juveliuksen tarkoituksena on ilmeisestikin ollut tarkastella koko Suomen käärmeen loitsuja, mutta ajan puutteen vuoksi hän on rajannut tutkimuksensa länsisuomalaisiin loitsuihin. Juveliuksen tavoitteena on selvittää näiden loitsujen alkuperä ja vaiheet. Tutkimuskohteeksi on valikoitunut käärmeen loitsut, koska ne ovat levinneet laajalle alueelle ja koska niistä on paljon toisintoja. Tutkimuksensa päätehtäväksi Juvelius määrittää "sen kysymyksen ratkaisemisen, ovatko puheenaolevat loitsut pakanuuden aikaisia ja suomalaisten itsenäisesti luomia, vai vierasta – siinä tapauksessa germaanilais-kristittyä – alkuperää"¹²⁷

Kaarlo Levón (1867–1936) valmistui filosofian tohtoriksi vuonna 1897 ja toimi Raahen seminaarin suomen kielen lehtorina vuodesta 1912 lähtien.¹²⁸ Hän tarkastelee väitöskirjassaan *Tutkimuksia loitsurunojen alalla* (1904) raudan sanoja ja verensulkusanoja. Levón vertailee suomalaisia sanoja naapurikansojen loitsuihin hyödyntäen maantieteellis-historiallista tutkimusmenetelmää.¹²⁹ Hän ei määrittele tutkimustehtäväänsä tämän tarkemmin, mutta kuten Juveliuskin, tarkastelee Levón työssään tiettyyn aihepiiriin keskittyvien suomalaisten loitsurunojen alkuperää.

Frans Akseli Heporauta (1879–1944), vuoteen 1935 Hästesko, kirjoitti vuonna 1910 väitöskirjansa länsisuomalaisten tautien loitsuista. Heporauta työskenteli Jyväskylän seminaarin äidinkielen lehtorina ja sitä ennen hän toimi kansanopistonjohtajana. Vaikka hän ei päätenytään työskentelemään yliopistoon, ei hänen tutkijanuransa rajoitu pelkkään väitöskirjaan.¹³⁰ Heporauta on kirjoittanut kaksi pitempää tutkimusta länsisuomalaisista loitsuista, *Länsisuomalaiset tautien loitsut* (1910) ja *Länsisuomalainen loitsurunous* (1918). Väitöskirjassaan *Länsisuomalaiset tautien loitsut* Heporauta ei keskity tarkastelemaan pelkästään loitsujen alkuperää, vaan hän on kiinnostunut ymmärtämään loitsuja kokonaisuudessaan, johon sisältyy Heporaudan mukaan "myös selitystä

126Hautala (1954), s. 283; Kuka kukin oli (1961), s. 216.

127Juvelius (1906), IIV, VII–VIII.

128Hautala (1954), s. 283; Autio (2010), <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=22414>>.

129Levón (1904), IIV. Maantieteellis-historialliseen menetelmään palataan tarkemmin luvussa 4.2.3.

130Hautala (1954), s. 283, 285; Numminen (2004), s. 776–777.

taudin synnystä ja esiintymismuodoista"¹³¹.

Heporauta on valinnut tutkimustensa kohteeksi pelkästään länsisuomalaisen aineiston, kuten Juveliuskin. Heporauta esittää kuitenkin harkitumpia syitä aineiston rajaukselle kuin Juvelius. Heporaudan mukaan länsisuomalaisilla ja itäsuomalaisilla loitsuilla on suuria eroja toisiinsa verrattuna. Länsisuomalaiset loitsut ovat lyhyitä ja selkeitä, kun taas itäsuomalaiset loitsut ovat yleensä laajoja, sekavia ja koottu monista aineksista. Loitsujen yleinen kulkusuunta on ollut Suomessa lännestä itään ja pohjoiseen, eli itä- ja pohjoissuomalainen loitsurunous ovat syntyneet pitkälti länsisuomalaisen loitsurunouden pohjalta. Heporaudan mukaan sen lisäksi että länsisuomalaiset loitsurunot ovat suomalaisen loitsurunouden kehityksen alkupäässä, muodostavat ne myös yhtenäisen kokonaisuuden. Näiden seikkojen takia länsisuomalaiset loitsurunot ovat looginen kohde aloittaa loitsurunojen tutkimus.¹³²

Vaikka Heporaudan tutkimus pohjautuu maantieteellis-historialliseen ajatteluun, tarkastelee hän kuitenkin tutkimuksessaan muutakin kuin vain loitsujen leviämistä ja alkuperää. Heporauta on kiinnostunut niistä ajatuksista, joita loitsujen takana on sekä näiden ajatusten kehityksestä ja alkuperästä, kun taas Juvelius ja Levón keskittyvät tutkimuksissaan yksinomaan tarkastelemaan runomuotoisten loitsujen kulkeutumista pohtimatta suuremmin niiden sisältöä tai niitä ajatusrakennelmia, joita niiden taakse kätkeytyy.

Heporauta käsittelee toisessa tutkimuksessaan *Länsisuomalainen loitsurunous* (1918) länsisuomalaisen loitsurunouden ohella myös suomalaisen loitsututkimuksen perusteita. Tutkimuksessa pyritään maantieteellisten ja ajallisten seikkojen ohella selvittämään sitä ilmapiiriä, jossa taikuus ja loitsut ovat syntyneet ja kehittyneet sekä loitsujen merkityksiä kansan elämässä. Heporauta toteaa, että ”loitsuihin on tutustuttava ei vain runouden tuotteina, vaan myös taikauskon ilmauksina.”¹³³ Heporaudan tutkimuksessa onkin paljon tulkintaa ja hän tuntuu haluavan ymmärtää loitsuja käyttäneitä ihmisiä. Tutkimuksen kohteeksi ovat jälleen valikoituneet länsisuomalaiset loitsut, samoin perustein kuin väitöskirjassakin. Koska aiempikin tutkimus on keskittynyt länsisuomalaisiin loitsuihin, myös Heporaudan yleiskatsaus perustuu näihin.¹³⁴

Viljo Johannes Mansikka (1884–1947) väitteli vuonna 1910 tohtoriksi ja samana vuonna hänet

131Heporauta (1910), IV.

132Heporauta (1910), IIV–IV.

133Heporauta (1918), s. 1.

134Heporauta (1918), s. 27.

myös nimitettiin slaavilaisen ja vertailevan kansanrunoutentutkimuksen dosentiksi. Vuonna 1927 hänestä tuli vertailevan kansanrunoutentutkimuksen henkilökohtainen ylimääräinen professori.¹³⁵ Väitöskirjassaan *Über russische Zauberformeln mit Berücksichtigung der Blut- und Verrenkungssegen* (1909) hän tarkastelee venäläisiä verensulku- ja niukahduksen loitsuja. Mansikan tavoitteena on tunnistaa tutkimansa loitsutyypin kirjalliset lähteet ja seurata sitä, kuinka loitsut ovat ajan kuluessa muuttuneet, hajonneet ja unohtuneet. Mansikka uskoo, että hänen tarkastelemansa loitsut ovat kristillistä alkuperää. Tämän väitteensä hän todistaa tutkimuksessaan Krohnien maantieteellis-historiallista menetelmää hyödyntäen.¹³⁶

Kaarle Krohn (1863–1933) toimi isänsä Julius Krohnin työn jatkajana ja kehittäjänä tämän kuoltua. Krohn työsti isänsä Kalevalaan liittyviä tutkimuksia valmiiksi ja kehitti kansanrunoustiedettä eteenpäin. Teoreettisella kentällä hän jatkoi isänsä teorian kehittämistä, joka sai nimekseen maantieteellis-historiallinen menetelmä. Krohn väitteli filosofian lisensiaatiksi vuonna 1888 ja samaisena vuonna hänet nimitettiin Helsingin yliopistoon ensimmäiseksi varsinaiseksi kansanrunouden edustajaksi. Ensimmäinen kansanrunoutentutkimuksen professori Suomessa ja myös yleisesti maailmalla hänestä tuli vuonna 1898.¹³⁷

Kaarle Krohn tarkastelee loitsuja tutkimuksessaan *Suomalaiset syntyloitsut* (1917). Tutkimuksessa Krohn selvittelee suomalaisten syntyloitsujen alkuperää niin maantieteellisestä kuin ajallisestakin näkökulmasta. Tutkimuksensa alussa hän toteaa, että ”syntyloitsua on pidetty suomalaiselle kansanrunoudelle ominaisimpana ilmiönä, joka on asetettu yhteyteen suomensukuisten kansojen shamanismin eli noita-uskonnon kanssa.”¹³⁸ Tutkimuksensa johdannossa Krohn tarkastelee niitä erilaisia näkemyksiä, joita muut tutkijat ovat esittäneet loitsurunojen ja syntyloitsujen alkuperästä, sekä esittää omia näkemyksiään aiheesta. Kuten osa edellä esitetyistä tutkijoista, myöskään Krohn ei ilmaise johdannossa yksiselitteisesti tutkimuskysymyksiä. *Loppupäätökset*-luvun alun perusteella hänen tavoitteenaan on ollut tutkia erilaisia syntyloitsuja ja selvittää niiden kotipaikat ja syntymäajat sekä niiden suhde muihin "kertovaisiin runoihin" samoin kuin niiden oma- ja vierasperäisyys.¹³⁹

Kaarlo Alfred Franssilasta (1869–1959) tuli lisensiaatti vuonna 1901. Hän toimi muun muassa Lahden kansanopiston johtajana, Rauman seminaarin suomenkielen lehtorina ja johtajana, sekä

135Rausmaa (2005), s. 533-534.

136Hautala (1954), s. 287–288; Mansikka (1909), s. V–VI.

137Hautala (1954), s. 213–215, Virtanen (1988), s. 12.

138Krohn (1917), s. 1.

139Krohn (1917), s. 250.

kouluneuvoksena.¹⁴⁰ Franssila tutkii väitöskirjassaan *Iso Tammi* (1900) Ison Tammen runon kulkua ja selvittelee, mistä se on saanut eri aineksensa ja kuinka ne ovat vaikuttaneet runon kehitykseen. Koska Ison Tammen runoon sisältyy tietyillä alueilla myös aineksia pistoksenloitsusta, on kyseistä loitsua tarkasteltu erikseen tutkimuksen loppupuolella.¹⁴¹ Franssilan tarkastelu ei kohdistu varsinaisesti loitsujen sisällölliseen puoleen, vaan rajoittuu etupäässä maantieteellisiin näkökulmiin, eli mistä loitsun ainekset ovat peräisin ja milloin ne ovat syntyneet.

Taiat ja erilaiset taikuuteen liittyvät uskomukset ovat kiinnostaneet tutkijoita tarkasteltuna ajankohtana selkeästi vähemmän kuin loitsut. Aiheesta on kirjoitettu yksi tutkimus ja joitakin artikkeleita. Tämän yhden tutkimuksen on kirjoittanut Albert Hämäläinen (1881–1949), joka valmistui lisensiaatiksi vuonna 1913. Hänen väitöskirjansa käsittelee mordvalaisten, tseremissien ja votjakkien kosinta- ja häätapoja. Hämäläinen toimi opettajana Hämeenlinnan lyseossa vuosina 1914–1924. Vuonna 1930 hänestä tuli Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kansatieteen dosentti ja samaisen aineen professori hän oli vuosina 1931–1948.¹⁴² Hämäläinen tarkastelee tutkimuksessaan *Ihmisruumiin substanssi Suomalais-ugrialaisten kansojen taikuudessa. Taikapsykologinen tutkimus* (1920) ihmisen ruumiiseen liittyviin eritteisiin ja osasiin (kuten uloste ja kynnet) liitettyjä uskomuksia ja taikoja. Hämäläisen mukaan näitä ihmisruumiin substansseja käytetään etupäässä välittämään taikavaikutuksia sekä varsinaisina taikavälineinä. Näiden aineiden avulla, jotka ovat joko todellisia tai kuviteltuja, pyritään rakentamaan yhteys taian tekijän ja teon kohteen välille tai siirretään taikavaikutuksia jostain maagisen voiman lähteestä kohteeseensa. Näin syntynyt yhteys voi toimia joko aktiivisen tai passiivisen taikuuden käytössä.¹⁴³

Onni Johannes Brummerin ja Ilmari Mannisen väitöskirjoja ei voi yhtä selkeästi luokitella loitsujen tai taikojen tutkimuksiksi, vaikkakin ne ovat taikuustutkimuksia. Samoin Aukusti Vilho Rantasalon väitöskirja kuuluu hankalammin luokiteltaviin tutkimuksiin. Brummerista (1878–1944) tuli lisensiaatti vuonna 1908 ja tohtori vuonna 1915. Hän toimi muun muassa Jyväskylän seminaarissa Historian ja suomenkielen kollegana ja myöhemmin lehtorina, Helsingin suomalaisen normaalilyseon opettajana ja Viipurin yhteiskoulun suomenkielen opettajana.¹⁴⁴ Brummer tarkastelee tutkimuksessaan *Über die Bannungsorte der finnischen Zauberlieder* (1908) suomalaisten loitsulaulujen (Zauberlieder) manauspaikkoja eli niitä paikkoja, joihin karkotettava

140Hautala (1954), s. 281; Kuka kukin oli (1961), s. 112.

141Franssila (1900), s. II V, 1, 446.

142Räsänen (1992), s. 103–104; Kuka kukin oli (1961), s. 194.

143Hämäläinen (1920), s. 133.

144Hautala (1954), s. 283; Kuka kukin oli (1961), s. 62–63.

runokokoelmia, käänsi suomalaista kansanrunoutta ja toimi ulkomaisten henkivakuutusyhtiöiden asiamiehenä.¹⁵¹ Hertzbergin väitöskirja *Vidskepelsen i Finland på 1600 talet* (1889) on tarkastelluista tutkimuksista ainoa, jota voisi sanoa noituustutkimukseksi. Tutkimuksessa Hertzberg tutkii sitä, minkälaisia taikauskoisia näkemyksiä Suomessa oli 1600-luvulla. Hän tarkastelee muun muassa taikauskon yleisiä piirteitä, tapoja harjoittaa taikauskoa, loitsuja, lain näkökulmaa taikauskoon ja matkoja Blåkullaan.

Kuten tämän luvun alkupuolella todettiin, ei kaikkia uskontoa käsitteleviä tutkimuksia ole suorilta käsin rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Kansanusko on saanut usein hyvin maagisia piirteitä, eikä aina voida vetää selkeää rajaa siihen, missä menee uskonnon ja taikuuden raja. Niinpä tähän on nyt valittu joitain uskontoa käsitteleviä tutkimuksia.

Julius Krohn (1835–1888) väitteli tohtoriksi vuonna 1862 kirjallisuudenhistoriallisella väitöskirjalla. Samaisena vuonna hänet nimitettiin Helsingin yliopiston suomen kielen ja kirjallisuuden dosentiksi, vuonna 1875 suomen kielen lehtoriksi ja 1885 suomen kielen ja kirjallisuuden ylimääräiseksi professoriksi. Ensimmäisen kansanrunouden alaan kuuluvan tutkimuksen hän julkaisi vuonna 1869.¹⁵² Julius Krohnin *Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus* (1884) jäi keskeneräiseksi ja hänen poikansa Kaarle Krohn viimeisteli teoksen isänsä kuoleman jälkeen. Vaikka teos on julkaistu Julius Krohnin nimellä, on Kaarle Krohnin antama lisä työhön ollut enemmän kuin vain toimitustyötä.¹⁵³ Kyseinen teos on suunnattu lukukirjaksi "Suomen opiskelevalle nuorisolle" ja siinä kuvaillaan suomalais-ugrilaisten kansojen pakanallisia tapoja ja uskomuksia¹⁵⁴ neljässä luvussa. Ensimmäisessä luvussa käsitellään suomalais-ugrilaisten kansojen pyhiä paikkoja, toisessa epäjumalankuvia, kolmannessa noitia ja uhripappeja ja viimeisessä luvussa uhrimenoja. Tutkimuksessa aihetta käsitellään uskonnon näkökulmasta, mutta teemat sivuavat myös taikuutta.

Matti Waronen (1861–1911) työskenteli muun muassa Rauman seminaarin suomenkielen lehtorina vuosina 1897–1901 ja tämän jälkeen hän työskenteli Sortavalan seminaarissa 1901–1911.¹⁵⁵

Hän käsittelee väitöskirjassaan *Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla* (1898) muinaisten suomalaisten pakanallista vainajainpalvelusta. Tutkimus on jaettu kahteen osaan, joista ensimmäisessä käsitellään niitä tapoja, jotka ovat liittyneet kuolleiden kunnioittamiseen ja toisessa

151Landgrén (2004), s. 789–790.

152Hautala (1954), s. 185.

153Hautala (1954), 218–219.

154Krohn (1894), Esipuhe.

155Hautala (1954), s. 280: Kuka kukin oli (1961), s. 549.

erilaisia hengille järjestettyjä juhlia¹⁵⁶. Tutkimuksessa ei tarkastella suoraan taikuutta vaan niitä tapoja, joilla suomalaiset ovat harjoittaneet vainajien palvelusta. Aihe kuitenkin linkittyi läheisesti taikuuteen esimerkiksi tautien kohdalla. Warosen mukaan suomalaiset ja muut kansat ovat aikoinaan ymmärtäneet taudit vainajien lähettämiksi ja näitä tauteja on puolestaan yritetty parantaa erilaisilla taioilla ja loitsuilla. Näitä loitsuja Waronen on puolestaan voinut hyödyntää tutkimusaineistona tarkastellessaan suomalaisten vainajauskomuksia.¹⁵⁷

Suomensuvun uskonnot -sarjassa käsitellään suomalais-ugrilaisten kansojen muinaisuskkoa.¹⁵⁸ Sarjaan kuuluu kuusi osaa: Uno Harvan kirjoittamat *Permalaisten uskonto* (1914), *Tsheremissien uskonto* (1914), *Lappalaisten uskonto* (1915) ja *Mordvalaisten muinaisusko* (1942)¹⁵⁹, Kaarle Krohnin kirjoittama *Suomalaisten runojen uskonto* (1915) ja Kustaa Fredrik Karjalaisen kirjoittama *Jugralaisten uskonto* (1918). Harvan ja Karjalaisen teoksissa tarkastellaan mainittujen kansojen uskontoa. Kuvauksissa uskonnoissa on paljon maagisia piirteitä, mutta keskiössä on uskonto ja ihmisten uskomukset. Teoksissa tarkastellaan muun muassa kyseisten kansojen vainajainpalvontaa, haltiauskkoa ja uhrimenoja. Teoksissa kuvataan myös noitien ja tietäjien asemaa ja toimintaa. Heidän asemansa on kuitenkin selkeän uskonnollinen, esimerkiksi jugralaiset noidat toimivat välittäjinä ihmisten ja haltioiden välillä. Noidat eivät pakota haltioita tekemään kuten he haluavat, vaan haltiat saadaan toimimaan ihmisten hyväksi uhraamalla.¹⁶⁰ Krohnin kirjoittama *Suomalaisten runojen uskonto* eroaa muista *Suomensuvun uskonnot* -sarjan teoksista siten, että siinä tarkastelukohteena on muinaisrunoissa ja etenkin loitsuissa kuvastuvat uskomukset jonkin tietyn kansan uskonnon sijaan.¹⁶¹ Teoksessaan Krohn kuvaa muun muassa suomalaista tietäjää, vainajainpalvontaa ja elottoman luonnon palvontaa.

Kustaa Fredrik Karjalainen (1871–1919) valmistui lisensiaatiksi vuonna 1905 ja samana vuonna hänestä tuli suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen dosentti. Hän toimi yliopistolla ensin vt. suomenkielen lehtorina ja myöhemmin suomen kielen ja kirjallisuuden vt. professorina. Hän toimi myös lainopin ylioppilaiden suomenkielen opettajana. Hänen elämäntyönään voidaan Kulosen mukaan pitää hänen tutkimusmatkojaan ostjakkien parissa.¹⁶²

156Waronen (2009), s. XII.

157Waronen (2009), s. 16–17.

158Hautala (1954), s. 247.

159*Mordvalaisten muinaisusko* -teosta ei käsitellä tässä, sillä se jää tarkasteltavan ajanjakson ulkopuolelle.

160Karjalainen (1918), s. 571.

161Hautala (1954), s. 247.

162Kulonen (2004), s. 833.

Uno Harva (1882–1949), joka vuoteen 1927 asti tunnettiin nimellä Holmberg, väitteli tohtoriksi vuonna 1913. Hän toimi suomalais-ugrilaisen uskonnotutkimuksen dosenttina vuosina 1915–1926 ja tämän jälkeen Turun yliopiston sosiologian professorina kuolemaansa saakka.¹⁶³ Harva käsittelee teoksessaan *Jumalaukon alkuperä* (1916) samoja teemoja, kuin Suomensuvun uskonnot -sarjan teoksissa, mutta yleisemmällä tasolla ja vertaillen eri kansojen uskomuksia toisiinsa. Hautalan mukaan kyseinen teos on kooste Harvan aiempien tutkimusten tuloksista¹⁶⁴. Tämän tutkimuksen kannalta erityisen mielenkiintoisia ovat Harvan pohdinnat uskonnon ja taikuuden eroista ja siitä, ettei näitä aina voi erottaa toisistaan¹⁶⁵. Kyseessä oleva tutkimus koostuu Harvan väitöskirjasta *Die Wassergottheiten der finnisch-ugrischen Völker* (1913) ja kolmesta hänen tekemästään monografiasta, jotka hän on yhdistänyt yhden otsikon alle ja yksiin kansiin. Kyseinen väitöskirja käsittelee vedenhaltijatraditiota ja vaikka se tietyin kohdin liittyy taikuustutkimusten aihepiiriin kanssa, on tutkimuksen varsinainen tarkastelukohde kuitenkin liian etäällä, jotta sitä olisi kannattanut ottaa mukaan tarkasteluun.¹⁶⁶

Taikuutta on siis käsitelty vuosien 1889–1922 varsin runsaasti ja monipuolisesti. Koska tutkimuksia on näinkin monta, on tutkimusten aiheet kerätty vielä taulukkoon 4. Eniten tutkimuksissa on tarkasteltu loitsuja, sekä erilaisia uskonnollisia ja uskomuksellisia aiheita. Taulukkoon on myös merkattu, onko tutkimus väitöskirja vai muu tutkimus – kuten voi havaita, noin puolet tutkimuksista on väitöskirjoja. Tutkimusten nimistä voi myös havaita, että tutkimuksista suuri osa on suomenkielisiä ja loput neljä saksankielisiä.

163Hautala (1954), s. 298; Kulonen (2004), s. 832–833.

164Hautala (1954), s. 303.

165Harva (1916), s. 16.

166Anttonen (1987), s 114; Hautala (1954), s. 300.

TAULUKKO 4

Tutkimusten käsittelemät aihepiirit

Tekijä	Vuosi	Teos	Tyyppi	Aihe
Brummer	1908	Über die Bannungsorte...	väitöskirja	manauspaikat
Franssila	1900	Iso Tammi	väitöskirja	Ison Tammen runo
Harva	1914	Permalaiusten uskonto	tutkimus	permalaiusten uskomukset
Harva	1914	Tsheremissien uskonto	tutkimus	tsheremissien uskomukset
Harva	1915	Lappalaisten uskonto	tutkimus	lappalaisten uskomukset
Harva	1916	Jumalausekon alkuperä	tutkimus	eri kansojen uskomukset
Heporauta	1910	Länsisuomalaiset tautien loitsut	väitöskirja	tautien loitsut
Heporauta	1918	Länsisuomalainen loitsurunous	tutkimus	loitsut
Hertzberg	1889	Vidskepelsen i Finland...	väitöskirja	taikausko
Hämäläinen	1920	Ihmisruumiin substanssi...	tutkimus	ihmisruumiiseen liittyvät uskomukset ja taitat
Juvelius	1906	Länsi-Suomen käärmeen loitsut	väitöskirja	käärmeen & läävämädon loitsut
Karjalainen	1918	Jugralaisten uskonto	tutkimus	jugralaisten uskomukset
Krohn, J.	1894	Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus	tutkimus	pakanalliset tavat & uskomukset
Krohn, K.	1915	Suomalaisten runojen uskonto	tutkimus	runoissa kuvastuvat uskomukset
Krohn, K.	1917	Suomalaiset syntyloitsut	tutkimus	syntyloitsut
Levón	1904	Tutkimuksia loitsurunojen alalla...	väitöskirja	raudan sanat & verensulkusanat
Manninen	1922	Die dämonistischen Krankheiten...	väitöskirja	tautien nimet, aiheuttajat ja alkuperä
Mansikka	1909	Über russische Zauberformeln...	väitöskirja	verensulku- & niukahduksen loitsut
Rantasalo	1919	Der Ackerbau im volksaberglauben...	väitöskirja	talonpoikien taikausko
Waronen	1895	Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla	väitöskirja	pakanalliset vainajauskomukset

Tässä luvussa esitellyt tutkijat jakautuvat ammatillisesta näkökulmasta pääasiallisesti kahteen ryhmään. Harva, Hämäläinen, Karjalainen, Julius Krohn, Kaarle Krohn, Manninen, Mansikka ja Rantasalo päätyivät yliopiston palvelukseen, kun taas Brummer, Franssila, Heporauta, Juvelius, Levón ja Waronen toimivat opettajina alemmissa oppilaitoksissa. Rafael Hertzberg on ainoa, joka ei tehnyt uraa tutkijana eikä ryhtynyt opettajaksi. Taulukkoon 5 olen vielä merkinnyt ketkä tutkijoista ovat luoneet uraa yliopistossa ja ketkä eivät. Ne tutkijoista, jotka ovat päätyneet akateemiselle uralle, ovat lähes kaikki kuitenkin päätyneet hieman eri aloille. Suomalais-ugrilaisen tutkimuksen eri näkökulmat ovat laajasti edustettuna. Lisäksi suomen kieli ja kirjallisuus sekä vertaileva kansanrunoudentutkimus ovat työllistäneet tarkasteltuja tutkijoita. Yhtä yhtenäistä alaa tutkijoilla ei siis näytä olevan.

TAULUKKO 5

Erinäisiä tietoja taikuustutkimuksia tehneistä tutkijoista

Tutkija	Elinvuodet	Väitöskirja	Taikuusväitöskirja	Yliopistoura	K. K.:n oppilas *	Tieteenala
Brummer	1878-1944	1908	kyllä	ei	kyllä	..
Franssila	1869-1959	1900	kyllä	ei	kyllä	..
Harva	1882-1949	1913	ei	kyllä	kyllä	s.-u. uskonnotutkimus / sosiologia
Heporauta	1879-1944	1910	kyllä	ei	kyllä	..
Hertzberg	1865-1896	1889	kyllä	ei	ei	..
Hämäläinen	1882-1949	1913	ei	kyllä	ei	s.-u. kansatiede
Juvelius	1863-1927	1906	kyllä	ei	kyllä	..
Karjalainen	1871-1919	1904	ei	kyllä	ei	s.-u. kielentutkimus / suomen kieli ja kirjallisuus
Krohn, J.	1835-1888	1862	ei	kyllä	ei	suomen kieli ja kirjallisuus
Krohn, K.	1863-1933	1888	ei	kyllä	ei	kansanrunoudentutkimus
Levón	1867-1936	1904	kyllä	ei	kyllä	..
Manninen	1894-1935	1922	kyllä	kyllä	kyllä	s.-u. kansatiede
Mansikka	1884-1947	1909	kyllä	kyllä	kyllä	vertaileva kansanrunoudentutkimus
Rantasalo	1881-1961	1919	kyllä	kyllä	kyllä	vertaileva kansanrunoudentutkimus / **
Waronen	1861-1911	1895	kyllä	ei	kyllä	..

* Lähteenä Evijärvi (1963), s. 71.

** suomalaisten kansanuskomusten ja taikatapojen tutkimus

Kaikki edellä käsitellyt tutkimukset ovat luonteeltaan kansanrunoudentutkimuksia ja Jouko Hautala tarkastelee kutakin näistä tutkimuksista teoksessaan *Suomalainen kansanrunoudentutkimus* (1954). Kuten edellä jo todettiin, tutkimukset eivät kuitenkaan yksiselitteisesti asetu yhden tieteenalan alle, vaan jakautuvat useiden lähitieteiden alaisuuteen. Kansanrunoudentutkimus saavutti näistä aloista ensimmäisenä akateemisen aseman. Vuodesta 1888 lähtien suomalaista ja vertailevaa kansanrunoudentutkimusta on opetettu Helsingin yliopistossa ja vuonna 1898 Kaarle Krohnista tuli oppiaineen ensimmäinen professori. Tosin tässä vaiheessa virka oli vasta ylimääräinen¹⁶⁷, varsinainen professori hänestä tuli vuonna 1908.¹⁶⁸ Suomalaisen kulttuurin tutkimuksen suosion voinee nähdä esimerkiksi siinä, että 1850-luvulla perustettu suomenkielen ja kirjallisuuden professuuri jakautui seuraavien seitsemänkymmenen vuoden aikana viideksi eri alaksi: suomen kieleksi, suomalais-ugrilaiseksi kielentutkimukseksi, suomalais-ugrilaiseksi kansatieteeksi, suomalaiseksi ja vertailevaksi kansanrunoudentutkimukseksi ja kotimaiseksi kirjallisuudeksi.¹⁶⁹ 1900-luvun alussa kansalliset tieteet elivät kukoistuskauttaan ja kansanrunouden tutkimus oli tuolloin aikansa huippututkimusta.¹⁷⁰

167Ylimääräinen professori keskittyi ilmeisesti etupäässä tekemään tutkimusta, kun taas varsinaisen professorin velvollisuuksiin kuului enemmän opetusta ja byrokratiaa. Siikala (2008), s. 2.

168Niiniluoto (2003), s. 155; Talve (1963), s. 5; Virtanen (1988), s. 12.

169Vilkuna (1978), s. 12.

170Herlin (2003), 187; Suomen tieteen vaiheet (2003), 163.

Taulukosta 5 voi myös todeta, että suuri osa taikuustutkimuksia tehneistä tutkijoista on ollut jossain vaiheessa Kaarle Krohnin oppilaita. Krohnin isän lisäksi vain Hämäläinen, Karjalainen ja Hertzberg eivät lukeudu tähän joukkoon. Lisäksi taulukosta on nähtävissä, että Krohnin oppilaista etenkin Franssila, Juvelius, Levón ja Waronen, ovat hyvin saman ikäisiä Krohnin kanssa. Yhteneväisyydet neljännen, viidennen ja kuudennen sarakkeen välillä ovat myös mielenkiintoisia. Suuri osa niistä tutkijoista, joiden väitöskirja on käsitellyt taikuutta, eivät ole jatkaneet uraansa yliopistossa, mutta ovat sen sijaan Hertzbergiä lukuun ottamatta olleet kaikki Kaarle Krohnin oppilaita. Tämän perusteella voinee tulkita, että Krohn on vaikuttanut siihen, mistä hänen oppilaansa ovat tehneet tutkimuksensa. Kenties hän on myös onnistunut innostamaan oppilaansa tekemään väitöskirjan, vaikka näillä ei muuten olisikaan ollut akateemisia pyrkimyksiä. Kaarle Krohnin vaikutuksen voisi arvella osittain olevan myös sen taustalla, että 1900-luvun alussa on tehty huomattavan paljon tutkimuksia taikuudesta, kun taas 1800-luvulla aivan vuosisadan loppua lukuun ottamatta ainoa aihetta tutkinut suomalainen tutkija oli Elias Lönnrot. Myös Hautala toteaa, että suuri osa 1900-luvun alun loitsu- ja taikuustutkijoista olivat Krohnin oppilaita. He noudattelivat Krohnin maantieteellis-historiallista metodia ja heidän tutkimustensa alkuasetelmat kuin lopputuloksetkin ovat hyvin samansuuntaisia. Hautalan mukaan Krohnilla oli merkittävä vaikutus siihen, mistä aiheista hänen johdollaan tehtiin väitöskirjoja. Alkuun hänen kiinnostuksensa oli kohdistunut loitsuihin ja myöhemmin myös taikuuteen.¹⁷¹

Krohnin vaikutuksen ohella aineistomäärän kasvuun vaikutti myös se, että 1880-luvulta alkaen tiedeyliopisto ja väitöskirjojen määrä alkoivat yleisesti ottaen voimakkaasti kasvaa¹⁷². Aineistosta pistää kuitenkin silmään se, että vaikka aineisto on määrällisesti selkeästi kasvanut, ei yhtäkään naista ole edelleen tutkijoiden joukossa. Vuosisadan vaihteessa naisten pääseminen yliopistoon oli kuitenkin helpottunut, sillä 1900-luvun alusta lähtien naisten ei enää tarvinnut anoa erivapautta päästäkseen yliopistoon ja 1910-luvulla uusista opiskelijoista jo 40 prosenttia oli naisia.¹⁷³ Sen sijaan yliopistovirkoihin naiset eivät vielä päässeet yhtä helposti. Suomessa naiset saivat saman virkakelpoisuuden kuin miehet vasta vuonna 1926.¹⁷⁴

Suuri osa tässä luvussa tarkasteltavasta aineistosta on kirjoitettu suomeksi, kun edellisissä luvuissa tarkastellut tutkimukset on kirjoitettu latinaksi ja Lönnrotin väitöskirja ruotsiksi. Vuodesta 1852

171Hautala (1954), s. 278–279.

172Tommila (2003), s. 49.

173Tommila (2002), s. 40–41.

174Tommila (2002), s. 41.

lähtien väitöskirjan sai julkaista ruotsiksi ja pian sen jälkeen myös suomeksi. Muilla kielillä julkaiseminen oli mahdollista vuodesta 1871 lähtien ja tämän uudistuksen myötä saksa nousi tieteen kieleksi latinan sijaan. Suomi yleistyi tieteen julkaisukielenä vasta 1800-luvun lopussa.¹⁷⁵ Suomenkielistyminen näkyy siis selkeästi aineistossa, kun taas ruotsinkielisiä tutkimuksia ei mukana ole yhtäkään. Voisi olettaa, että suomenkielisten tutkimusten runsaus ei kuitenkaan johdu pelkästään yliopiston suomenkielistymisestä, vaan osaltaan syynä lienee ollut myös tutkimusten aihe. Kansallisten aiheiden parissa työskennelleet ovat luontevasti olleet myös innostuneempia suomen kielestä kuin monet muut kollegansa. Saksan kieli nouseminen tieteen kieleksi näkyy myös aineistossa, sillä tutkimuksista neljä on kirjoitettu saksaksi.

Kuten taulukosta 5 näkee, moni väitöskirjan kirjoittaneista tutkijoista ei ole jatkanut tieteelliselle uralle. Sen sijaan niin Brummer, Franssila, Heporauta, Juvelius, Levón kuin Waronenkin työskenteli opettajana väitöskirjan kirjoitettuaan. Vuodesta 1872 lähtien korkeampi oppiarvo ja tieteelliset julkaisut antoivat etusijan opettajanvirkaa hakiessa, joten tämän voinee olettaa olevan yksi syistä, miksi edellä mainitut ovat väitöskirjan kirjoittaneet. Tämä lienee myös ylipäättään eräs syy siihen, miksi väitösten määrä lisääntyi. Toinen väitöskirjojen määrää mahdollisesti lisännyt tekijä oli professorien lisääntynyt ohjaus.¹⁷⁶

¹⁷⁵Tommila (2003), s. 40, 49.

¹⁷⁶Tommila (2002), s. 58.

TAULUKKO 6

Tieteellisille tutkimuksille tyypillisten rakenteiden esiintyminen 1800-luvun lopun 1900-luvun alun taikuutta käsittelevissä väitöskirjoissa.

	Brummer	Franssila	Heporauta	Hertzberg	Juvelius	Levón	Manninen	Mansikka	Rantasalo	Waronen
Nimiösivu	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Tiivistelmä	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Esipuhe	x	\	\	-	x	x	(-)	x	-	x
Sisällysluettelo	-	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Johdanto	x	\	\	x	x	x	x	x	-	x
Tutkittavan ilmiön kuvailu	x	x	x	x	x	x	x	x	-	x
Pääkäsitys	x	x	-	-	x	-	-	x	-	-
Menetelmä	x	x	-	-	x	x	-	-	-	x
Tulokset	x	-	x	x	x	x	x	-	-	x
Tarkastelu	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
Lähdeluettelo	\	-	\	-	-	-	x	x	-	\
Liitteet	\	-	-	x	x	-	-	\	-	x
Lähdeviitteet	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

Huom. x tarkoittaa, että piirre esiintyy väitöskirjassa; - piirteen puuttumista ja \ piirteen esiintymistä tietyin rajoituksin.

Taulukkoon 6 on koottu luvussa tarkasteltujen väitöskirjojen rakenteeseen liittyviä seikkoja. Väitöskirjoihin viitataan taulukossa tilan selkeyden vuoksi vain kirjoittajan nimellä, mutta tutkimusten tarkemmat tiedot on löydettävissä Taulukosta 3, johon on koottu kaikki luvussa tarkastellut tutkimukset ja mainittu, mikäli kyseinen tutkimus on väitöskirja. Taulukosta 6 voi todeta, että kaikissa tarkastelluissa väitöskirjoissa on nimiösivu ja lähdeviitteet, kun taas yhdessäkään tutkimuksessa ei ole tiivistelmää. Rantasalon väitöskirja poikkeaa selkeimmin muista. Tutkimus on selkeästi osa suurempaa kokonaisuutta. Sarjan ensimmäisestä osasta olisi löytynyt muun muassa johdanto, mutta koska Hautalan mukaan juuri kyseinen toinen osa oli Rantasalon väitöskirja¹⁷⁷, otettiin vain tämä osa taulukossa tarkasteluun. Kyseinen teos myös osoittaa, että tarkasteltuna aikana oli mahdollista esittää väitöskirjana teos, joka ei ole itsenäinen tutkimus, vaan osa suurempaa kokonaisuutta – Rantasalon tutkimus muistuttaakin tässä mielessä Porthanin tutkimuksia.

Mikäli Rantasalon tutkimus jätetään huomiotta, on kaikissa väitöskirjoissa kuvailtu tutkittava ilmiö ja myös jonkinlainen johdanto löytyy kaikista tutkimuksista. Samoin esipuhe on miltei kaikissa tutkimuksissa. Ainoa, josta tämä puuttuu, on Mannisen tutkimus. Kuitenkin myös Mannisen tutkimuksen sisällysluettelossa esipuhe mainitaan. Tarkastelemani kopio oli *FF Communicationsin*

¹⁷⁷Hautala (1954), s. 320.

julkaisu. Sisällysluettelon perusteella täytynee olettaa, että esipuhe on sisältynyt alkuperäiseen väitöskirjaan, mutta jostain syystä tarkastellusta *FF Communicationsin* julkaisusta esipuhe on jätetty pois joko tarkoituksella tai vahingossa. Franssilan ja Heporaudan tutkimuksissa ei ole nimettyä esipuhetta tai johdantoa, vaan "Alkulause". Sisällöltään nämä alkulauseet vastaavat kuitenkin ainakin osin muiden teosten johdantoja ja esipuheita. Kaikissa muissa tutkimuksissa on sisällysluettelo, paitsi Brummerin tutkimuksessa. Sen sijainti kuitenkin vaihtelee. Joissakin tutkimuksissa sisällysluettelo on sijoitettu loppuun, kun taas toisissa se sijaitsee tutkimuksen alussa, yleensä esipuheen (tai alkulauseen) jälkeen. Yleisesti ottaen suomen- ja ruotsinkielisissä tutkimuksissa sisällysluettelo on alussa ja saksankielisissä lopussa.

Vaikka kaikissa väitöskirjoissa Rantasaloa lukuun ottamatta onkin kuvailtu tutkittava ilmiö ainakin jotenkin, on kuvailussa kuitenkin suuria eroja eri tutkimusten välillä. Toisissa tutkimuksissa kuvailu on hyvin ylimalkaista, kun taas toisissa ilmiötä kuvaillaan hyvinkin tarkasti. Aiheeseen johdattelun eroja voinee havaita siitäkkin, että vain joissain tutkimuksissa ilmaistaan selkeästi se kysymys, jota tutkimuksessa selvitetään. Samoin myös käytetty menetelmä kerrotaan vain joissain tutkimuksissa. Kenties maantieteellis-historiallinen menetelmä on koettu niin oletusarvoiseksi metodiksi, etteivät kaikki tutkijat ole kokeneet tarpeelliseksi edes mainita sen käyttämistä tutkimuksessaan. Saman voisi arvella olevan syynä tutkimuskysymyksen puuttumiseen. Tutkimuksen nimi ja jo oletusarvona oleva menetelmä kertovat lukijalle, mistä tutkimuksessa on kyse. Ehkä tutkija ei ole enää kokenut tarkempaa määrittelyä tarpeelliseksi. Tiivistetyin johdatus aiheeseen löytynee Heporaudan tutkimuksesta, jossa on vajaan kolmen sivun mittainen Alkulause-luku, joka toimii sekä esipuheena että johdantona ja jossa ei mainita käytettyä tutkimusmenetelmää tai tutkimuskysymystä. Heporauta lienee olettanut, että tutkimuksen nimi, *Länsisuomalaiset tautien loitsut*, ja tutkimuksen suppea kuvaus antavat lukijalle tarpeeksi selkeän kuvan siitä, mihin tutkimuksessa pyritään ja millä keinoin.

Myös tulosten tarkastelussa on suuria eroja. Joissain tutkimuksissa ei ole minkäänlaista yhteenvetoa tutkimuksesta ja sen tuloksista, kun taas edellä esimerkkinä olleessa Heporaudan tutkimuksessa johtopäätöksiä on tarkasteltu hyvinkin tarkkaan. Kyseinen tutkimus onkin ainoa, jossa voi mainita löytyvän myös diskussion, eli havaittuja tuloksia on peilattu muiden tutkijoiden tutkimustuloksiin. Lähdeluetteloita tarkastelluista väitöskirjoista löytyy satunnaisesti, mutta tästä huolimatta lähdeviitteet kaikissa tutkimuksissa on mainittu.

Tutkimuksista voi selkeästi havaita, että ne ovat nykylukijan näkökulmasta tieteellisempiä ja

tutumman oloisia, kuin varhaisemmat tutkimukset. 1800-luvulla kriittinen ote tehostui jatkuvasti ja 1900-luvun vaihteessa metodikritiikki yhä levisi ja vahvistui. Tämä näkyi muun muassa väitöskirjojen määrän kasvussa ja niiden laadun paranemisessa. Humanistisilla aloilla tämä tarkoitti lähde- ja tekstikritiikin tiivistymistä. Lisäksi empiirisen mitattavuuden ihannointi alkoi levitä luonnontieteiden puolelta myös humanistisiin tieteisiin. Eksaktisuutta vaadittiin yhä enemmän ja kuvailevasta, luettelevasta ja yleisluonteisesta esitystavasta siirryttiin analysoivaan ja entistä täsmällisempään muotoon. Materiaalia alettiin myös käsitellä kokonaisvaltaisemmin yksittäistapauksiin keskittymisen sijasta.¹⁷⁸ Eksaktisuuden lisääntyminen näkyy maantieteellis-historiallisen menetelmän suosiossa ja sen varsin teknisessä luonteessa.

Tutkimukset ovat myös luonteeltaan erikoistuneempia kuin varhaisemmat tutkimukset. Tieteellisen tiedon saanti helpottui 1800-luvun lopulla, kun uusi tekniikka mahdollisti entistä halvemmat painokset kirjoista. Lisäksi fyysisen ja tiedollisen liikenteen nopeutuminen helpotti entistä ajantasaisemman tiedon saamista. Tämän myötä tieteenharjoittajat joutuivat hallitsemaan suurempaa määrää tietoa. Professorien oli mahdotonta enää hallita yhtä monia aloja kuin aiempina vuosisatoina. He joutuivat erikoistumaan yhä enemmän vain omaan tieteenalaansa ja johonkin sen erityisalaan. Lisäksi laajat emotieteet lohkoutuivat uusiksi tieteenaloiksi.¹⁷⁹ Tieteenharjoitus myös maallistui Suomessa 1800-luvun lopulla ja uskonto ja tiede erotettiin entistä selvemmin toisistaan. Tästä huolimatta monet tutkijat olivat kuitenkin edelleen myös hartaan uskonnollisia.¹⁸⁰

4.2 Tieteellisempää taikuustutkimusta

4.2.1 Taikuuden käsite

Suhtautuminen taikuuteen on 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun tutkimuksissa selkeästi objektiivisempaa kuin 1700-luvun tutkimuksissa. Kuten edellä myös havaittiin, ovat tutkimukset rakenteeltaan tieteellisempiä kuin varhaisemmat tutkimukset. Tutkijat myös johdattelevat lukijoitaan aiempaan perusteellisemmin aihepiiriinsä ja eräs osa tätä johdattelua on keskeisten käsitteiden määrittely. Aiempien vuosisatojen tutkimuksissa käsitteiden määrittelyä ei ole, mutta osasta Krohnien ajan tutkimuksista määrittelyjä löytyy. Tämän tutkimuksen kannalta erityisen

¹⁷⁸Tommila (2002), s. 125, 135–136; Tommila (2003), s. 39, 56.

¹⁷⁹Tommila (2002), s. 125–126.

¹⁸⁰Niiniluoto (2002), s. 616; Niiniluoto (2003), s. 150.

kiinnostavia ovat taikuuden käsitteen määrittelyt. Määrittelyjä on kuitenkin edelleen vain joissain tutkimuksissa ja taikuutta määritellään vielä harvemmin. Niissä tutkimuksissa, joissa taikuus on määritelty, on määrittelyä yleisimmin lähdetty tekemään vertaamalla taikuutta uskontoon tai uhraamiseen ja selvittämällä näiden eroja.

Uskoessaan persoonattomiin voimiin ihminen käyttää niitä hyödykseen yksinomaan taikojen avulla; senvuoksi tätä uskonnonmuotoa nimitetään *taikuudeksi* eli *magiaksi*. Tajuaviin ja tahtoviin sieluihin hän sitävastoin koettaa vaikuttaa rukouksin ja uhrein. Viimeksimainittua palvonnallista sielu-uskoa sanotaan *uskonnoksi* sanan varsinaisessa merkityksessä.¹⁸¹

Yllä oleva lainaus on Uno Harvan tutkimuksesta *Jumalauskon alkuperä*. Hänen mukaansa taikuutta käytetään, kun ihminen uskoo persoonattomiin voimiin ja haluaa hyödyntää niitä. Sen sijaan älyllisiin olentoihin ihminen pyrkii vaikuttamaan rukouksin ja uhrein, jotka kuuluvat uskonnon piiriin. Harvan mukaan sieluihin voidaan kuitenkin myös käyttää magiaa, joten selkeää rajaa uskonnon ja magian välille ei voida vetää¹⁸². Sielu-usko näyttäytyy taikuutta merkittävämpänä terminä Harvan tutkimuksessa ja se määritelläänkin heti tutkimuksen ensimmäisen luvun alussa. Harva määrittelee sielu-uskon jumalauskon alkukantaisena alkuperänä, josta on kaksi muotoa: usko sieluihin ja sielullisiin voimiin. Suomessa sielu-uskoa on nimitetty väkiuskoksi, koska suomalaiset nimittivät luonnossa piileviä voimia väeksi.¹⁸³

Myös F. A. Heporauta kirjoittaa uskonnosta ja taikuudesta. Hänen mukaansa viime aikoina on alettu erottamaan kansanusko (eli uskonto) ja taikuus toisistaan. Kansanuskolla tarkoitetaan ihmisten suhdetta yliluonnollisiin olentoihin, joilta ihminen voi pyytää apua luonnollisilla keinoilla, uhraamalla tai rukoilemalla. Taikuus sen sijaan tarkoittaa sitä, kun ihminen yrittää yliluonnollisten taikavoimien avulla vaikuttaa luonnollisiin ja yliluonnollisiin olentoihin.¹⁸⁴ Tämä määritelmä on selvästi hyvin samanlainen kuin Harvan esittämä, Heporauta puhuu vain kansanuskosta ja Harva uskonnosta.

Nostan tähän myös mukaan E. N. Setälän määritelmän uskonnosta ja taikuudesta, sillä hän on pohtinut asiaa huomattavasti edellisiä enemmän artikkelissaan *Uskonto, myytti ja taikuus* (1929). Setälän mukaan uskonnon ja taikuuden keskinäinen suhde on usein ymmärretty väärin. Hänen mielestään, vaikkakin taikuudella ja uskonnolla on yhtymäkohtia, eivät nämä kuitenkaan pohjaudu

181Harva (1916), s. 16.

182Harva (1916), s. 16.

183Harva (1916), s. 7.

184Heporauta (1918), s. 5.

samanlaiseen ideologiaan. Uskonnossa vedotaan uhrein ja rukouksin "ylempien olentojen tahtoon", kun taas taikuudessa yritetään taikojen avulla vaikuttaa mekaanisesti toimiviin voimiin. Setälän mukaan taikuudelle on ominaista usko siihen, että on olemassa mekaanisesti vaikuttavia voimia, joita ylemmät olennot eivät voi vastustaa. Setälän mielestä tämä ajatus ei liity uskontoon, vaan "sen pohjana on kansan alkukantainen tiede."¹⁸⁵

Setälä näkee taikuuden siis tieteenä eikä uskontona. Näkemystään hän perustelee useista eri näkökohdista. Kuten tieteessä, taikuudessakin johtopäätökset tehdään havaintojen pohjalta, mutta taikuudessa nämä havainnot johtavat ihmistä harhaan ja tämä päättyy toimintaan, jonka määrittelemme taikomiseksi. Esimerkkinä Setälä kuvailee tapauksen, jossa ihminen havainnoi, että puunlatvat huojuvat sateen tullessa. Ymmärtäessään väärin syyn ja seurauksen, ryhtyy tämä ihminen huojuttamaan puunoksaa kädessään halutessaan sadetta. Setälä muistuttaa myös, "että alkukantainen tiede ei mitenkään ollut päämäärästään tietoinen eikä myöskään tietoinen luonnon alalla vallitsevasta syyn ja seurauksen suhteesta, ja siksi se helposti joutuikin harhapoluille." Hän toteaa, että taikuus on tieteelle sitä mitä alkemia kemialle. Kansan oma näkemys taikuuden harjoittajasta kuvastuu siinä, että hekin kutsuivat taikojaa tietäjäksi.¹⁸⁶

Vaikka taikuus onkin teoriassa tiedettä eikä uskontoa, saattavat taikuus ja uskonto kuitenkin käytännössä yhtyä. Esimerkiksi sana "loitsu" on alun perin tarkoittanut rukousta, joka kuvaa myös asian muuttumista, korkeammalle olenolle osoitettu rukous on muuttunut loitsuksi, jolla tätä on yritetty pakottaa loitsijan tahtoon. Setälä myös toteaa, että "suomalaisessa loitsussa saatamme kauttaaltaan nähdä uskonnon, taikuuden ja runouden yhtyneinä." Näistä yhtymäkohdista huolimatta taikuus ei ole uskonnon vaan tieteen soveltamista ja niin ollen sitä voisikin Setälän mielestä kutsua kansantieteeksi.¹⁸⁷

Monissa tutkimuksissa käsitteiden määrittelyä ei kuitenkaan edelleenkään ole lainkaan tai vaihtoehtoisesti taikuus ei ole tutkimuksen keskiössä, jolloin taikuuden-käsitettä ei ole tämänkään vuoksi ollut tarpeellista määritellä. Esimerkiksi Kaarle Krohn ei keskity tutkimuksessaan *Suomalaiset syntyloitsut* varsinaisesti taikuuteen vaan syntyloitsuihin. Tutkimuksensa johdannossa Krohn määritteleekin suppeasti loitsurunot ja syntyloitsut. Loitsurunoista Krohn toteaa, että niihin voi sisältyä eepillistä ja lyyristä ainesta ja kuvailee sitten näitä kahta hieman. Syntyloitsuista Krohn taas kirjoittaa, että niitä on pidetty ominaisimpana ilmiönä suomalaiselle kansanrunoudelle ja ne on

¹⁸⁵Setälä (1929), s. 47–48.

¹⁸⁶Setälä (1929), s. 48–49.

¹⁸⁷Setälä (1929), s. 49–50.

liitetty yleensä yhteen shamanismin eli noita-uskonnon kanssa. Krohn itse kritisoi noitien ja syntylöitsujen yhdistämistä.¹⁸⁸ Taikuutta Krohn ei määrittele mitenkään – kyseinen sanakin mainitaan vain muutaman kerran koko tutkimuksessa. Albert Hämäläinen puolestaan määrittelee tutkimuksensa *Ihmisruumiin substanssi Suomalais-ugrilaisten kansojen taikuudessa* keskiössä olevan ihmisruumiin substanssin, joka on Hämäläisen mukaan eräs taikuuden haara, joka on saavuttanut laajimman käytön taikaluoloissa, taikavaikutusten välittävänä aineena ja taikavälineenä.¹⁸⁹ Taikuus on terminä koko ajan mukana Hämäläisen tutkimuksessa, mutta hänkään ei kuitenkaan määrittele sitä missään vaiheessa.

Vaikka tutkimuksissa ei välttämättä olisikaan määritelty juuri taikuutta, esiintyy keskeisten termien määrittelyä kuitenkin useissa tutkimuksissa. Käsitteiden määrittely kuuluu nykyajan tieteelliseen kirjoittamiseen¹⁹⁰, joten voitaneen sanoa, että taikuuden käsitteen tai vaihtoehtoisesti muiden tutkimukselle keskeisten käsitteiden määrittelemineen tekee edellä mainituista tutkimuksista tässä mielessä nykynäkökulmasta tieteellisempiä kuin aiempien vuosisatojen taikuustutkimukset.

4.2.2 Taikuuden todelliset vaikutukset

Tutkijoiden suhtautuminen tutkimusaiheeseensa on etupäässä varsin objektiivista, eikä tutkijoiden omat näkemykset ja mielipiteet nouse paljoakaan esiin heidän tutkimuksistaan toisin kuin varhaisempina aikoina. Kuitenkin joissain tutkimuksissa on löydettävissä samantyylistä ymmärtävää suhtautumista taikuuteen kuin Lönnrotillakin, joka pyrki selittämäänään sitä, kuinka taikuudella voi olla todellista parantavaa vaikutusta.

Heporaudan näkemykset vaikuttaisivat olevan osin varsin lähellä Lönnrotia. Heporauta pohtii tutkimuksessaan *Länsisuomalainen loitsurunous*, ovatko suomalaiset vuosituhansia pettäneet itseään, vai onko taioista ollut oikeasti heille apua?¹⁹¹ Hän päätyy pohdinnoissaan siihen tulokseen, että taioista on ollut todella apua etenkin sairaille, sillä ne ovat toimineet psykologisina parannuskeinoina:

Sairaan viimeinen toivo liittyy tähän parantajaan, jonka kerrotaan monta kovaa tuskaa lieventäneen. Kun hän

188Krohn (1917), s. 1–3.

189Hämäläinen (1920), s. 133.

190Katso esim. Hirsjärvi, Remes & Sajavaara (2004), s. 142–143.

191Heporauta (1918), s. 183.

vihdoin saapuu, on sairaassa syntynyt ensimmäinen parantumisen ehto: usko itseensä ja luottamus lääkäriinsä.¹⁹²

Kun parantaja saapuu, sairas uskoo parantuvansa ja luottaa lääkäriinsä. Heporauta vertaa "kehittymätöntä" ihmistä lapseen, jolle on helppo uskotella, että kipeä kohta paranee, kun siihen puhalletaan. Heporaudan mukaan kansa uskoo, että loitsut auttavat vain jos niihin todella luottaa. Loitsijan aikaansaaman suggestion lisäksi parannettavaan vaikuttaa voimakas itesuggestion tämän uskoessa loitsijan temppujen todella tehoavan. Koska loitsujen teho perustuu suggestion, on niitä alkujaan käytetty enimmäkseen ihmisiin. Myöhemmin, kun loitsujen teho oli todettu, alettiin niitä ilmeisesti käyttää eläimiin ja luontoon.¹⁹³

Heporauta pohdiskelee myös noituustunnustuksia ja ihmettelee, kuinka ihmiset ovat tunnustaneet kaikenlaisia tekoja ollessaan syytettynä – muun muassa tehneensä liittoja paholaisen kanssa ja synnyttäneensä sille lapsia. Tämä on jo Heporaudan mielestä sairaalloista, eikä pelkkää puhdasta uskoa. Hänen mukaansa pelko on aiheuttanut noituudesta syytettyjen ruumiissa hysteerisiä ja sairaalloisia ilmiöitä ja nämä on sitten katsottu todistuksiksi siitä, että syytös oli aiheellinen.¹⁹⁴ Heporaudan suhtautuminen taikuuteen ja sitä käyttäviin ihmisiin tutkimuksessaan on varsin ymmärtäväinen. Hän ei tyrmää taikuutta suoraan humpuukina, vaan pohtii, kuinka se on todella saattanut auttaa ihmisiä. Kuitenkin noituususkomuksissa on Heporaudan mielestä menty jo turhan pitkälle ja uskomukset ovat muuttuneet sairaalloisiksi kuvitelmiiksi.

Ihmisruumiin substanssiin perustuva taikuus on oleellisimmalta osaltansa n. s. etätaikuutta, jossa taikavaikutus tietyin taikateknillisin keinoin projisoidaan etäämpänä olevaan kohteeseensa. Taikavaikutus ei tällöin aina ole suoritusketkestä riippuvainen; sen vuoksi sen kannattajaksi tarvitaan joku pysyväinen maagillisen voiman johto. Toiselta puolen *ars magica* tarkoistusperiänsä varten tarvitsee sellaista vaikutusten ja voimien siirtoa, johon jokapäiväisen elämän analogiat eivät riitä, mutta toiselta puolen siinä ilmenee selvä pyrkimys tajuttavin ja havainnollisin keinoin päästä yhteyteen taikomisen kohteen kanssa. Luonnollisimpana ja yksinkertaisimpana keinona esim. ihmisiin kohdistuvan taikavaikutuksen aikaansaamiselle on tarkoituksenmukaisten menettelytapojen avulla käsitellä itsensä taiottavan aineellista substanssia, ja nähdäkseni päämääräänsä pyrkivä taikaopillinen ajattelu tässä ei kaipaa sen mutkallisempaa perustaa, kuin käsityksen, että kokonaisuuteen voidaan vaikuttaa siitä erinnee osan avulla ja että jälkimäiseen kohdistetut vaikutukset ulottuvat samanlaisina edelliseen.¹⁹⁵

192Heporauta (1918), s. 183.

193Heporauta (1918), s. 184–186.

194Heporauta (1918), s. 187.

195Hämäläinen (1920), s. 138–139.

Albert Hämäläinen pyrkii selittämään yllä olevassa lainauksessa ihmisruumiin substanssiin perustuvaa taikuutta. Hämäläisen mukaan tämä taikuus perustuu yksinkertaisesti siihen ajatukseen, että kokonaisuuteen kyetään vaikuttamaan siihen liittyvällä osasella. Hämäläinen myös toteaa, että ihmisruumiin substanssiin perustuvat taikakeinot ovat ajoittain näennäisestä salaopillisesta rakenteestaan huolimatta pohjimmiltaan luonteeltaan varsin rationalistisia verrattuna loitsujen suggestiovaikutuksiin ja haltioitumiseen¹⁹⁶. Heporauta puolestaan viittaa erään saksalaisen tiedemiehen näkemukseen siitä, kuinka taikat ovat saaneet alkunsa: "Hänen mielestään ovat näet useinkin monimutkaiset taikatempot, joita kansa vielä nykyäänkin tekee ja joissa se uskoo piilevän yliluonnollisen maagillisen voiman, saaneet alkunsa ihmisen arkipäiväisen elämän toimista ja liikkeistä. Alkujaan ei niihin mitään taikavoimaa ajateltu liittyvän, mutta vasta pitkällisen kehityksen kautta niistä muodostui taikoja."¹⁹⁷ Osa tutkijoista yrittää siis kuvata tutkimuskohdettaan myös ymmärrettävänä ja varsin luonnollisena. Taikuuden takaa löytyy loogisia ajatusrakenteita, joita tutkijat tarkastelevat, esittelevät ja pyrkivät ymmärtämään.

4.2.3 Taikuus maantieteellis-historiallisina runoina

Maantieteellis-historiallinen menetelmä on käytössä lähes kaikilla tarkastelluilla tutkijoilla. Tämä näkyy tutkijoiden aiheissa, aineistossa, aiheen käsittelyssä, tutkimuskysymyksissä ja tutkimustuloksissa. Monet tutkimukset ovat myös luonteeltaan hyvin samanlaisia ja kaavamaisen oloisia. Hautalan mukaan maantieteellis-historiallinen menetelmä olikin varsin selkeä ja kaavamainen, joten myös aloittelevien tutkijoiden oli helppo käyttää sitä ilman suurempia ongelmia. Valmiiksi viitoitetulle ja hyväksytylle polulle oli helppo lähteä. Hautalan mukaan maantieteellis-historiallinen menetelmä olikin eräs syy sille, että kansanrunoudentutkimus kukoisti 1900-luvun alussa.¹⁹⁸

Maantieteellis-historiallinen menetelmä syntyi 1870-luvun lopulla Julius Krohnin yhdistäessä tekstikriittisen menetelmän, kehityso pillisen näkemyksen ja huomion siitä, että suullisessa perinteessä esiintyviä eroja ja yhtäläisyyksiä kannattaa verrata näiden maantieteelliseen levinneisyyteen. Tässä vaiheessa menetelmä oli kuitenkin vielä nimeltään paikkakunnallis-historiallinen ja vasta Kaarle Krohnin myötä sai se nimen maantieteellis-historiallinen. Hautalan

¹⁹⁶Hämäläinen (1920), s. 135.

¹⁹⁷Heporauta (1918), s. 6.

¹⁹⁸Hautala (1954), s. 279.

mukaan menetelmä on puhtaasti evolutionistinen ja Niiniluodon mukaan Darwinin ja evoluutioteorian vaikutus näkyvät menetelmässä selkeästi.¹⁹⁹ Hautalan mukaan metodin soveltaminen käytännölliseen tutkimukseen aloitetaan keräämällä tarvittava aineisto, johon sovelletaan lähdekritiikkiä. Keräys keskitetään jollekin tietylle maantieteelliselle alueelle. Seuraavaksi aineisto järjestellään maantieteellisesti ja ajallisesti. Kolmantena vuorossa on varsinaisen tutkimuksen suorittaminen eli aineiston analysointi. Tässä tavoitteena on selvittää aineiston alkumuoto ja tämän kautta sen syntymäpaikka ja -aika.²⁰⁰

Kuusen mukaan maantieteellis-historiallisella menetelmällä tehty tutkimus "päätyy usein yhtenäiseen kuvaukseen perinnetuotteen syntyajasta, -paikasta, leviämisestä ja kehityshistoriasta." Monografian viimeisiin kappaleisiin on pelkistetty mahdollisimman selkeästi tutkimuksen johtopäätökset ja tutkimuksessa havaittu aineiston kehityskulku. Kuusen mielestä kansanrunon vaiheet "voidaan hahmottaa niin varovaisesti, ettei sanota juuri mitään itsestänselvyyksien lisäksi." Lisäksi tulokset jäävät hänen mielestään helposti laihoiksi ja maantieteellis-historiallisia monografioita voi syyttää tavoiteköyhiksi.²⁰¹ Menetelmän heikkouksista huolimatta kansatieteessä vallitsi suhteellisen yhtenäinen näkemys 1930-luvulle saakka. Maantieteellis-historiallinen metodi säilyi keskeisenä menetelmänä, vaikka kritiikkiä sitä kohtaan oli esitetty jo 1910-luvulla.²⁰²

Monille tarkastelluille tutkijoille maantieteelliset ja historialliset näkökulmat ovat erittäin keskeisiä heidän tutkimuksensa kannalta. F. A. Heporaudan tutkimukset rajautuvat maantieteellisen aineiston perusteella ja hän keskittyy tarkastelemaan länsisuomalaisia loitsuja tutkimuksissa *Länsisuomalainen loitsurunous* ja *Länsisuomalaiset tautien loitsut*, Juvelius tutkii puolestaan länsisuomalaisia käärmeenloitsuja ja Albert Hämäläinen suomalais-ugrilaisia taikatapoja. Vaikka Hämäläisellä on tutkimuksen keskeisenä aiheena taikuuden psykologinen puoli, tutkii hän kuitenkin aihettaan historiallis-maantieteellistä menetelmää hyödyntäen. Hämäläinen myös tarkastelee aihettaan päätännön loppupuolella maantieteellis-historiallisesta näkökulmasta, vaikka se ei suoranaisesti tunnu liittyvän hänen varsinaiseen tutkimukseensa²⁰³. Tämä kertonee jotain maantieteellis-historiallisen näkökulman merkityksellisyydestä, sillä Hämäläinen ei ilmeisesti ole kokenut voivansa sivuuttaa kyseistä aihetta täysin.

Hämäläisen väitöskirjassa maantieteellis-historiallista menetelmää siis hyödynnetään ja aihetta

199Hautala (1954), s. 190; Kuusi (1980), s. 25; Niiniluoto (2003), s. 152.

200Hautala (1954), s. 242–245.

201Kuusi (1980), s. 66, 70.

202Talve (1963), s. 14, katso myös Hautala (1969), s. 140.

203Ks. Hämäläinen (1920), s. 139.

tarkastellaan historiallisesta näkökulmasta tutkimuksen lopussa. Tästä huolimatta menetelmä on hänen tutkimuksessaan kuitenkin huomattavasti enemmän taka-alalla, eikä tunnu suoranaisesti ohjaavan itse tutkimusta. Sen sijaan esimerkiksi Juvelius tuntuu tekevän tutkimustaan tiukemmin menetelmän ohjaamalla tavalla siihen pisteeseen saakka, että hänen tutkimuksensa on varsin raskasta luettavaa pitkin säeluetteloineen ja loputtomine lainauksineen. Myös esimerkiksi Levónin ja Heporaudan väitöskirjat tuntuvat kärsivän samasta raskaudesta ja oman sanoman ja näkökulman puutteesta. Tämä käy etenkin selväksi kun vertaa Heporaudan väitöskirjaa *Länsisuomalaiset tautien loitsut* ja myöhempää tutkimusta *Länsisuomalainen loitsurunous*. Jälkimmäisessä ei ole esimerkiksi lainkaan säeluetteloita, joita taas ensiksi mainitussa voi olla useampi sivu yhteen menoon. Heporaudan myöhemmässä tutkimuksessa on sen sijaan paljon omasanaista tekstiä ja syvällisempääkin pohdintaa, mikä tuntuu pääosin puuttuvan väitöskirjasta. Ehkä voisi siis arvella, että maantieteellis-historiallisen menetelmän avulla on helpohko saada kokoon jonkinlainen tutkimus, mutta vasta kun menetelmää on käyttänyt pitempään ja useammassa tutkimuksessa, osaa tutkija soveltaa sitä syvällisemmin ja tuoda tämän kautta omasanaisempaa näkökulmaa tutkimukseen ilman että hänen tarvitsee käsitellä aihettaan ja aineistoaan enää yhtä mekaanisesti.

Säkeissä maahinen maasta, virma vedestä, tuima tuulesta ja varma valkeasta (1 F, 2 I, 4 H, 5 E) ovat sanat maahinen, virma, tuima ja varma alkusoinnun synnyttämiä taudin (tässä lapsen kivun k 31) epiteettejä. – Viimeisen toisinnon (12) loppu on sekaantunut. Ymmärrettävä: tarttumukselle tai peremmin tartuttajalle (= paikalle) kipu ja sinulle (= sairaalle) rauha ja antakoon (tartuttaja) sinulle terveyden.²⁰⁴

Yllä oleva lainaus on Heporaudan väitöskirjasta ja samantyylistä aiheen käsittelyä esiintyy myös Juveliuksen ja Levónin väitöskirjoissa. Yllä oleva lainaus tuntuu hyvin tekniseltä ja vaikeaselkoiselta, enkä lukijana koe tällaisen tekstin lukemista erityisen miellyttäväksi. Vastaavia rimpsuja ei esiinny Heporaudan myöhemmässä tutkimuksessa. Yllä olevasta lainauksesta voidaan huomioida muutakin, kuin vain sen vaikeaselkoisuus. Kiinnostus on selvästi kohdistettu runon kieliasuun sen sisällön sijaan. Painopiste monissa tutkimuksissa tuntuukin olevan ennen kaikkea runoudessa taikuuden sijaan. Tutkimukset ovat kansanrunouden tutkimuksia ja tutkijat ovat kiinnostuneita kansanrunoudesta. Joidenkin tutkimusten kohdalla tuleekin se tunne, että se, että kyseiset runot sattuvat käsittelemään taikuutta, on sivuseikka. Esimerkiksi Krohnin tutkimus *Suomalaiset syntyloitsut* ja Levónin väitöskirja *Tutkimuksia loitsurunojen alalta* ovat mielestäni enemmän runouden kuin taikuuden tutkimuksia, josta esimerkkinä otteet kummastakin tutkimuksesta alla. Molemmissa otteissa on huomio selvästikin runoudessa sen sijaan, että tutkijat

204Heporauta (1910), s. 88.

olisivat kiinnostuneita näiden runojen kuvastamasta ajatusmaailmasta.

Raudan synty tavataan itä-Suomessa yhdellä ainoallakin säkeellä selostettuna niinikään yhdellä säkeellä ilmaistujen Veden ja Tulen syntyjen kanssa. Tämä säkeistö esiintyy Porthanin-aikuisessa keskipohjanmaalaisessa kokoelmassa kaikkien kolmen synnyn johdantona; ainoastaan säkeitten järjestys vaihtelee siten, että viimeisenä on sen loitsun säe, jota sitten jatkuu.²⁰⁵

Tulen luvuista otettiin joskus vielä muitakin henkilöitä verensulkulukuihin. Niinpä niihin väliin näkyi sekaantuneen *musta mies merestä* (f 18, g 18, 19 c, i 3) ja kerta joutui rukouslukuun tulen luvuissa usein tavattava *neiti pohjolasta, impi kylmästä kylästä, hyinen tyttö, jäinen neitti*.²⁰⁶

Runot eivät kuitenkaan ole kaikkien tarkasteltujen tutkimusten keskiössä ja esimerkiksi Heporauta toteaa seuraavasti: "Sillä niinkuin jokaista asiata on tarkasteltava sen ympäristön yhteydessä, niin on loitsuihinkin tutustuttava ei vain runouden tuotteina, vaan myös taikauskon ilmauksina."²⁰⁷ Tämän lausahduksen perusteella voisi tulkita, että loitsurunot ovat Heporaudallekin ennen kaikkea runoja, mutta tämän lisäksi hän kokee myös runojen sisällön ja näiden taustalla olevien ajatusten olevan merkityksellisiä. Krohn puolestaan toteaa, että "syntyloitsua on pidetty suomalaiselle kansanrunoudelle ominaisimpana ilmiönä"²⁰⁸, jonka perusteella on luontevaa, että ollessaan kiinnostunut suomalaisesta kansanrunoudesta, haluaa hän myös tutkia syntyloitsuja osana tätä runoutta.

4.2.4 Kansallinen näkökulma

Suomen kansan ilmeinen taipumus runouteen on historiallisen kehityksen tulos, johon ovat myötä vaikuttaneet sekä suotuisat että epäsuotuisat olosuhteet. --- Suomen kansan runollisuutta ei myöskään Suomen ihana, runolliseen haaveiluun viehättävä luonto ole ollut edistämättä. Mutta ei kansan enempiä kuin yksityistenkään runolahja ole selitettävissä pelkästään meille tunnetuista vaikuttimista. Suuressa lahjassa on vielä jotakin muuta, nimitettäköön sitä tasapainolain tuottamaksi korvaukseksi vähemmästä ulkonaisen onnen osasta tai suorastansa Jumalan lahjaksi.²⁰⁹

Joissain tarkastelluista tutkimuksista on varsin voimakkaita kansallishenkisiä sävyjä, kuten voidaan

205Krohn (1917), s. 97.

206Levón (1904), s. 157.

207Heporauta (1918), s. 1.

208Krohn (1917), s. 1.

209Krohn (1917), s. 264.

huomata edellä esitetystä lainauksesta, joka on Kaarle Krohnin tutkimuksesta *Suomalaiset syntyloitsut*. Krohnin mielestä suomalaisilla on erityinen runouden lahja, jota hän intoutuu lopulta kutsumaan Jumalan lahjaksi. Yllä oleva lainaus on luonteeltaan varsin kansaa ihannoiva ja kuvastaa aikansa kansallisromanttisia virtauksia. Kaikista tutkimuksissa vastaavaa ihannointia ei kuitenkaan ole nähtävissä.

Suomessa tapahtunut poliittinen myllerrys vaikutti 1900-luvun alun tutkijoiden kasvaneeseen kiinnostukseen kansankulttuuria kohtaan. Venäjän vastainen mieliala oli kasvanut sortotoimien myötä ja vähitellen myös ajatus itsenäisyydestä oli alkanut muotoutua ihmisten mielissä. Suomeen levinneen uusromantiikan myötä Kaleva ja suomalaisten kulta-ajan löytäminen menneisyydestä alkoivat jälleen kiinnostaa enemmän. Samoin itsenäisyyden saavuttamisen jälkeen kansanperinne oli edelleen merkittävä asemassa. Idän ja lännen välissä tasapainoilevan uuden valtion tutkijat halusivat löytää sankarillisen menneisyyden, jonka avulla voisi pönkittää Suomen asemaa. Ongelmaksi kuitenkin muodostui, että sen hetkisissä kansanperinteentutkimuksen teoreettisissa näkemyksissä ei ollut soveliaita teorioita tukemaan kaivattuja näkemyksiä. Tämän vuoksi tarvittiin uusia tulkintoja.²¹⁰

Positivismi, liberalismi ja kehitysopilliset näkemykset muokkasivat tieteellistä ajattelua 1800-luvun loppupuoliskolta alkaen. Positivismiin myötä alettiin vaatia, että johtopäätösten on perustuttava havaittaviin tosiseikkoihin, kun taas evolutionismiin myötä alettiin tarkastella suuria, yhtenäisiä ja lainalaisia kehityskulkuja.²¹¹ Kansanrunoudentutkimuksessa voi selkeästi nähdä näiden aatteiden vaikutuksen. Maantieteellis-historiallinen menetelmä on puhtaasti evolutionistinen ja positivismiin vaikutuksia voi nähdä laajakantoisen keruuohjelman suunnittelemisessa ja toteuttamisessa.²¹² Realismia seurannut kansallisen romantiikan kausi näkyy myös vahvasti kansanrunoudentutkimuksessa. Romanttiset näkemykset vahvistuivat jälleen Euroopassa 1900-luvun alussa. Suomessa tämä ilmeni voimakkaana kansallisromanttisena suuntautumisena, joka näkyi taiteen ja kirjallisuuden ohella myös humanistisissa tieteissä.²¹³

Edellä mainittu kansallisen aineksen keruu sopi oivallisesti myös kansallisen romantiikan luonteeseen. Suomalaisessa tutkimuksessa realismi ja romantiikka eivät siis olleet aina vastakkaisia aatteita, vaan myös tukivat toisiaan. Vilkunan mukaan "kyseinen vastakkaisten aatteiden allianssi on

210Wilson (1976), s. 67, 77.

211Hautala (1954), s. 174; Tommila (2002), s. 126.

212Hautala (1954), s. 190; Vilkuna (1978), s. 10–11.

213Hautala (1954), s. 279; Hautala (1969), s. 134.

jatkunut useiden suomalaisten tiedemiesten tutkijanluonteissa, tutkimustuloksissa ja (kulttuuri)poliittisissa kannanotoissa vuosikymmeniä." Kansallisten tieteiden tutkimusta ovat myös sävyttäneet erilaiset kansalliset pyrkimykset – ensin kansallisen oma-arvoisuuden ja valtiollisen itsenäisyyden tavoittelemisen ja myöhemmin itsenäisyyden säilyttäminen.²¹⁴

Vaikka harvoissa tutkimuksissa on havaittavissa selkeästi nationalistista diskurssia, on kuitenkin lähes kaikissa tarkastelluista väitöskirjoista keskitytty tutkimaan valittua aihetta suomalaisesta näkökulmasta. Seitsemässä tapauksessa kymmenestä suomalainen painotus näkyy jo tutkimuksen nimestä. Myös Franssilan ja Levónin tutkimuksissa painopiste on selkeästi suomalaisessa aineistossa, vaikka tämä ei tutkimusten nimistä vielä käykään ilmi. Levónin tutkimuksessa on vertailun vuoksi aineistoa myös Ruotsista, Norjasta, Venäjän Karjalasta, Aunuksesta, Inkeristä ja Vienasta, mutta pääpaino on hyvin selkeästi suomalaisessa aineistossa.²¹⁵ Myös Franssilan tutkimuksessa on eniten suomalaista aineistoa, mutta painotus ei ole kuitenkaan yhtä suomalainen kuin Levónilla. Suomen ohella Franssilan aineisto on peräisin Taalaista ja Vermlantista, Virosta, Venäjän-Karjalasta, Inkeristä, Aunuksesta ja Wienanläänistä.²¹⁶ Sen sijaan Mansikan väitöskirjan painotus on jo nimensä perusteella venäläisessä aineistossa. Mansikkaa lukuun ottamatta väitöskirjoissa käsitellään siis etupäässä suomalaista tai suomen sukukansojen aineistoa.

Suurimmassa osassa tutkimuksista ei ole kuitenkaan varsinaisesti näkyvillä mitään kansallista näkökulmaa, mutta esimerkiksi Krohnin *Suomalaisten runojen uskonnossa* esiintyy jo varsin selkeitä viitteitä kansallisesta diskurssista:

Tätä ihmisen voitollista taistelua sanan voimalla fyysillistä pahaa vastaan ei ole mikään kansa niin selvästi ja täydellisesti käsittänyt kuin Suomen kansa loitsurunoissaan.²¹⁷

Viimeksi ovat mainitun kansallisuudellemme perustuvan ajan jalot hengentuotteet, jotka kauimpana syntymäärannoiltaan Suomen syrjäisimmillä saloseuduilla olivat saaneet vuossataisen turvapaikan supisuomalaisen karjalaisen väestön uskollisessa muistossa, kätköstään löydettyinä ja Kalevalaan koottuina uudelleen herättäneet suomalaisten uinahtaneen kansallistunnon.²¹⁸

Hautalan mukaan kehityso pillisesti ajatteleville tutkijoille kansan suussa yhä elävä perinne edusti

214Vilkuna (1978), s. 3, 10–11.

215Levón (1904), s. IIV, 7–29, 171–188.

216Franssila (1900), s. 1–27

217Krohn (2008), s. 11–12.

218Krohn (2008), s. 346–347.

kehityksen viimeisintä päätepistettä, kun taas romantikoille tämä perinne oli vain hajanaisia sirpaleita, jotka olivat jäljellä muinaisesta kokonaisuudesta.²¹⁹ Kaarle Krohnin kansanrunoudenteoria ei sopinut näihin kansallisromanttisiin näkemyksiin, sillä Krohn kiisti runoilta niiden myyttisen perustan. Wilsonin mukaan venäläisten sortotoimien myötä Krohnin näkemykset saivat entistä vähemmän kannatusta ja lopulta poliittisen ilmapiirin paineessa Krohn joutui taipumaan ja muuttamaan näkemyksiään. Tästä esimerkkinä *Suomalaisten runojen uskonnossa* Krohn päätyy siihen lopputulokseen, että Väinämöinen on hyvinkin voinut olla olemassa. Todisteltuaan asiaa, hän lopulta päätyy seuraan johtopäätökseen: "Yhtä hyvin kuin *Saarelainen*, voi Väinämöinen olla inhimillisen sankarin nimitys, kuten jo Yrjö Koskinen, joka sen on johtanut yleisnimestä *väinä*, on olettanut. V. 1439 tavataankin lähellä Turku Maskussa miehen sukunimenä *Vaeinolaynen*."²²⁰ Edellä esitetyt lainaukset ajan jaloista hengentuotteista ja Suomen kansan loitsurunoista voidaan siis ymmärtää toisaalta propagandaksi, jolla lepytellään Krohnin ärsyttämiä tahoja tai vaihtoehtoisesti todella Krohnin isänmaallisten ajatusten tuotteiksi. Oli asia kummin tahansa, edellä mainittu tutkimus ei ole ainoa, jossa Krohn ilmaisee kansallisia näkemyksiään. Myös Suomalaiset syntyloitsut -tutkimuksessa on löydettävissä samanhenkisiä kohtia:

Mutta hänen [Julius Krohnin] mielestään ei ole mitään syytä yhtyä Castrénin pelkoon, että kansanrunoutemme ainesten todistaminen lainoiksi tuottaisi suomalaiselle kansallisuudelle vahinkoa. "Jos suomalaiset ovat muualta lainanneet ulkomaisia aineksia, niin he ovat vaan tehneet, mitä kaikki muutkin kansat näkyvät tehneen kansanrunoudessaan. --- Tosin saattaisi se luulo, että oma kansa on osannut omasta päästänsä luoda kaikki, jollakin tavoin suloisesti kutkuttaa kansallisylpeyttä; mutta eikö ole toiselta puolen paljon ylentävämpi silmämme tunkeutuminen ihmiskunnan kehittymisen kauan aikaa peitossa olleeseen salaisuuteen ja tuo jalo näkö, kuinka yksi ja sama suuri sivistysvirta, vyöryen kansasta kansaan ja jokaisesta uutta lisää saaden, kulkee eteenpäin yhä valtavammassa majesteetillisuudessa."²²¹

Yllä olevassa lainauksessa Kaarle Krohn siteeraa isänsä Julius Krohnin toteamuksen, että vaikka kansanrunoudessamme olisikin lainaa, ei tämä kuitenkaan ole haitaksi suomalaiselle kansallisuudelle, sillä kaikkien muidenkin kansojen runoudesta löytyy lainoja. Tämän jälkeen hän maalaillee kuvaa sivistyksestä, joka on siirtynyt kansalta toiselle ja johon jokainen kansa on antanut jotain uutta. Muiden tutkimuksissa ei löydy aivan yhtä voimakkaan kansallisromanttisia maalailuja, mutta esimerkiksi myös Heporaudan tutkimuksesta on kuitenkin löydettävissä kansallismielistä ajattelua:

219Hautala (1954), s. 174–175.

220Krohn (2008), s. 334.

221Krohn (1917), s. 254–255.

Epäilemättä ovat nämä seikat yhdessä olleet asiallisena syynä hankkimaan suomalaisille heidän täysin ansaitsemansa tunnustuksen etevämmyydestään loitsutaidossa muitten kansojen rinnalla. Jos se toisaalta sitten osoittaneekin kansamme ehkä olleen taikauskaisempaa kuin muualla, todistaa se epäilemättä samalla syvää sielunelämän tajuamista, suurta runollista vaistoa ja etsivää mieltä, jolla se on tahtonut itselleen selvittää kaiken sitä ympäröivän alkuperän.²²²

Heporauta löytää kansan taikauskoisuudesta hyviä puolia, jotka ovat heille kunniaksi, sillä se osoittaa heidän runollisuuttaan, syvällistä sielunelämää ja uteliasta mieltä. Myös Kaarle Krohn pohtii sitä, mairitteleeko suomalaisia erityisemmin teoria siitä, että erikoinen shamanistinen taipumus selittäisi suomalaisen syntyrunouden. Toisaalta hän kuitenkin toteaa, että suomalaisten syntyloitsujen runollisuus kohottaa ne muiden kansojen syntykertomusten ja loitsulukujen yläpuolelle ja että "suomalaisessa ja etupäässä savolaisessa syntyrunoudessa on yli Euroopan haarautunut ja versonut loitsuluku ikäänkuin puhjennut kukkaan."²²³ Ilmeisestikin, koska suomalaisten syntyloitsut ovat niin runollisia, on Krohn valmis antamaan anteeksi sen, että ne myös kuvastavat suomalaisten taikauskoisuutta. Taikauskoisuus on pienempi paha kuin luovuus.

5. Oman aikansa tutkimuksia

Eri vuosisatoina taikuustutkimuksissa on ollut erilaisia painotuksia ja toisaalta, myös väitöskirjat itsessään ovat olleet erilaisia ja palvelleet erilaisia asioita. 1700-luvulla väitöskirja ymmärrettiin varsin eri lailla kuin 1900-luvulla. Taikuutta tutkineiden tutkijoiden ja taikuustutkimusten määrät ovat myös olleet varsin rajallisia, joten yksittäisten henkilöiden kiinnostukset ja näkemykset ovat vaikuttaneet siihen, kuinka taikuutta on Suomessa tutkittu. Kultakin vuosisadalta nouseekin esiin tietyt henkilöt, joiden vaikutus taikuuden tutkimukseen on omana aikanaan ollut hyvin suuri. Oman tutkimuksensa ohella heidän vaikutuksensa on havaittavissa myös heidän oppilaidensa ja kollegoidensa töistä. Luonnollisesti eri vuosisatoina tutkijoiden kiinnostukset ja mielenkiinnon kohteet ovat vaihdelleet aikauden yleisempien suuntausten mukaisesti ja tutkimusten aiheet ja teemat heijastelevat tätä.

²²²Heporauta (1918), s. 182–183.

²²³Krohn (1917), s. 260, 263.

1700-luvun väitöskirjat eivät ole lähtökohdiltaan samanlaisia kuin nykyään. Niiden tarkoituksena ei ole ollut osoittaa väittelijän kykyä tehdä tieteellistä tutkimusta, vaan respondentin keskeinen tehtävä oli osoittaa väittelytaitonsa ja väitellä väitöskirjan pohjalta. Väitöskirjan on monessa tapauksessa kirjoittanut professori, jolle kirjoittaminen on ollut joko velvollisuus tai mahdollisuus julkaista omia kirjoituksiaan. 1700-luvun tutkimuksissa ei välttämättä johdatella kovin paljoa aiheeseen, joten lukija joutuu lukemaan väitöskirjan kokonaan, saadakseen tietää, mitä siinä käsitellään. Aikakauslehtimäisyys näkyy Porthanin *De Poësi Fennican* kohdalla, sillä väitöskirja on julkaistu useissa osissa ja lopulta Porthan on jättänyt teoksen kesken.

Porthan on erittäin keskeinen henkilö 1700-luvun taikuustutkimusten kannalta. Hän on joko kirjoittanut tai keskeisesti vaikuttanut kolmeen tarkastelluista neljästä taikuutta käsitelleestä väitöskirjasta, jonka lisäksi myös Ganander on saanut Porthanilta vaikutteita työhönsä. Porthanin henkilökohtaisena vaikuttimena tuntuu olleen taikauskoisten ihmisten valistaminen. Ainoa tutkijoista, jonka työhön Porthan ei vaikuttanut on Gabriel Maxenius. Hänen työnsä eroaa selkeästi muista 1700-luvun tutkimuksista taikauskoisten näkemystensä vuoksi ja Porthan käyttääkin kyseistä tutkimusta negatiivisena esimerkkinä taikauskoisuudesta.

Valistuksen diskurssi on siis keskeinen 1700-luvun taikuustutkimuksissa. Koska väitöskirjojen lukijat ovat olleet sivistyneistöä, voi olettaa, että taikuustutkimusten valistus on suunnattu sivistyneistölle. Porthanin valistuksellinen sanoma ei kuitenkaan liity yksistään taikauskoisuuden kitkemiseen vaan lisäksi hän myös valistaa siitä, kuinka taikauskoisuuteen tulisi suhtautua, jotta ei vahingossa vain lietsottaisi kansan taikauskoisia näkemyksiä. Valistuksellisen tavoitteen lisäksi tutkimuksista on löydettävissä myös muita diskursseja. Tutkimuksessa *De fama magiae Fennis attributae* ei varsinaisesti valisteta, vaan pyritään ennemminkin luomaan kuvaa valistuneemmasta Suomesta. Gananderin teoksesta puolestaan on löydettävissä myös ymmärtävämpää ja tulkitsevampaa diskurssia.

Toisin kuin 1700-luvulla, Lönnrot joutui kirjoittamaan väitöskirjansa itse. Lönnrotin aikana väitöskirjan tarkoitus ei enää ollut pelkästään osoittaa väittelytaitoa. Lönnrotin oma väitöskirja on kuitenkin hyvin suppea, eikä se nykynäkökulmasta ole erityisen tieteellinen. Kyseessä on enemmänkin tutkielma valitusta aiheesta kuin tieteellinen tutkimus. Lönnrot suhtautuu taikuuteen huomattavasti suvaitsevammin kuin Porthan, mutta Lönnrotin kirjoitusten sävy tuntuu riippuvan siitä, kenelle hän sanansa osoittaa. Tiedeyhteisölle suunnatut kirjoitukset ovat hyvinkin ymmärättäviä

ja joissain kohdin Lönnrot tuntuu suorastaan pohtivan, olisiko taikuudella todella myös yliluonnollisia vaikutuksia. Sen sijaan suuremmalle yleisölle suunnatussa kirjoituksessa Lönnrotin näkemys taikuudesta on huomattavan erilainen ja luonteeltaan tuomitseva. Käsitelty aineisto on kuitenkin varsin suppea ja varmempien johtopäätösten saamiseksi täytyisi Lönnrotin kirjoituksia tarkastella laajemmin kuin tässä tutkimuksessa.

Lönnrotin kirjoituksista on löydettävissä kaksi selkeän erilaista diskurssia, toinen suvaitseva ja ymmärtävä, toinen valistava. Joissain kirjoituksissa Lönnrotin ymmärtävä diskurssi on luonteeltaan hyvin lääketieteellinen ja välillä yleisemmin tulkitseva. Valistava ja tuomitseva diskurssi esiintyy voimakkaimmin *Suomen kansan muinaisten runojen* esipuheessa. Valistavaan diskurssiin liittyy myös uskonnollinen näkökulma, kuten voidaan huomata esimerkiksi Lönnrotin Mooseksen ensimmäisen kirjan lainauksesta. Verrattuna Porthaniin, Lönnrotin näkökulma on yleisesti ottaen huomattavasti suvaitsevampi. Porthan kokee tarpeelliseksi valistaa myös tieteellistä yleisöä, kun taas Lönnrotin kirjoituksissa vertaisilleen sävy on hyvin ymmärtävä. Laajemmalle lukijakunnalle kirjoittaessa Lönnrotin kirjoituksissa on kuitenkin nähtävissä samantyyppistä valistavaa diskurssia kuin Porthanilla.

Julius ja Kaarle Krohnin aikana eli 1900-luvun vaihteessa taikuustutkimus lisääntyi huomattavasti ja kirjoitukset ovat myös selkeämmin tieteellisiä. Väitöskirjojen kirjoittajat ovat paneutuneet huomattavasti Lönnrotia syvällisemmin opinnäytetöihinsä ja tutkimukset ovat nykytutkimusten mitoissa. Muutenkin tutkimukset ovat perusteellisemmin taustoitettuja kuin aiemmin. Toisaalta erojakin nykytutkimuksiin on, eivätkä kaikki nykytutkimukselle keskeiset rakenteelliset piirteet vaikuta olleen välttämättömiä vielä 1900-luvun vaihteessa. Yhdessäkään tarkastelluista tutkimuksista ei ole tiivistelmää ja tutkimuskysymykset ja tutkimusmenetelmä on kuvattu vain joissain tutkimuksissa. Rantasalon väitöskirja on osa suurempaa kokonaisuutta eli väitöskirjan ei tämän perusteella tarvinnut 1900-luvun alussa olla välttämättä edes kokonainen teos johdantoineen ja päätäntöineen.

1900-luvun alun tutkimukset ovat huomattavasti objektiivisempia kuin edellisten vuosisatojen tutkimukset, eikä 1900-luvun vaihteen tutkimuksia tarkastellessa tunnu enää mielekkäältä pohtia, onko tutkija suhtautunut taikuuteen suvaitsevaisesti vai tuomitsevasti. Taikuus on tutkimusaihe, johon tutkija ei ota henkilökohtaisesti kantaa. Vaikka tutkimukset eivät olekaan välttämättä samalla lailla tieteellisiä kuin nykyään, ovat tutkimukset luonteeltaan selvästi objektiivisempia kuin aiemmissa luvuissa tarkastellut tutkimukset.

Joissakin tutkimuksissa kansallinen diskurssi nousee kuitenkin esiin varsin voimakkaasti. Suuressa osassa tutkimuksista kansallisromantiikka on vain taustalla oleva, kenties aiheenvalintaan vaikuttanut seikka, mutta esimerkiksi Kaarle Krohnin kirjoituksissa tämä diskurssi nousee esiin paikoin hyvin voimakkaana. Tämä diskurssi on välillä ristiriidassa tieteellisen ja objektiivisen diskurssin kanssa, tuoden tutkimuksiin selvästi subjektiivisemmän ja kiihkeämmän sävyn.

Tieteellisen ja kansallisen diskurssin ohella 1900-luvun vaihteen tutkimuksissa on havaittavissa kansanrunouden diskurssi sekä maantieteellis-historiallinen diskurssi. Kaikki tutkimukset liittyvät tavalla tai toisella nousevaan kansanrunouden tutkimuksen kenttään ja ovat tähän sitoutuneita. Tutkimukset ovat monissa tapauksissa ennen kaikkea runouden tutkimuksia ja taikuus jää takalalle. Lisäksi kaikissa tutkimuksissa on hyödynnetty enemmän tai vähemmän maantieteellis-historiallista menetelmää. Tämä näkyy selkeästi tutkimusten aiheissa, rajauksissa, tutkimuskysymyksissä, aineistossa, aineiston ja aiheen käsittelyssä sekä tuloksissa. Niin kansanrunouden diskurssi kuin maantieteellis-historiallinenkin diskurssi sitoutuvat sekä tieteelliseen että nationalistiseen diskurssiin. Toisaalta molemmat liittyvät vahvasti tiedeyhteisöön, mutta toisaalta taas kansalliset intressit ovat varmasti vaikuttaneet siihen, että tutkijat ovat kiinnostuneet kansanrunoudesta ja toisaalta, että tutkimusmenetelmänä on juuri ollut runouden maantieteellisen ja historiallisen leviämisen selvittäminen.

Tarkastelluissa tutkimuksista esiin nousseet diskurssit eivät luultavasti ole ominaisia juuri taikuustutkimuksille, vaan olettaisin, että samantyyppisiä diskursseja löytyisi myös muista saman ajan tutkimuksista. Uskoisinkin, että tutkimani tutkimukset ovat olleet ennen kaikkea oman aikansa tutkimuksia ja väitöskirjoja eivätkä niinkään juuri taikuustutkimuksia. Tutkimuksen ja tieteellisen ympäristön konteksti ovat luultavasti määritelleet tutkimuksia enemmän kuin niiden taikuutta käsitelleet aiheet. Myöskään juuri taikuus on ollut harvemmin varsinaisesti tutkimuksen keskiössä. Esimerkiksi Henrik Gabriel Porthan valisti lukijoitaan sopivasta suhtautumisesta taikauskoa kohtaan ja Kaarle Krohn ja suuri osa hänen aikalaisistaan tutki ennen kaikkea kansanrunoutta ja sen kehityskulkua.

Tässä tutkimuksessa saatuihin tuloksiin on vaikuttanut se, mistä näkökulmasta tutkimuskohdetta on tarkasteltu. Keskeisenä kontekstina ovat olleet väitöskirjat ja sen tarkastelu, minkälaisia väitöskirjat ovat olleet eri aikoina. Mielestäni tämä oli toimiva valinta tämän tutkimuksen kannalta, sillä keskittyminen aineistoon väitöskirjoina auttoi hahmottamaan ja ymmärtämään tutkimuskohdetta.

Tutkimuksessa tarkasteltu ajanjakso olisi mahdollisesti voinut olla suppeampi, jolloin yksittäisiin tutkimuksiin ja tarkasteltuun ajanjaksoon olisi voinut pureutua syvällisemmin. Toisaalta laajempi tarkastelu mahdollisti eri aikakausien vertailun ja auttoi yleisesti hahmottamaan suomalaisen taikuustutkimuksen kenttää. Nyt, kun aihetta on tarkastellut yleisemmällä tasolla, olisi myös huomattavasti helpompi tarttua tarkemmin rajattuihin tutkimuskohteisiin.

Mikäli tutkimusta haluaisi jatkaa, olisi seuraavaksi mahdollista valita yksi tai useampi erilainen konteksti. Aineistoa voisi esimerkiksi tarkastella poliittisten kontekstien näkökulmasta ja tulkita aineistoa tätä kautta. Luultavasti tutkimuskohdetta tulisi tässä tapauksessa laajentaa hieman yleisemmin väitöskirjoihin tai tieteellisiin tutkimuksiin.

Toisaalta olisi mielenkiintoista selvittää, esiintykö tässä tutkimuksessa löydettyjä diskursseja yleisesti myös muissa saman aikakauden tutkimuksissa vai liittyvätkö nämä diskurssit sittenkin juuri taikuustutkimuksiin tai kenties tässä keskeisiksi nousseisiin tutkijoihin. Aineistoa voisi myös laajentaa väitöskirjojen ja tieteellisen kirjoittamisen ulkopuolelle, jolloin olisi selkeämmin hahmotettavissa se, esiintyvätkö tai kenties vahvistuvatko jotkin diskurssit vain tieteellisessä kontekstissa. Taikuutta käsittelevän kirjoittelun tarkastelu tieteellistä kenttää laajemmin tarjoaisi varmasti runsaasti uusia ja hyvinkin erilaisia diskursseja. Esimerkiksi vastauksen etsiminen kysymyksiin, kuinka taikuudesta on yleisesti kirjoitettu Suomessa 1800-luvulla ja kuinka kirjoittajat ovat suhtautuneet tuolloin taikuuteen, olisi hyvinkin kiinnostavaa.

LÄHTEET

I ALKUPERÄISLÄHTEET

Brummer, O. J. (1908): Über die Bannungsorte der finnischen Zauberlieder. Finnische Literaturgesellschaft. Helsingfors.

Brummer, O. J. (1909): Koinsanat Länsi-Suomessa. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

Ganander, Christfrid (1960): Mythologia Fennica. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Ganander, Christfrid (2003): Mythologia Fennica. Toimittanut Juha Pentikäinen, kääntänyt Brita Löflund. Recallmed. Klaukkala.

Franssila, K. A. (1900): Kansanrunoudentutkimuksia I. Iso tammi liitteineen. Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapainon osakeyhtiö. Helsinki.

Harva, Uno (1913): Die Wassergottheiten der finnisch-ugrischen Völker. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia XXXII. Sociéte finno-ougrienne. Helsingfors.

Harva, Uno (1914a): Permalaisten uskonto. Suomen suvun uskonnot 4. WSOY. Porvoo.

Harva, Uno (1914b): Tsheremissien uskonto. Suomen suvun uskonnot 5. WSOY. Porvoo.

Harva, Uno (1915): Lappalaisten uskonto. Suomen suvun uskonnot 2. WSOY. Porvoo.

Harva, Uno (1916): Jumalauskon alkuperä. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.

Harva, Uno (1942): Mordvalaisten muinaisusko. Suomen suvun uskonnot 6. WSOY. Porvoo.

Heporauta, F. A. (1910): Länsisuomalaiset tautien loitsut. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

Heporauta, F. A. (1918): Länsisuomalainen loitsurunous. K. J. Gummerus osakeyhtiön kirjapaino. Jyväskylä.

Hertzberg, Rafael (1889): Vidskepelsen i Finland på 1600-talet. Bidrag till Finlands kulturhistoria. Kejsarl. Alexanders universitet. Helsingfors.

Hämäläinen, Albert (1920): Ihmisruumiin substanssi Suomalais-ugrialaisten kansojen taikuudessa. Taikapsykologinen tutkimus. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 43. Suomalais-ugrilainen seura. Helsinki.

Juslenius, Daniel (1968): Suomalaisen sana-lugun coetus. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 288. Helsinki.

Juslenius, Daniel (1987): Vanha ja uusi Turku. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 466. Gummerus Oy:n kirjapaino. Jyväskylä 1987.

Juvelius, J. W. (1906): Länsi-Suomen käärmeen loitsut. Osakeyhtiö Polytyposten kirjapaino. Turku.

Juvelius, J. W. (1912): Karhun synty. Suomalainen loitsuruno. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Karjalainen, Kustaa Fredrik (1918): Jugralaisten uskonto. Suomensuvun uskonnot III. WSOY. Porvoo.

Krohn, Julius (1894): Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus. Neljä lukua suomen suvun pakanallista jumaluus-oppia. Suomen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino. Helsinki.

Krohn, Kaarle (1917): Suomalaiset syntyloitsut. Helsinki.

Krohn, Kaarle (2008): Suomalaisten runojen uskonto. Suomen suvun uskonnot I. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia, osa 137. Alkuperäinen teos kirjoitettu vuonna 1915. Salakirjat. Helsinki

Lencqvist, Christian (1982): Vanhojen suomalaisten teoreettisesta ja käytännöllisestä taikauskosta. Teoksessa Kajanto, Iiro (kääntänyt, esipuheen ja johdannot kirjoittanut), Henrik Gabriel Porthan. Valitut teokset. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 373. Jyväskylä, s. 44–115.

Levón (1904): Levón, Kaarlo, Tutkimuksia loitsurunojen alalla. Verensulkusanat ja raudan sanat. Tampereen Aamulehden kirjapaino-osakeyhtiö. Tampere.

Lönnrot, Elias (1832): Om finnarnes magiska medicin. Terkko.
<http://www.terkko.helsinki.fi/elias/diss/diss.htm> (viitattu 11.6.2009).

Lönnrot, Elias (1880): Esipuhe. Teoksessa Lönnrot, Elias (toim.), Suomen kansan muinaisia loitsurunoja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki, I–XX

Lönnrot, Elias (1984): Suomalaisten maagisista parannuskeinoista. Kääntänyt Sorvali, Irma & Sorvali, Tuomas. Teoksessa Laaksonen, Pekka (toim.), Lönnrotin aika. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki, 189-194.

Lönnrot, Elias (1985): Suomalaisten maagisesta lääketieteestä. Toimittanut Kalle Achté Lapinlahti-päiväksi 14.8.1985. Helsingin yliopistollinen keskussairaala. Helsinki.

Lönnrot, Elias (1991): Suomalaisten muinaisuskosta eli mytologiasta. Teoksessa Majamaa, Raija (toim.), Elias Lönnrot. Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 551. Helsinki, 87–91

Magnus, Olaus (2002): Suomalaiset Pohjoisten kansojen historiassa 1. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Manninen, Ilmari (1922): Die dämonistischen Krankheiten im finnischen Volksaberglauben. Vergleichende volksmedizinische Untersuchung. FF Communications 45. Loviisa.

Mansikka, V. J. (1909): Über russische Zauberformeln mit Berücksichtigung der Blut- und Verrenkungssegen. Akademische Abhandlung. Druckerei der Finnischen Literaturgesellschaft. Helsingfors.

Maxenius, Gabriel (1985): De effectibus fascino naturalibus eli runoloitsujen vaikutuksista. Kuopion yliopiston painatuskeskus. Kuopio.

Porthan, Henrik Gabriel (1983): Suomalaisesta runoudesta. Teoksessa Kajanto, Iiro (kääntänyt ja johdannon kirjoittanut), Henrik Gabriel Porthan. Suomalaisesta runoudesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 389. Helsinki, 36-114.

Porthan, Henrik Gabriel (1993): Henrici Gabrielis Porthan Opera omnia. 9. Edidit Porthan-seura; nonam partem edendam curaverunt Heikki Koskenniemi, Eeva Matinolli, Asko Timonen. Turku.

Rantasalo, A. V. (1919): Der Ackerbau im Volksaberglauben der Finnen und Esten mit Entsprechenden Gebräuchen der Germanen verglichen II. FF Communications N:o 31. Suomalainen tiedeakatemia. Helsinki.

Rosenbom, Fredrik Johannes (1982): Suomalaisten väitetystä noituudesta. Teoksessa Kajanto, Iiro (kääntänyt, esipuheen ja johdannot kirjoittanut), Henrik Gabriel Porthan. Valitut teokset. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 373. Jyväskylä, s. 116–126.

Setälä, E. N. (1929): Uskonto, myytti ja taikuus. Julkaisussa Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja XLIII. Helsinki, 40–50.

Waronen, Matti (2009): Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla. Salakirjat. Helsinki.

II KIRJALLISUUS

Anttonen, Veikko (1987): Uno Harva ja suomalainen uskontotiede. SKS. Helsinki.

Clark, Stuart (1997): Thinking with demons. The idea of witchcraft in early modern Europe. Clarendon Press. Oxford.

Eilola, Jari (2003): Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa. Bibliotheca Historica 81. SKS. Helsinki.

Evijärvi, Irja-Leena (1963): Kaarle Krohn. Elämä ja toiminta. SKS. Forssa.

Gustafsson, Philip (2003): Kristfrid Ganander – 1700-luvun monipuolinen valistusmies. Teoksessa Pentikäinen, Juha (toim.), Mythologia Fennica. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.

Hautala, Jouko (1954): Suomalainen kansanrunoudentutkimus. SKS. Helsinki.

Hautala, Jouko (1969): Finnish folklore research 1828–1918. The History of Learning and Science in Finland 1828-1918. Societas Scientiarum Fennica. Helsinki.

- Heikel, Ivar A. (1940): Helsingin yliopisto 1640–1940. Otava. Helsinki.
- Herlin, Ilkka (2000): Kulttuurintutkimus. Teoksessa Tommila, Päiviö (päätoim.), Suomen tieteen historia 2. Humanistiset ja yhteiskuntatieteet. WSOY. Porvoo, 140–175.
- Herlin, Ilkka (2003): Kulttuurien tutkimus. Teoksessa Tommila, Päiviö, Korppi-Tommola, Aura (toim.), Suomen tieteen vaiheet. Yliopistopaino. Helsinki, 185–187.
- Hirsjärvi, Sirkka, Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula (2004): Tutki ja kirjoita. 10., osin uudistettu painos. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Hublin, Nils-G. (1985): Käännöksen saatteeksi. Teoksessa Maxenius, Gabriel, De effectibus fascino naturalibus eli runoloitsujen vaikutuksista. Kuopion yliopisto. Kuopio, 1–6.
- Hyrkkänen, Markku (2002): Aatehistorian mieli. Vastapaino. Tampere.
- Kajanto, Iiro (1982): H. G. Porthan. Teoksessa Kajanto, Iiro (kääntänyt, esipuheen ja johdannot kirjoittanut), Henrik Gabriel Porthan. Valitut teokset. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 373. Helsinki, 9-33.
- Kajanto, Iiro (1983): Johdanto. Teoksessa Kajanto, Iiro (kääntänyt ja johdannon kirjoittanut, Henrik Gabriel Porthan. Suomalaisesta runoudesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 389. Helsinki, 9-31.
- Kalela, Jorma (2002): Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus. Helsinki.
- Karkama, Pertti (2001): Kansakunnan asialla. Elias Lönnrot ja ajan aatteet. SKS. Helsinki.
- Katajala-Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa Maria (2004): Miten lähestyä pahaa? Tutkimuksen lähtökohtia. Teoksessa Katajala-Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa Maria (toim.), Paholainen, noituus ja magia – kristinuskon kääntöpuoli. Pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki, s. 9–33.
- Klinge, Matti (1987a): Opetus ja opiskelu. Teoksessa Klinge, Matti ym., Kuninkaallinen Turun akatemia 1640-1808. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki, 355–552.
- Klinge, Matti (1987b): Yliopisto instituutiona. Teoksessa Klinge, Matti ym., Kuninkaallinen Turun akatemia 1640-1808. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki, 108–249.
- Klinge, Matti (1989): E Yliopisto ja virkamieskorkeakoulu. Teoksessa Klinge, Matti ym., Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808-1917. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki, 333–417.
- Kuka kukin oli (1961): Kuka kukin oli. Who was who in Finland. Henkilötietoja 1900-luvulla kuolleista julkisuuden suomalaisista. Otava. Helsinki.
- Kulonen, Ulla-Maija (2004): Karjalainen, Kustaa Fredrik. Teoksessa Klinge, Matti ym. (toim.), Suomen kansallisbiografia 4. Hirviluoto-Karjalainen. Suomalainen Kirjallisuuden Seura. Helsinki, 832–833.

- Kuusi, Matti (1980): Suomalainen menetelmä. Teoksessa Lehtipuro, Outi (toim.), Perinteen tutkimuksen perusteita. WSOY. Porvoo, 21–75.
- Landgrén, Lars-Folke (2004): Hertzberg, Rafael. Teoksessa Klinge, Matti ym. (toim.) Suomen kansallisbiografia 3. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki, 789–790.
- Lehtonen, Mikko (1996): Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Vastapaino. Tampere.
- Matinolli, Eeva (1993): Johdanto. Teoksessa Koskenniemi, Heikki ym. (toim.), Henrici Gabrielis Porthan Opera Omnia. Porthan-Seura. IX. Turku.
- Mills, Sara (1995): *Feminist Stylistics*. Routledge. London.
- Nenonen, Marko & Kervinen, Timo (1994): Synnin palkka on kuolema. Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500–1700-luvulla. Otava. Helsinki.
- Niiniluoto, Ilkka (2002): Suomalaisen tutkimuksen suunnat. Teoksessa Tommila, Päiviö (päätoim.), Suomen tieteen historia 4. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulta lähtien. WSOY. Helsinki, 602–637.
- Niiniluoto, Ilkka (2003): Suomalaisen tutkimuksen suunnat. Teoksessa Tommila, Päiviö, Korppi-Tommola, Aura (toim.), Suomen tieteen vaiheet. Yliopistopaino. Helsinki, 145–161.
- Numminen, Jaakko (2004): Heporauta, Frans Akseli. Teoksessa Klinge, Matti ym. (toim.) Suomen kansallisbiografia 3. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki, 776–777.
- Oja, Linda (2004): The superstitious other. In Davies, Owen, De Blecourt, Willem (edit.), *Beyond the Witch Trials. Witchcraft and Magic in Enlightenment Europe*. Manchester University Press. Great Britain, 69–80.
- Olli, Soili-Maria (2004): Paholainen on minun veljeni. Teoksessa Katajala-Peltomaa, Sari, Toivo, Raisa Maria (toim.), Paholainen, noituus ja magia – kristinuskon kääntöpuoli. Pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.
- Pentikäinen, Juha (2003): Kristfrid Ganander mytologina. Teoksessa Pentikäinen, Juha (toim.), *Mythologia Fennica*. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.
- Piela, Ulla (1987): Suomalaisen loitsututkimuksen vaiheita. *Suomen antropologi* 2/1987. Suomen antropologinen seura. Helsinki.
- Porter, Roy (1999): Witchcraft and Magic in Enlightenment, Romantic and Liberal Thought. In Gijswijt-Hofstra, Marijke et al., *Witchcraft and Magic in Europe. The Eighteenth Centuries*. The Athlone Press. Lontoo, 191–282.
- Rantanen, Päivi (1997): Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen. Suomen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Rausmaa, Pirkko-Liisa (2005): Mansikka, Viljo Johannes. Teoksessa Klinge, Matti ym. (toim.), Suomen kansallisbiografia 6. Lehtonen-Mörne. Suomalainen Kirjallisuuden Seura. Helsinki, 533–

Räsänen, Riitta (1992): Albert Hämäläinen – champion of Finno-Ugrian ethnology. Teoksessa Räsänen, Matti (toim.), *Pioneers. The History of Finnish Ethnology*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tampere, 103–125.

Sarajas, Annamari (1956): Suomen kansanrunouden tuntemus 1500–1700 lukujen kirjallisuudessa. WSOY. Porvoo.

Sarjala, Jukka (2003): Tunteiden sosiaalisuudesta. Turun Akatemian väitöskirjojen näkökulma. Teoksessa Sarjala, Jukka (toim.), *Tunteet ja Sympatia*. Faros. Turku, 7–30.

Siikala, Anna-Leena (2008): Kaarle Krohn's way. FF Network: for the Folklore Fellows, 34 Folklore Fellows. Turku, 2.

Suomen tieteen vaiheet (2003): Tommila, Päiviö ja Korppi-Tommola, Aura (toim.), *Suomen tieteen vaiheet*. Yliopistopaino. Helsinki.

Talve, Ilmar (1963): Suomalainen kansatiede. *Scripta Ethnologica*. Turun yliopiston kansatieteenlaitoksen julkaisuja 14. Turun yliopisto. Turku.

Tarkiainen, Viljo (1948): Henrik Gabriel Porthan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Tommila, Päiviö (2001): Kansallisen tiedeyliopiston alku. Teoksessa Tommila, Päiviö (päätoim.), *Suomen tieteen historia 1. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulle*. WSOY. Helsinki, 274–435.

Tommila, Päiviö (2002): Suomalaisen tieteen voimakkaan kasvun kausi. Teoksessa Tommila, Päiviö (päätoim.), *Suomen tieteen historia 4. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulta lähtien*. WSOY. Helsinki, 28–145.

Tommila, Päiviö (2003): Tieteellistyvä tutkimus ja tiedepolitiikan alku (1809–1917). Teoksessa Tommila, Päiviö ja Korppi-Tommola, Aura (toim.), *Suomen tieteen vaiheet*. Yliopistopaino. Helsinki, 39–60.

Vallinkoski, Jorma (1962–1969): Turun Akatemian väitöskirjat 1642-1828. Die dissertationen der alten universität Turku (Academia Aboënsis) 1642–1828. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 30. Helsinki.

Vilkuna, Asko (1978): Suomalaisen kansankulttuurintutkimuksen vaiheita. Teoksessa Vilkuna, Asko ja Anttila, Veikko, *Kansallisten tieteiden ja kotiseuduntutkimuksen historiaa*. Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen opetusmoniste suomalaisen ja vertailevan kansatieteen approbaturia varten. Jyväskylä, 1–26.

Virtanen, Leea (1988): Suomalainen kansanperinne. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Wilson, William A. (1976): *Folklore and Nationalism*. Indiana University Press. Bloomington ja Lontoo.

III SÄHKÖISET LÄHTEET

Autio, Veli-Matti (2010). Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899. Verkkojulkaisu. <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/>> (viitattu 25.10.2011).

Helsingin yliopiston Opettaja- ja virkamiesmatrikkeli 1918–2000. Helsingin yliopisto. <http://www.helsinki.fi/keskusarkisto/virkamiesmatrikkeli_etusivu.htm> (viitattu 25.5.2012).

Kotivuori, Yrjö (2005): Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852. Verkkojulkaisu. <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/>>. (viitattu 6.3.2012)

MOT: <<http://mot.kielikone.fi/mot/jyu/netmot.exe>> (viitattu 13.7.2009).

MOT Kielitoimiston sanakirja 2.0: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Kielikone Oy. <<http://helios.uta.fi:2068/mot/uta/netmot.exe>> (viitattu 17.12.2009).